

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Gianfranco Poggi

MODERN DEVLETİN GELİŞİMİ

SOSYOLOJİK BİR YAKLAŞIM

6. Baskı

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

GIANFRANCO POGGI

1934 doğumlu olan Gianfranco Poggi, Padua Üniversitesi'nde Hukuk okuduktan sonra California Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde doktorasını tamamladı. Avrupa'nın çeşitli üniversitelerinde öğretim görevlisi olarak bulunan Poggi, okutman olarak başladığı Edinburg Üniversitesi'nden 24 yıl sonra 1988'de profesör olarak ayrıldı. Sosyoloji ve siyaset bilimi üzerine dünyanın pek çok üniversitesinde ders vermeye devam etti. Tocqueville, Marx, Weber, Durkheim ve Simmel üzerine çalışmalar yapan Poggi, devlet kavramını sorguladığı iki kitap yayımladı: *The Development Of the Modern State, A Sociological Introduction* (1977) ve *The State: It's Nature, Development, and Prospects* (1991).

Gianfranco Poggi'nin diğer kitapları ise şöyle: *Durkheim*, Oxford University Press, (2000); *The Forms of Power*, Polity Press, Cambridge (2001).

Gianfranco Poggi halen Floransa'daki European University Institute'de ders vermektedir.

GIANFRANCO POGGI
MODERN DEVLETİN GELİŞİMİ
SOSYOLOJİK BİR YAKLAŞIM
ÇEVİRENLER ŞULE KUT - BINNAZ TOPRAK

THE DEVELOPMENT OF THE MODERN STATE - A SOCIOLOGICAL INTRODUCTION
BY GIANFRANCO POGGI
© 1978 BY THE BOARD OF TRUSTEES OF THE LELAND STANFORD JUNIOR UNIVERSITY

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI 13
SOSYOLOJİ 1

ISBN 975-6857-21-8

KAPAK GERARD TER BORCH'UN NATIONAL GALLERY LONDON'DA BULUNAN
"MÜNSTER ANDLAŞMASI'NIN ONAYLANMASININ YEMİN TÖRENİ" TABLOSU,
© NATIONAL GALLERY, LONDON

1. BASKI, İSTANBUL, HAZİRAN 2001
2. BASKI, İSTANBUL, EKİM 2002
3. BASKI, İSTANBUL, NİSAN 2005
4. BASKI, İSTANBUL, TEMMUZ 2007
5. BASKI, İSTANBUL, NİSAN 2009
6. BASKI, İSTANBUL, MART 2012

© BİLGİ İLETİŞİM GRUBU YAYINCILIK MÜZİK YAPIM VE HABER AJANSI LTD. ŞTİ.
YAZIŞMA ADRESİ: İNÖNÜ CADDESİ, NO: 95 KUŞTEPE ŞİŞLİ 34387 İSTANBUL
TELEFON: 0212 311 50 00 - 311 52 59 / FAKS: 0212 297 63 14

www.bilgiyay.com
E-POSTA: yayin@bilgiyay.com
DAĞITIM: dagitim@bilgiyay.com

YAYINA HAZIRLAYAN MÜSEMMA SABANCIOĞLU
TASARIM MEHMET ULUSAL
DİZGİ VE UYGULAMA MARATON DİZGİEVİ
DÜZELTİ KERİM DEĞERMENÇİ
BASKI VE CİLT SENA OFSET AMBALAJ VE MATBAACILIK SAN. TİC. LTD. ŞTİ.
LİTROS YOLU 2. MATBAACILAR SİTESİ B BLOK KAT 6 NO: 4 NB 7-9-11 TOPKAPI İSTANBUL
TELEFON: 0212 613 03 21 - 613 38 46 / FAKS: 0212 613 38 46

İstanbul Bilgi University Library Cataloging-in-Publication Data
İstanbul Bilgi Üniversitesi Kütüphanesi Kataloqlama Bölümü tarafından kataloglanmıştır.

Poggi, Gianfranco.
Modern Devletin Gelişimi: Sosyolojik Bir Yaklaşım / Gianfranco Poggi;
çev. Şule Kut - Binnaz Toprak
p. cm.
Includes bibliographical references and index.
ISBN 975-6857-21-8 (pbk.)

1. The state. 2. Social history. I. Title. II. Kut, Şule. III. Toprak, Binnaz.
JC131 .P6419 2005

GIANFRANCO POGGI

MODERN DEVLETİN GELİŞİMİ
SOSYOLOJİK BİR YAKLAŞIM

*Daha iyisine layık olan
Tom Burns için*

İçindekiler

- 7 Başlarken
- 9 Önsöz
- 15 BİRİNCİ BÖLÜM Giriş: Yönetim Sorunu
 - 16 Siyasetin Dağıtımla İlgili Tanımı
 - 19 Siyasetin “Biz ve Diğerleri” Biçiminde Tanımı
 - 24 İki Görüşün Karşılaştırılması
 - 25 İki Görüşün Uzlaştırılması
 - 28 Kurumsal Farklılaşma Kuramı
- 31 İKİNCİ BÖLÜM Feodal Yönetim Biçimi
 - 33 Feodalizmin Doğuşu
 - 36 Feodal İlişkinin Niteliği
 - 41 Sistemdeki Eğilimler
 - 47 Feodal Sistemin Siyasal Mirası
- 53 ÜÇÜNCÜ BÖLÜM Ständestaat
 - 53 Kentlerin Ortaya Çıkışı
 - 60 Stand, Stände ve Ständestaat
 - 64 Yapısal Bir İlke Olarak Dualizm
 - 69 Ständestaat’ı Oluşturan Gruplar
 - 74 Ständestaat’ın Siyasal Mirası
- 79 DÖRDÜNCÜ BÖLÜM Mutlak Yönetim Sistemi
 - 81 Kentler ve Ständestaat’ın Çöküşü
 - 85 Feodal Unsur ve Ständestaat’ın Çöküşü
 - 87 Hükümdar ve Sarayı: Fransa
 - 91 Yönetimin Yeni Boyutları
 - 94 Hükümdar ve Bürokrasisi: Prusya
 - 97 Sivil Toplumun Doğuşu
 - 99 Sivil Toplumun Meydan Okuyuşu
- 107 BEŞİNCİ BÖLÜM 19. Yüzyıl Hukuk Devleti
 - 108 Egemenlik ve Devletler Sistemi
 - 113 Devletin Birliği
 - 116 Devletin “Modernliği”
 - 122 Yasal-Usul Mevzuatı

- 125** Anayasal Güvenceler
- 129** Siyasal Sürecin Önemli Özellikleri
- 134** Önemli Siyasal Konular
- 139** ALTINCI BÖLÜM Liberalizm ve Sonrasında Devlet ve Toplum
 - 144** Toplu Çıkarların Baskısı
 - 147** Kapitalist Gelişmeler: Mesleki Yapı Üzerindeki Etkileri
 - 149** Kapitalist Gelişmeler: Üretim Sistemi Üzerindeki Etkileri
 - 154** Meşruiyet Arayışı
 - 157** Yönetimin Genişlemesine Doğru İçeriden Baskılar
 - 160** Devlet ve Toplumdan Gelen Baskıların Sonuçları
- 171** Dizin

Bu kitabın bazı bölümleri üzerinde görüş ve eleştirileri için meslektaşlarım Tom Burns, Tony Giddens, David Holloway, Michael Mann, Pierangelo Schiera ve Harrison White'a teşekkürü bir borç bilirim. Kitabın ikinci ve üçüncü bölümlerindeki önemli yanlışları düzeltmeme yardımcı olduğu için British Columbia Üniversitesi Tarih Bölümü profesörlerinden Janos Bak'a ayrıca teşekkür etmek istiyorum. Cahilliğimden dolayı bu çabasını yeterince değerlendiremediysem kendisinden özür dilerim.

Karım Pat ve kızım Maria'ya değer biçilmez yardımlarından dolayı bir kez daha müteşekkirim.

Son yıllarda Batılı sosyologlar, devlet kavramına ilişkin çeşitli sorunlarla giderek daha fazla ilgilenmeye başladılar. Devletin temel yapısal niteliklerini belirlemek, bu niteliklerin zaman süreci içinde ya da bir ülkeden diğerine ne tür değişikliklere uğradığını saptamak ve değişikliklerin kapsam ve önemini açıklamak bu sorunlar arasındadır. Bir diğeri, toplumsal faaliyetlerde devlet müdahalesinin artma nedenlerini, müdahale biçimlerini ve bu tür müdahalelerin etkilerini anlamaktır. Bir başka sorun ise, devlet politikalarının gerisindeki nedenleri ve bu politikaların yarattığı etkileri değerlendirmek, devletin gerek diğer kurumlar gerekse çeşitli uluslararası güç ve örgütlerle olan ilişkilerini açığa çıkarmaktır.

Son zamanlara kadar bu tür konular sosyolojinin ilgi alanının hemen hemen dışındaydı. Bu genel ilgisizlik, en azından üç nedenden kaynaklanıyordu.¹ Birincisi, sosyolojinin bir bilim dalı olarak ortaya çıktığı toplumlarda “siyasal” ile “toplumsal” alan arasındaki kurumsal ayrım büyük ölçüde olağan karşılanıyor, sosyoloji inceleme alanı

1 Bkz. G. Poggi, “Political Sociology”, *Cambridge Review*, 9 (1973), s. 33-37.

olarak toplumu seçtiğinden siyasal alanı ve dolayısıyla devlet olgusunu göz ardı ediyordu. İkincisi, devlet ve sivil toplum arasında bariz bir ayrım olmayan Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere gibi ülkelerde sosyologlar görevlerini toplumsal yaşamın daha mütevazî, somut, kurumsallaşmamış ve çoğu kez gizli yönlerini araştırmak olarak tanımlıyorlardı. Açıkça gözlemlenebilecek güç ve süreçler yerine zımni olanla, resmi düzenlemeler yerine gayri resmi uyarlamalarla, “planlı” kurumlar yerine “doğal” kurumlarla, toplumun görünürdeki yönleri yerine yüzeyin altındaki boyutlarıyla ilgileniyorlardı. Bu tür kaygılar sonucu zorunlu olarak devlet gibi görünürde ve resmi olan bir kurum ilgi alanı dışında bırakılıyordu. Üçüncüsü, birçok Batı ülkesinde sosyolojinin akademik bir disiplin olarak kabul görmesi için siyasal felsefe, anayasa hukuku ve siyaset bilimi gibi daha saygı duyulan ve varlığını kabul ettirmiş bilim dallarıyla rekabet etmesi gerekiyordu. Alanını tanımlarken, diğer bilim dallarında merkezi bir konumda olan devlet kavramı sosyolojinin sınırları dışında bırakılmıştı.

Bu geçmişe bakarak sosyolojinin devlet sorununu irdelemek için kendi geleneginden yeterince malzeme çıkaramayacağını söyleyebiliriz. Ünlü sosyologlar arasında siyasal olaylar ve özellikle devlet olgusu sadece Max Weber’in çalışmalarında temel bir yer işgal eder. Buna rağmen Weber bile “devlet sosyolojisi” türü bir yapıt ortaya çıkaramamıştır. Bu konudaki yazılarının çoğu makale ya da müsvedde şeklindedir. Birçok sosyolog yanlış bile olsa, Weber’in meşru tahakküm tipolojisini, siyasal olayların sosyolojik açıdan incelenmesine en önemli katkısı olarak görür.²

Devlet üzerine güçlü ve önemli düşünceleri olan bir diğer büyük sosyolog tabii ki Karl Marx’tı. Gerek sosyoloji gerekse diğer sosyal bilimlerde devlet konusundaki çalışmaların çoğu Marx’tan etkilenen bilim adamlarınca gerçekleştirilmiştir.³ Her ne kadar elinizdeki kitap çe-

2 Bkz. A. Giddens, *Politics and Sociology in the Thought of Max Weber* (Londra, 1972) ve D. Benthams, *Max Weber and the Theory of Modern Politics* (Londra, 1974).

3 Devlet üzerine, Marx’tan esinlenmiş çeşitli modern görüşler hakkında, bkz. J. Esser, *Einführung in die materialistische Staatstheorie* (Köln, 1975) <https://nauke.org> Marx’ın kendi görüşleri-

şitli noktalarda Marksist görüşlerden yararlanıyorsa da, Marksist yazına özel bir katkı niteliğinde düşünülmemiştir. Bir kere, Marx ve Engels'in siyasal olayları ve devleti doğrudan ele alan yazıları sayıca azdır. Çoğu, genel nitelikte olmayıp belirli konulara değinen ve muhtemel politikaları ele alan çalışmalardır. Bu yazıları toplamak ve haklarında görüş bildirmek işini Marx üzerine uzmanlaşmış kişilere bırakmayı tercih ediyorum.⁴ Ayrıca, Marksist anlamda “ekonomi politiğin eleştirisi” günümüzdeki Batılı devletlerin politikalarını açıklamak amacıyla kullanmak, kendi içinde değerli de olsa, devletin niteliği ve kökenlerini anlamaya çalışan sosyologlar açısından pek yararlı değildir.

Ne Marx ve Engels ne de Marksist düşünürler bu tür sorunlarla uğraştılar. İlgilendikleri konu devletin kurumsal nitelikleri ya da siyasal süreçlerden çok, sınıf mücadelesi, sermaye birikimi ve dünya pazarlarını ele geçirme mücadelesinde devlet gücünün nasıl etkili olduğu idi. Bu tür konular bu kitapta bizi ilgilendiren sorunlardan daha önemli olabilir. Ancak, bana öyle geliyor ki kitapta ele aldığım konular hem devlet üzerine sosyolojik bir kuram oluşturmak hem de günümüzde devlet gücünün hangi amaçlar uğruna kullanıldığını açıklığa kavuşturacak radikal bir eleştiri geliştirmek bakımından önemlidir. Ne de olsa, putları kıran bir insanın ilk yapması gereken putlarını tanı-maktır.

Marksistlerin siyasal yapıları “ekonomi politiğin eleştirisi” açısından incelemeye yatkın olmaları, kendi içinde her ne kadar aydınlatıcı ise de, Marx'tan ilham alan siyasal hareketler için talihsiz birtakım pragmatik sonuçlar doğurmuştur. Bunu bir kenara bıraksak dahi, sosyolojinin devlet olgusuna geleneksel kayıtsızlığını gidermeye çalışan sosyologlar, sadece ya da ilk kertede Marksist gelenekten yararlanmaya çalışmamalıdır. O takdirde, nereye bakacaklar?

Bu kitap, bakılabilecek değişik seçenekler arasından birini ele

nin toplu bir dökümü için, bkz. G. Poggi, *Images of Society: Essays on the Sociological Theories of Tocqueville, Marx, and Durkheim* (Stanford, Calif., 1972), s.139-43.

4 Örneğin, bkz. K. Marx ve F. Engels, *Staatstheorie: Materialien zur Rekonstruktion der marxistischen Staatstheorie* (Frankfurt, 1974). Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

almaktadır. Modern devletin 19. yüzyıla değin gelişimindeki temel evreleri tartışmayı seçtim. Devletin toplumla olan ilişkisinde daha sonraları ortaya çıkan değişiklikleri özetleyerek inceledim. Çalışmamı devletin iç kurumsal düzenlemelerinin evrimi etrafında şekillendirdim. Dolayısıyla çalışmamda devlet politikaları, bu politikaların diğer sosyal yapıları nasıl etkiledikleri ya da ayrı ayrı ulusal devletlerin oluşumuna nasıl katkıda bulundukları gibi konulara değinmedim. Temelde iki tür kaynaktan yararlandım: Batı siyasal kurumlarının tarihi ve daha az ağırlıklı olarak, anayasa hukuku.

Ayrıca, hemen hemen tamamıyla Kıta Avrupası'nda yapılmış çalışmalara ve özellikle Almanca yayınlara bağlı kaldım. Alman, Avusturyalı ve İsviçreli yazarları seçmem birkaç nedene bağlıydı. Bu nedenlerden biri, belirli bir kurumun gelişiminin şu ya da bu örneğine kısıtlı kalmak yerine daha genel kavramlar çerçevesinde düşünceleri ve karşılaştırmalı bir bakış açısına sahip olmalarıdır. Buna bağlı olarak bir başka neden, Almanca çalışmaların beni ilgilendiren türde kavramsal sorunlara daha fazla ve daha doğrudan katkıda bulunmalarıdır. Üçüncü bir neden de, Almanca yayınlarda siyasal kurumların tarihinin hukuksal çözümlemelerle bağlantılı görülmesidir.

Yaklaşımımın eksik yönlerinden biri, modern devletin oluşumunda siyasal kuram ve ideolojilerdeki gelişimleri ele almamasıdır.⁵ Bu kitapta, Padualı Marsilius, Locke ya da Hegel'e yer yoktur. Bu düşüncelerin görüşleriyle yaşadıkları dönemin politikası arasındaki etkileşimi de bulamayacaksınız. Salt bu etkileşim tarihsel açıdan son derece önemlidir. Kitabımda konuya yer veremediğim için gerçekten üzgünüm.⁶

Son olarak belirtmek istediğim bir nokta daha var. Ana tezimi tipoloji dizileri etrafında biçimlendirmem, çalışmamı gerçek bir tarihsel anlatımdan farklı kılmaktadır. Tarihsel süreçlerin devamlılığı ve çe-

5 Bu gelişmelerin bir incelemesi için, bkz. A. Passerin d'Entres, *The Modern Notion of the State* (Oxford, 1965).

6 Siyasal düşünce ve siyasal uygulama arasındaki karşılıklı etkileşim için, bkz. R.M. Unger, *Knowledge and Politics* (New York, 1975); bu etkileşimin devlet kurma üzerindeki etkisi için, bkz. N. Matteucci, *Origins of the Modern State* (http://www.1976.org)

şitliliği arasından birkaç soyut model çıkarsanmış ve bunların her biri 19. yüzyıl hukuk devletinin oldukça yakın bir benzeri olarak ele alınmıştır. 19. yüzyılda oluşan devlet modelinin ise “modern devletin ta kendisi” olduğunu düşünüyorum. Bu yaklaşımı bariz eksiklerine karşın seçmiş olmamdaki neden, iki farklı bakış açısı arasında bir orta yol bulmak istememdir. Bunlardan ilki, kuramsal modellerin özgün yönlerini ve iç bütünselliklerini görmemizi engelleyecek tek tek örneklerle ve geçici durumlara ağırlık veren kapsamlı bir tarihsel çözümleme türüdür. İkincisi ise, Birinci Bölüm’ün sonunda kısaca bahsedeceğim üzere, Batı siyasal tarihinin son bin yılını evrensel bir evrim modelinin doğrulanması olarak yorumlayan ve aşırı genellemelere kayan yaklaşımdır. Kuşkusuz, kullandığım ideal tipler kendi başlarına açıklayıcılığa sahipmiş gibi görülmemelidir. Toplumsal grupların birbiriyle çelişen çıkarları arasındaki değişen uzlaşma alanlarının kavramsallaştırılmasından ibarettir. Bu grupların kendileri de değişime uğrar ve tarihsel süreçte başrolü üstlenir. Dolayısıyla, tanımladığım model devletler bu süreci daha anlaşılabilir kılmak açısından gündeme getirilmiştir. Kendi içlerinde açıklayıcılıkları yoktur.

Seçtiğim konu, yaklaşımım ve kullandığım kaynaklar bir kenara ittiğim seçeneklerden farklıdır. Hiç kuşkusuz yok ki devlet olgusuyla ilgilenen sosyologlar antropoloji, ekonomi (Marksist ekonomi politikiğin eleştirisi dahil olmak üzere) ve siyaset bilimi gibi alanların katkılarını inceledikleri takdirde yararlı ipuçları bulacaklardır. Ancak ben bu bilim dallarının hiçbirinden yararlanmaya çalışmadım. Antropolojiyi can sıkıcı buluyorum. Ekonomiyi anlamam. Siyaset biliminin ise, aşağı yukarı son otuz yıldır devlet olgusunu unutmak için büyük bir çaba harcadığını düşünüyorum. Bu yargımın dışında kalan siyaset bilimcilerinin çoğu ise çalışmamda benimsemediğim Marksist yaklaşımlardan etkilenenlerdir.

Bu seçenekler karşısında, siyasal kurumların tarihini kendi görüşlerime yakın, hatta kimi kez son derece ilginç buluyorum. Özellikle bu alandaki en iyi Alman yazını için böyle düşünüyorum. Anayasa hukukuna gelince, bu alanın antropoloji kadar can sıkıcı ve ekonomi

kadar güç olabileceği tartışılmaz. Ancak, anayasa hukukçuları arasında kendi amaçlarına katkısı görece az olabilecekleri bir kenara bırakıp, konuya sosyolojik ya da tarihsel açıdan yaklaşanları seçtim. Bu yazarların hukukla ilgileri, siyasal yapıları daha geniş boyutlarıyla anlamamıza engel olmak yerine yardım etmektedir.

Sonuçta bu kitapta vurguladığım noktaların ve ele almadığım konuların önemi ne olursa olsun, birçok sosyologun ilgi alanı ve birikimindeki ciddi boşlukları dolduracağını düşünüyorum. En azından 9. yüzyıldan itibaren Batı'daki çok geniş toprakların yönetiminin modern devlet dediğimiz kurumsal yapı içerisinde gerçekleştiğine dikkat çeken ve bunu olası kılan laik süreci tutarlı bir anlatımla açıklayan bir çerçeve oluşturduğuma inanıyorum.⁷ Kuşkusuz sosyologlar için en önemli sorun günümüz toplumlarında devletin nasıl bir işlev gördüğünü daha iyi anlayabilmektir. Bu küçük çaba, o büyük ve zor yükümlülüğe ancak bir önsöz niteliğindedir.

7 “Modern”, bir anlamda gereksiz, fazla bir sözcük; çünkü zaten devlet kavramının, geniş insan toplulukları üzerindeki yönetimin yoğunlaşması, devamlılığı ve kurumsallaşması gibi en belirgin özellikleri ilk kez modern Batı’da ortaya çıkmış özelliklerdir. Bu görüşü paylaştığım ve “devlet” teriminin çeşitli Avrupa dillerindeki kökenlerini araştıran dilbilimsel bir inceleme için bkz. W. Mager, *Zur Entstehung des modernen Staates* (Wiesbaden 1968).

BİRİNCİ BÖLÜM

Giriş: Yönetim Sorunu

Modern devleti, devlet dairelerindeki memurların sürekli ve talimatlarla uygun çalışmaları yoluyla yönetimi sağlamak için oluşturulmuş karmaşık kurumsal düzenlemeler olarak tanımlayabiliriz. Bu dairelerin toplamı olan devlet belli sınırlar dahilindeki bir toplumda yönetim işini üstlenir. Hem hukuken hem de mümkün olduğunca fiilen yönetime ilişkin tüm güç ve olanaklar tekelindedir. İlke olarak salt yönetimle ilgilenir. Yönetime bakış açısı ise, kendi özel çıkarları ve davranış kuralları çerçevesindedir.

Ancak yönetim nedir? Modern devlet ne amaçla oluşturulmuş kurumsal düzenlemeler bütünüdür? Bu sorulara bu bölümde yanıt vermeye çalışacağım. Bölümün başlığında “yönetim” kavramını kullandım. Bu bölümde sık sık olmasa bile kitabın diğer kısımlarında kullanacağım. Bu kavram, kapsadığı toplumsal ilişkilerin asimetrik niteliğini çok iyi belirtmekte, bu ilişkilerin gündelik içeriğinde mevcut olan emir verme ve alma olgusuna dikkat çekmektedir. Yukarıdaki soruların farklı ve daha sık kullanılan biçimlerinde “siyaset” ya da “siyasal” kavramları geçer. Dolayısıyla, sorumuzu siyasetin niteliğinin ne olduğu sorusuna dönüştürebiliriz. Hatta, belki de, “siyaset hakkında mıdır?” diye sorabiliriz.

Bu bölümde siyasetin niteliğinin önemli ve temel açılardan farklı iki tanımını ele alacağız. Tanımlardan biri, 1950’li yıllarda Amerika’lı siyaset bilimcisi David Easton’ın konuya ilişkin tartışmalarından çıkarsanmıştır. Öteki ise, ünlü Alman hukuk kuramcısı ve sağ ideolog Carl Schmitt’in 1920’lerde ortaya attığı bir tanımdır.¹

SIYASETİN DAĞITIMLA İLGİLİ TANIMI

İlk önce bu tanımların dayandıkları toplumsal yaşam anlayışının birbirinden farklı olduğunu belirtelim. Easton’ın yaklaşımında² toplumsal süreç çeşitli faaliyetlerin sürekli bir akış içinde olması, bu faaliyetler kanalıyla sınırlı sayıdaki değerli kaynakların birbiriyle etkileşimde bulunan bireylerce alınıp verilmesi ve bu tür kaynaklara sahip olmanın bireylerin temel amaçlarını oluşturması olarak görülmektedir. Söz konusu kaynaklar maddi olabileceği gibi, güç ya da saygı türü soyutlamaları da içerebilir. Ayrıca, dağıtım süreci tesadüfi değildir. Eğer toplumsal yaşamın bir düzeni ve sürekliliği olacaksa, dağıtım sürecinin büyük ölçüde kurumsallaştırılması gerekir. Hem değer verilen hem de değer verilmeyen kaynakların kişiler arasında dağıtımının meşru kılması zorunludur.

Bu dağıtım sürecini yapısalılaştırmanın, görece tahmin edilebilir ve istikrarlı kılmanın üç temel yolunu ele alalım. Bunlardan ilki örneklerdir: Toplumun tüm üyeleri ya da büyük çoğunluğu tarafından paylaşılan anlayışa göre değer verilen ya da değersiz bulunan şeylerin bazı kişilere ya da makamlara dağıtımının haklı görülmesi. Bir diğeri değiş tokuştur: Bir tarafın kendisi için değerli olan bir şeyi gene değeri olan farklı bir şey elde etmek için başka birine bırakması. Üçüncüsü ise, emirdir: Değerli kaynakların bir kişinin sözüyle dağıtılması.

Easton, tüm siyasal alanı bu sonuncu dağıtım süreci çerçevesin-

1 İlgilenen okurlar için, siyasetin doğası üzerine bazı başka çağdaş kaynaklar önerebilirim. Bkz. J. Freund, *L’Essence du politique* (Paris, 1965); B. de Jouvenel, *The Pure Theory of Politics* (Cambridge, İng., 1963); J. Y. Calvez, *Introduction à la vie politique* (Paris, 1970) ve H.P. Platz, *Vom Wesen der politischen Macht* (Bonn, 1971).

2 D. Easton, *The Political System* (New York, 1953), <https://rante.org>

de tanımlar. Easton'a göre, herhangi bir etkileşim ortamında "siyaset"ten söz edilebilmesi için, görenek ya da değiş tokuşla gerçekleşmeyen bir değer dağıtımının mevcudiyeti gerekir. Görenekler aracılığıyla yapılan dağıtım, tüm ilgili kişilerin görüş birliği içinde olduklarının bir ifadesidir. Bir kişinin iradesine tabi olmayı dışlar. Değiş tokuş sonucu ortaya çıkan dağıtımda da ilgili taraflar eşittir. Birbirlerine boyun eğme yerine, anlaşılır. Buna karşılık siyasal dağıtımlar, zorunlu olarak bir tarafın diğerinin iradesine tabi olmasını içerir.

Ancak sözkonusu kaynaklar değerli ve kıt olduğu için, siyasal dağıtım tamamiyle bir kişinin iradesine bağlı olamaz. Etkili dağıtım, emirler bağlayıcı olduğu sürece mümkündür. Diğer bir deyişle, bir emre o anlık iyi niyetim ya da aldırmazlığım sonucu itaat etmek yerine, muhalefetime rağmen yaptırım gücü olduğu için itaat ediyorsam, emri veren, otoritesini müeyyidelere dayandırmalıdır. Burada itaat edenin ödüllendirilmesi yerine itaatsizliğin cezalandırılması sözkonusudur.

Demek ki siyaset bir kaynağın dağıtımı ile ilgilidir. Yaptırım gücü olan meşru emirler verme yetkisidir. Bu kaynağın kendisi de, başka değerli şeylerin dağıtımı için kullanılacaktır. Eğer siyaseti bu şekilde tanımlarsak şu sonuca varırız. Siyaset pek de önemli olmayan, sıradan bir iştir ve bölük pörçük dağıtımlarla uğraşır. Ancak, insiyaki olarak siyasetin bu olmadığını, önemli bir toplumsal olgu olduğunu, toplumun tam merkezinde gerçekleşen ve baş aktörleri bulunan bir faaliyet olduğunu düşünürüz. Easton bu itirazları gidermek için emre dayalı bir türlü dağıtımın siyasal olarak nitelendirilemeyeceğini belirtir. Siyasal dağıtımlar, görece kapsamlı, sürekli ve çok geniş tanımlanmış bir tabanı olan toplumsal konularda gündeme gelir. Bir babanın emirleri, bir kulüp başkanının yönetim biçimi, hatta bir firmanın genel müdürünün kararları gerçek siyasal olgular değildir. Yerel örgütlenmelerde üyelik çoğu kez isteğe bağlıdır. Üstelik isteğe bağlı olsa da olmasa da, durumdan memnun olmayan bir üye kendisi için ciddi kayıplar söz konusu olmadan gruptan ayrılabilir. Ancak bu tür gruplar, üyeliğin kolayca bırakılamayacağı çok daha geniş bir grubun parçalarıdır.

Çoğunlukta belli coğrafi sınırlar içinde olan bu kapsayıcı gruba

“toplum” diyelim. O takdirde Easton “siyasal” terimini toplumun tümü için doğrudan ya da dolaylı etkileri olan emre - dayalı dağıtımlar için kullanmaktadır. Böyle anlaşıldığında siyaset gözlenebilen ve çok yönlü ast-üst ilişkilerini içerir. Genellikle en son kerteedeki yaptırımı kendine özgü bir itaat sağlama yöntemi olan zor kullanımıdır. Easton’a göre siyaset özünde sınırları olan etkileşim ortamlarında mevcuttur. Doğaldır ki bu ortamlar benzer ortamlarla yan yana bulunabilir. Ayrıca, belirttiğim gibi, siyaset etkileşimde bulunan taraflarca değer dağıtımını gibi işlevsel bir sorunla ilgilidir. Bu işlev ilke olarak en azından iki kurumsal yoldan daha yerine getirilir: Görenek ve değiş tokuşla.

Bu kurumsal seçenekler karşısında değer dağıtımlarından bazılarının emre dayalı olması gerektiğini söylemek için ne gibi nedenlerimiz var? Soruyu farklı ifade edecek olursak, siyaset toplumsal yaşamın zorunlu bir boyutu mudur? Hiç kuşkusuz, en basit etkileşim ortamları dışında sorunun yanıtı “evet” olacaktır. Ne göreneğin ne değiş tokuşun ne de her ikisinin birden gereken tüm dağıtımları karşılayabileceği kuşkuludur. Bir noktada, emre dayalı dağıtım dışında çözümlenemeyecek durumların ortaya çıkması kaçınılmazdır.

Neden? Çünkü değer dağıtımını yapan kapsamlı ve katı bir görenekler dizisi, niteliği gereği, kaynakların iyi kullanımına ve yenilik arayışlarına yanıt veremez. Zaman zaman bu tür düzenlemeler bir toplumun sürekliliğini ve değerlerini koruyabilmesi ve gerek doğa, gerekse diğer toplumlarla arasındaki sınırları gözetebilmesi için gereklidir. Tamamen göreneklerin denetimi altındaki bir toplum yeni durumlar ortaya çıktığında belki sürekliliğini sağlayabilir. Eğer gelenekler yeniliğe açıksa, toplumun bazı üyelerine beklenmedik durumlarda başkalarını harekete geçirme yetkisi veriyorsa, farklı seçenekler arasında seçim yapılmasına ve bu seçimlerin kabulüne olanak tanıyorsa bu mümkündür. Ancak, böyle bir durumda emir vermenin gerekliliğini baştan kabul etmiş oluyoruz.³ Değiş tokuşa gelince, en gelişmiş ve esnek değiş tokuş sistemlerinin bile, yaptırım gücü olan kuralların mevcudiyetine dayan-

3 Bkz. M. S. Olmstead, *Ölçülebilirlik ve Değerlendirme*, (New York, 1955), 107-108.

dığını Durkheim epey zaman önce belirtmişti.⁴ Konuyu Durkheim’ın terimleriyle ele alacak olursak, kontratın geçerli olması kontrat kurumunun mevcudiyetine bağlıdır. Kurumun kendisi ise, kontrat sonucu oluşamaz, aksine, bağlayıcılığı ve yaptırım gücü olması gerekir. Burada gene emrin gerekliliğine geri dönüyoruz.

Bazı dağıtımların emir sonucu gerçekleşmesi gerektiği savı (Easton’ın deyimiyle, siyasetin gerekliliği), üç ayrı dağıtım türü arasındaki bileşim sorununu çözümleyemiyor. Ancak burada önemli olan şudur: Karmaşıklığı, sürekliliği ve boyutları belirli bir düzeyin ötesinde olan etkileşim ortamlarında en azından bazı değerleri emre dayalı olarak dağıtacak bir mekanizma zorunludur. Dolayısıyla her toplum, zaman zaman da olsa, böyle bir mekanizmaya başvurmayı olanaklı kılacak kalıcı düzenlemeler yapmak zorundadır.

SİYASETİN “BİZ VE DİĞERLERİ” BİÇİMİNDE TANIMI

Her ne kadar Easton’ın yaklaşımı ilk bakışta geçerli gözüküyorsa da, siyaseti etkileşim ortamlarında değer dağıtımına ilişkin olarak tanımlamanın yeterli olup olmadığı tartışılabilir. Örneğin Schmitt, *Der Begriff des Politischen* adlı kitabında tam tersi bir dizi öneride bulunuyor.⁵ Bu kitap 1927 yılında ilk kez yayımlandığında Schmitt, Alman hukuk geleneğinde siyaset bilimine yakınlıklarıyla tanınan “devlet kuramcıları” arasında tartışmalı ama saygıdeğer bir isimdi. Kitabını, devleti siyasal bir varlık ve siyaseti devletin yetki alanı olarak tanımlayan -ve Schmitt’e göre akıl almaz boyutlarda kısır döngüler çizen- meslektaşlarının görüşlerini sorgulamak için yazmıştı.

Schmitt, siyasetin niteliğini tanımlayabilmek için önce “siyasal” içerikli kararların neler olduğunu saptamak gerektiğini belirtir. Bu ise, siyasal alanın sınırlarını belirleyecek iki karşıt terimin bulunmasına bağlıdır. Nasıl ki, ahlaki kararların sınırları “iyi/kötü”, ekonomik ka-

4 E. Durkheim, *De la division du travail social* (9. basım; Paris, 1967), Kitap I, Bölüm 7.

5 Bu kitabın yeni bir basımı, C. Schmitt, *Der Begriff des politischen* (Berlin, 1963). Bu kitaptan kısa bir parçanın çevirisi için, bkz. *Political Sociology*, der. S. N. Eisenstadt (New York, 1971), s.459-60. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

rarlarındaki “kârlı/kârsız” ya da hukuksal kararlarındaki “yasal/yasal olmayan” gibi karşıt terimlerle belirleniyorsa, Schmitt’e göre, siyaset için karşıt terimler üzerinde henüz bir anlaşma sağlanamaması, bu alanda çalışanların liberal ve hümanist önyargıları sonucu sorunun gerçek niteliğini görememelerinden kaynaklanmaktadır.

Bu noktada bir parantez açarak Schmitt ve Easton’ın toplumsal yaşama ilişkin temel bakış açılarını karşılaştıralım. Gördüğümüz gibi Easton birbiriyle bağlantılı birçok etkileşim ortamı öngörmüş, bunların her birinin görece düzenli bir dağıtım sürecine sahip olduğunu belirtmiş ve en azından bazılarının, işlevsel olarak diğerlerine eşit olsalar bile, siyasal nitelikte olduklarına değinmişti. Schmitt’e göre ise, toplumsal yaşam kendi içinde düzensiz ve tehdit edicidir. Görece düzenli etkileşim ancak belirli ortam ya da toplumlarda, kendi çıkarlarına ters düşen ve yayılmacılık politikası güden devletlerin kargaşa yaratma tehlikesine karşı koyabilen toplumlarda söz konusudur. Yasal, dinsel, ekonomik, bilimsel vb. deneyimlerin insan yaşamında her zaman gerçekleşme olasılığı vardır. Bu olasılığın gerçeğe dönüşmesi ise bir toplumu diğerinden ayıran tarihin belirlediği hassas sınırların siyasal faaliyetlerle korunmasına bağlıdır. Her ne kadar zaman zaman bazı faaliyetler birden fazla toplumun üyelerinin katılımını gerektiriyorsa da, genelinde düzenli toplumsal yaşam tek tek toplumlarda mevcuttur. Dolayısıyla siyaset topluluklar arası sınırları çizmek ve korumakla yükümlüdür. Özellikle de her topluluğun kültürel benliğini dışarıdan gelebilecek tehditlere karşı savunmak görevini üstlenmiştir.

Yukarıdakilerle bağlantılı olarak Schmitt siyasal alanı “dost/düşman” ayrımı çerçevesinde tanımlar. Bir topluluğun en temel siyasal işlevi başka topluluklardan hangilerinin dost hangilerinin düşman olduğunu belirlemektir. “Biz ve Diğerleri”⁶ ikileminde dost olarak nitelediğimiz topluluklar, bizim bağımsız ve bölünmemiş bir toplum olarak varlığımızı kabul edenlerdir. Düşman diye nitelediklerimiz ise, birliğimizi ve bağımsızlığımızı tehdit edici siyasal faaliyette bulunanlardır.

6 “Diğerleri” kavramının önemi Jouvanel ve onu izleyen Calvez tarafından da 1. nortaki kaynaklarda vurgulanmıştır. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Birliğimiz ve bağımsızlığımız en önemli amaçlarımız arasındadır. Ancak bunları koruduğumuz sürece topluluğumuzun ruhuna uygun diğer faaliyetlerde bulunabiliriz. Eğer bu böyleyse, yönetim sorunu ve “devlet kuramı” konularında pek çok kişi tarafından kabul görmüş yaklaşımların bazıları savunulabilir olmaktan çıkar. Özellikle bu, siyaseti ve hukuku eşanlamli gören *Rechtsstaat* kuramını benimseyenler için doğrudur.⁷ Schmitt’e göre, siyasal kararların yasal kurallarla ya da “yasal/yasal olmayan” türü ayrımlarla hiçbir ilişkisi yoktur. Hukuk, sadece standartlaştırılmış ya da standartlaştırılabilecek kararlarla ilgilidir. Dost ve düşman arasındaki kararlar ise, kapsayıcı bir kurallar sisteminin dışında faaliyet gösteren bağımsız topluluklar arasındaki mücadele sonucunda oluşur. Dolayısıyla bu kararlar, belirli standartlara tabi olmayacak kadar güncel ve sonucu belirsiz durumları kapsar.

Bu demektir ki, her siyasal karar ivedi bir durumla, istikrarsız ve bedeli belli olmayan ortamlarda harekete geçmeyi zorunlu kılan sorunlarla ilgilidir. Bu durumlarda yasallık değil, etkinlik önemlidir. Aslında siyaset hukuktan önce gelir, tersi değil. Hukuk kuramları da, ivedi durumların toplumsal yaşamın olağan akışından daha önde geldiğini kabullenmek zorundadır.⁸

Siyasal kararları, kavramlarla oynayarak ya da ideolojik kaygılardan hareketle başka türde kararlarla karıştırmamamız gerekir. Düşmanımız kârlı ekonomik ilişkilere girebileceğimiz bir topluluk olabilir ya da olmayabilir. Ahlaki açıdan kötü olabilir. Bunların önemi yoktur. Dost ve düşman arasındaki karar hepsinin üstündedir. Bu kararı doğru verebilmek için siyaset adamı kafasını yasal, ahlaki, ekonomik vb. tüm ikincil kaygılardan arındırmalıdır. Bu kaygılar, siyaset dışı alanlarda önemli olsa bile siyasal bir karar her şeyden önce var olmakla ilgilidir. Ahlaki değildir. “Diğeri” tarafından “Biz”e kabul ettirilen bir tepkidir.

Eğer “Diğeri” nedeni ne olursa olsun “Biz”i düşman olarak ta-

7 Örneğin bkz. H. Ryffel, *Grundprobleme der Rechts- und Staats- philosophie* (Neuwied, 1969), s.228 ve devamı, s.371 ve devamı.

8 Schmitt'in fikirlerinin ilginç bir İngilizce değerlendirmesi -G. Schwab, *The Challenge of the Exception* (Berlin, 1970), s.103-104. Ayrıca bkz. <https://www.kritikpunkt.at/de/103-104> üzerinde durmaktadır.

nımlıyor ve düşmanca davranıyorsa, aynı tür bir karşılık vermek zorundayız. Tepkimiz de, silahlı bir çatışmanın en azından olasılığını gündeme getirmelidir.

Son kertede düşman, siyasal ihtilaf vb. kavramların asıl anlamı zor kullanma olasılığında yatar. Zora başvurma ise, düşmanın tamamen yok edilmesi ile sonuçlanır... Savaş, düşmanlığın sonucudur... Savaş, siyasetin içeriği, amacı ya da tek yolu değildir. Ancak, siyasetin varsaydığı gerçek bir olasılıktır. “Siyasal boyut” kendine özgü teknikleri olan savaş durumuyla ilgili değildir ama savaşın gerçek bir olasılık olduğunu belirten, topluluk için yarattığı durumu dile getiren bir davranış biçimidir.⁹

Özetle siyaset, düşmanımız olan “Diğerleri” ile çatışma olasılığına karşı sürekli bir hazırlığı içerir. Ayrıca, her ne kadar siyaset insan yaşamının belirgin faaliyetlerinden sadece biri ise de, diğer tür faaliyetlerden üstündür; çünkü asıl amacı topluluğun devamını sağlamaktır. Toplum sürekliliğini koruyamazsa diğer faaliyetlerin yürütülmesine de olanak yoktur. Siyasal kararlar, özünde düzensiz ve sorunlarla yüklü olan topluluklararası ilişkileri ilgilendirir. Başka hiçbir karar bu denli önemli değildir.

Easton’ın siyasal olarak nitelendirdiğini Schmitt, siyasetin ikincil önemde bir türevi olarak görmektedir. Hiç kuşkusuz herhangi bir toplum diğer topluluklarla dost ya da düşman ilişkileri çerçevesinde etkileşimde bulunurken zorunlu olarak içte birtakım dağıtım sorunlarıyla karşı karşıya gelecektir. Örneğin birisinin, devletin hangi kurumlarının hangi kararları almakta yetkili olduklarına, bu kurumların ne tür bir gücü olduğuna, bu kurumlarda kimlerin görev yapacağına ve bireyler ya da gruplar arasında hangi toplumsal değerlerin dağıtımında etkili olacaklarına yasal olarak karar vermesi gerekir. Ancak, siyasetini salt bu tür sorunlara indirgeyen toplulukların sonu endişe vericidir. Böylesi bir topluluk ahlaki açıdan kimi düşman kabul edeceğine nasıl karar verecektir ya da kuralları uygulamaya koyarak onunla na-

sıl başa çıkacaktır? Topluluğun kendi içinde durum ne olursa olsun, topluluklararası ilişkiler ahlaki bir boşlukta yürütülür. Hazırlıklı olmak her şey demektir.

Schmitt'e göre dünyada çoğulcu bir yapının mevcudiyeti, diğer bir deyişle siyasal toplulukların birden fazla olması, hiçbir topluluğun içeride siyasal çoğulculuğa izin vermemesini, siyasal karar alma merkezlerinin çoğalmasına ya da dağılmasına göz yummamasını gerektirir. Her topluluk içinde sadece bir merkezin bu tür kararlar alma yetkisi vardır ve bu yetki dikkatle korunmalıdır. Hatta, siyasal kararları tek bir kişinin vermesi gerekir; çünkü topluluğun dost ve düşmanlarının kim oldukları sorununu karara bağlamak için o anki durumu değerlendirebilmek ancak tek bir kişinin işidir. Ahlaki değerlendirmeler liberal bir bakış açısı için önemlidir. Ancak eldeki ivedi sorunun çözümlenmesinde hiçbir önemleri yoktur:

Savaş, savaşan adamın ölmeye hazır olması, düşman tarafından olan insanların yok edilmesi... Tüm bunların ahlaki bir önemi yoktur. Sadece varoluşla ilgilidir. Varoluş ise, herhangi bir ideal, program ya da değerler dizisinde değil, mücadelenin gerçeğinde önem kazanır. İnsanların birbirini öldürmelerini haklı kılmak için öne süreceğiniz hiçbir amaç yeterince akılcı, hiçbir değer yeterince doğru, hiçbir program yeterince örnek, hiçbir toplumsal ideal yeterince çekici, hiçbir meşruiyet savı ya da yasal düzenleme yeterince bağlayıcı değildir. Bir savaş idealler ya da haklar uğruna mücadele edilmesinden dolayı değil, gerçek bir düşmana karşı konulmasından dolayı anlam kazanır.¹⁰

Açıktır ki Schmitt düşüncelerinde sertlik yanlısı olmanın ötesinde kan dökülmesini savunmaktadır. Ancak bu tutumunu tartışma götürmez faşist eğilimlerine bağlamadan önce şunu da belirtmek gerekir. Yakın tarihte ahlaki, ideolojik ya da yasal kıstasların uluslararası ilişkilere uygulanması sonucunda devletler arasındaki gerginliklerin ortadan kalktığını ya da silahlı çatışmaların hızını yitirdiğini görmüyoruz.

İKİ GÖRÜŞÜN KARŞILAŞTIRILMASI

Bu noktada, Easton ve Schmitt'in yönetime ilişkin fikirleri arasındaki önemli farklılıklara değinmek istiyorum. Birincisi, Easton'ın görüşleri içeriye dönüktür. Her şeyden önce, siyasal sistemin iç sorunlarıyla ilgilidir. Schmitt'inki ise dışa dönüktür. Sistemin dış sorunları üzerinde durur. İkincisi, Easton için insanlığın en önemli sorunu kaynakların kıt oluşudur. Schmitt için ise sorun tehlikenin mevcudiyetidir. Üçüncüsü, Easton'ın görüşleri siyasetin ekonomist denebilecek bir tanımını içerir. Easton'ın anlayışına göre, siyasal süreç, bireylere özel yaşamlarında değer verdikleri şeylerin dağıtımını sağlar. Schmitt'e göre ise siyasetin tek işlevi olan topluluğun güvenliği ve birliğini korumak, soruna bireyler açısından bakıldığında sadece o topluluğun üyeleri iseler önem taşır. Easton'ın anladığı türde bir siyaseti özetlemek için bir yasama meclisinin tartışmalarına ya da bir yargıcın verdiği kararlara bakmamız gerekir. Sembolik, karşılıklı tartışmaya dayanan, sivil süreçler önemlidir. Schmitt'in dünyasında ise siyasetin bu boyutları, askeri bir tehdidi bertaraf etmek ya da askeri bir müdahaleye girişmek için bir topluluğun temelini oluşturan gerçek silahlı güç karşısında ikincil önem taşır.

Son olarak, bu iki farklı görüş, Avrupa'da siyasetin niteliğine ilişkin çok eski bir tartışmayı yansıtmaktadır.¹¹ Easton'ın görüşü Thomas More'un *Utopia* adlı kitabındaki fikirleri akla getirmekte ve Normanlar sonrası İngiltere'nin siyasal deneyimlerine dayanmaktadır. Saldırgan komşularının sürekli tehditlerinden dört bir yanını çevreleyen denizle korunan bir ülkede, siyasal düşünce ve eylem doğal olarak içe dönmüş, İngiliz Uluslar Topluluğu'nun refahını sağlamak (İngilizce'deki "Commonwealth" kelimesi bile bu ortak refaha verilen önemi belirtir) ve ülke içinde şeref ve ayrıcalık hiyerarşilerini belirlemek ön plana çıkmıştır. Burada siyasetin özünü kamuoyu tartışmaları, hakların korunması, yasaların yapılması ve bu yasaların yürürlüğe konması oluşturmuştur. Buna karşılık Schmitt, Kıta Avrupası'nda ilk önce Makyavel tarafından 16. yüzyılda savunulan, sonraları Batı ve Orta

11 Burada izlediğim kaynaklar: RDE, *Okunması Gereken Metinler* (1948).

Avrupa’da ortaya çıkmaya başlamış bağımsız devletlerin yönetim biçimini oluşturan bir görüşü yeniden gündeme getirmektedir. Burada siyasetin en önemli boyutu, her ülkenin etrafındaki komşularının sınırlarına ister gerçek, isterse olası bir tehdit yöneltiyor olması ve bunun sonucunda ilgili tarafların tümünün kabul edebileceği bir denge sağlama çabasıdır. Bu durumda siyasal düşünce ve eylem zorunlu bir biçimde dışa dönük olmakta, en önemli boyutunu diplomasi ve savaş oluşturmaktadır.

Easton ve Schmitt’in yaklaşımlarındaki eksiklikler ne olursa olsun, günümüz siyasetini böylesi kurumsal bir düzeyde ele alan başka hiçbir görüşün aynı ağırlıkla değerlendirilebileceğini sanmıyorum. Özellikle üretim araçlarına sahip bir sınıf egemenliğini sağlamak ya da sona erdirmek amacıyla örgütlü güç kullanımını siyasetin özü olarak gören Marksist yaklaşım Easton’ın görüşlerinin radikal bir türü olarak görülebilir. Her ne kadar Marksist yaklaşım baskı ve sınıf mücadelesi-ne ağırlık verdiği için Easton’ın görüşlerine kıyasla daha katı ise de, her iki bakış açısında topluluk her şeyden önce işbölümü çerçevesinde tanımlanmakta ve topluluk içinde dağıtım süreçleri vurgulanmaktadır.

İKİ GÖRÜŞÜN UZLAŞTIRILMASI

Easton ve Schmitt’in yaklaşımları arasındaki keskin farklılıklara rağmen, siyasetin temel yapısal niteliklerinden biri hakkında görüş birliğinde olmaları ilginçtir. Her ikisine göre de siyasetten sorumlu olan kurum güç kullanımına imkân tanıyacak ayrıcalıklara sahip olmalıdır. Hiç kuşkusuz Easton bu ayrıcalığın tek bir kuruma sınırlı olması gerektiğinde Schmitt kadar ısrarlı değildir ve güç kullanımının ülke dışından çok içeride gerçekleştiğini savunmaktadır. Ancak, zor kullanmanın gerekliliği hakkındaki ortak görüşleri bu iki yaklaşımın bir şekilde uzlaştırılabileceğini göstermektedir. Belki de her biri siyasete bakışlarında bütünün kendi içinde yeterli bir tanımını sunmak yerine sadece bir boyutunu belirtmektedir.

İlk bakışta Schmitt’in yaklaşımını benimseyip Easton’inkine ikincil bir önem vermek, bu iki görüşü bağdaştırabilmek açısından

makul görülebilir. Bir topluluğun toprak ve kültür bütünlüğü ile tarihsel sürekliliğini korumak hem mantıksal hem de kronolojik olarak üretilen değerlerin içerideki dağıtımını sağlamaktan önce gelir. Buna karşılık, Easton'ın görüşlerini ön plana çıkarmak ve topluluğun bağımsızlığının içerideki değer dağıtımından kaynaklandığını savunmak saçma görülebilir.

Ancak mesele bu kadar basit değildir. Schmitt'in görüşlerinin, ahlaki açıdan itici yönlerini bir kenara bıraksak bile, yeterli bir başlangıç oluşturamayacak kadar ciddi eksiklikleri vardır. En temel yanıltıcı, topluluğu yani, "Biz"i bir veri olarak ele alması, sonra da bu verinin ne kadar kolay yok olabilir, ne kadar tehlikede ve ne kadar ortama bağımlı olduğunu vurgulamasıdır. Ancak topluluğu oluşturmak, Schmitt'in tanımladığı türde bir siyasetin koruması gereken kader birliğini yaratabilmek hiç kuşkusuz siyasetin en önemli boyutudur. Topluluk bir veri değildir. Siyasetin bir ürünüdür. Siyaset ancak topluluğu oluşturduktan sonra koruyabilir. Ve ilk kertede topluluğu oluşturmak için siyaset Easton'ın vurguladığı, Schmitt'in ise küçümsediği sembolik süreçler olmadan işlevini yerine getiremez. Easton'ın yanıltıcı nokta ise, bu süreçleri ancak değer dağıtımıyla ilişkileri kurulduğu ölçüde siyasal olarak nitelendirmesidir. Gördüğümüz gibi değerler önce yaratılmalıdır ki dağıtılabilsin. Değer yaratmak ise dağıtımdan daha önemli olabilir. Ayrıca, yaratılan birtakım değerler, örneğin bir park ya da seçim hakkı, bireyler arasında dağıtılamaz. Bu tür değerlere ancak topluca sahip olunabilir.

Eğer Schmitt'in siyaset tanımında gaddarca ve şeytanca bir boyut varsa, Easton'ınkinde de basit ve yaratıcılıktan uzak bir boyut vardır. Herhalde siyaset, birtakım açgözlülerin, birbirine husumet beslemelerine rağmen işbirliğinde bulunarak el sıkışmalarıyla gerçekleştirecek bir dağıtım sürecinin ötesindedir.

Catlin'in aşağıdaki tanımı gerçeğe daha yakındır: "Siyaset, insanların birlikte hareket etmek ve rekabet içinde olmak; boyun eğmek ve kontrolü elinde tutmak; bunları gerçekleştirirken de herhangi bir nesnenin üretilmesi ve tüketilmesi amacıyla değil, diğer insanlarla et-

KURUMSAL FARKLILAŞMA KURAMI

Buraya kadar, anlamlı olarak “siyasal” denebilecek faaliyetleri içeren toplumsal yaşamın temel birtakım koşullarını saptamaya çalıştık. Bu koşulların nasıl karşılandığı, faaliyetlerin nasıl bir örüntü oluşturduğu sorularını sormadık. Sadece, yönetimin zor kullanma olanaklarına sahip olması gerektiğine işaret etmekle yetindik. Bu sorunlar kitabın geri kalan kısımlarında ele alınacaktır. Bu bölümde tartıştığımız kavram çerçevesinde asıl amacımız, yönetim sistemlerinden birinin, modern devletin, kendine özgü yapısal niteliklerinin zamanla nasıl geliştiğini incelemek olacaktır.

Açıktır ki, modern devletin niteliği gereği birden fazla devlet mevcut olduğundan ve modern devletler tarihsel olarak çeşitli kurumsal düzenlemeler sergilediklerinden, modern devletten bahsederken sadece tek bir yönetim sistemine gönderme yapmak ancak aşırı bir soyutlama düzeyinde mümkündür. Konuyu bu düzeyde ele aldığımızda bazı sosyologlar modern devletin oluşumunu bir “kuramsal farklılaşma” örneği olarak görmeyi uygun bulmaktadırlar. Diğer bir deyişle, bir toplumun temel işlevsel sorunlarının zamanla giderek karmaşıklaşan ve belirginleşen bir dizi yapısal düzenlemelere yol açtığı bir süreç. Bu görüşe göre modern devletin oluşumu, örneğin ekonomoyu, aileyi ve dini etkileyen benzer kurumsal farklılaşmalarla koşut gider ve bunları tamamlar.

Geçmişteki büyük sosyologlar arasında bu yaklaşımı modern devletin niteliğini kavramsal olarak anlamak için kullanan pek çok ünlü ad vardır. Günümüzde de aynı yaklaşımı benimseyen sosyologlar çoktur.¹⁵ Ayrıca bu yaklaşımın evrimsel değişimlerle uğraşan başka bilim dalları için de çekiciliği yadsınamaz. Üstelik değişik düzeylerde kullanılabilir. Denebilir ki, modern devletin gelişimindeki temel süreç, “modernleşen” Batı toplumlarında bir yandan kişisel alanla toplumsal

15 Klasik toplumbilimciler arasında bu kuramsal yaklaşımın en açık ve en etkin olmuş destekçileri belki de Spencer ve Durkheim'dır (Simmel'in katkıları nedense daha az anılır). Çağdaş yazarlar arasında T. Parsons, *Societies ve The System of Modern Societies* (Englewood Cliffs, N. J., 1966 ve 1971); N. Smelser, *Essays in Sociological Explanation* (Englewood Cliffs, N. J., 1968), Bölüm II ve N. Luhmann, “Systemtheoretische Argumentationen”, J. Habermas ve N. Luhmann, *Theorie der Gesellschaft und Sozialtechnologie* (Frankfurt, 1971), ss. 361 ve devamı.

alan, öte yandan da kamusal alanla siyasal alan arasındaki farklılıkların kurumsallaştırılması ve bu sürecin daha sonraları her alan içinde giderek ileri götürülmesidir. Örneğin, kamusal alanda “güçler ayrımı” anayasal kurumlara farklı yönetim işlevleri vermiştir. Kişisel alanda, meslek grupları aile kurumundan farklılaşmıştır, vb.

Böylece bu yaklaşımı benimseyen biri, farklılaşma sürecinin oldukça genişletilmiş, gerekli uyarılama ve kısıtlamalara tabi tutulmuş bir modelini, çok geniş bir olaylar dizisine uygulama ve her özel durumda aynı “mantığın” nasıl çalıştığını görebilme avantajına sahiptir. Nitekim bu kitapta birçok kez bu yaklaşımı yararlı buldum. Ancak genelinde üç nedenden dolayı yaklaşımı tümüyle benimsememeyi tercih ettim.

Birincisi, çoğu kez açıkça belirtildiği gibi, biyolojik evrim kuramlarıyla ilişkisinden dolayı bu yaklaşım gerçek bir bilimsel kuram statüsünü kazandığını ileri sürmekte, özellikle de incelediği olayları açıkladığını iddia etmektedir. Bu tür bir iddianın doğrulanması için sosyologların meşru bir nedenleri olup olmadığı bir kenara, bugüne kadar hiç kimse Darwin ya da Mendel’in doğal evrim kuralı için geliştirdikleri açıklayıcı güce erişebilmiş ve toplumsal evrimin mekanizmalarını belirleyebilmiş değildir.¹⁶

İkincisi, güçlü ve zayıf noktaları ne olursa olsun bu kuram farklılaşma sürecini geri dönüşe kapalı olarak görmektedir. Bu durumda da, devlet ve toplum arasındaki ayrıma, dolayısıyla farklılaşmayı gidecek ortadan kaldıran en son gelişmelere ışık tutması olanaksızdır.

Son olarak, modern devletin kurumsallaşma öyküsünü sadece genel bir toplumsal değişim kuramı çerçevesinde anlatmak, olsa olsa devletin Avrupa kıtasındaki varlığının diğer bölgelere nasıl yayıldığına bir haritasını çıkarmaya yarayabilir. Ancak bizim bu kitaptaki amaçlarımız açısından bu yeterli değildir. Böylesi genel bir kuram devletin kökenleri hakkında bize bilgi veremez. Herhangi bir toplumda,

16 “Toplumsal evrimcilik”in eski ve yeni biçimlerinin keskin bir eleştirisi için bkz. B. Giesen ve M. Schmid, “System und Evolution des Sozialismus”, *Zeitschrift für Sozialwissenschaft*, 1976, 1, 1, 1-26 (<https://doi.org/10.1007/BF01171001>).

Weber'in deyimiyle “maddi-manevi” güçler ve çıkarlar ile bunlar arasındaki etkileşimden ortaya çıkan yeni yönetim sistemini saptamakta yetersiz kalır. Ayrıca, modern devletin gelişiminde ağırlığı olan fikirleri yansıtabileceği de söylenemez. Örneğin, kamuoyu tartışmaları ile bağlayıcılığı olan yasalar arasındaki ikilemi kapsayan eski Yunan düşüncesinin siyasal sürece bakış açısı.¹⁷ Hristiyanlığın dinsel bireyciliği ile evrenselliği¹⁸ ve kişisel hakların kısıtlanması durumunda bireyin kendisinden güçlü bir makama karşı bile meşru olarak direnebileceğini savunan Alman düşün geleneği¹⁹ gibi modern devletin gelişiminde temel rol oynamış düşünceleri irdeleyemez.

Kitabımın geri kalan bölümlerinde ele aldığım tipolojik yaklaşımın bu tür unsurlara yeterince ağırlık verdiğini iddia edemem. Yalnız, bu unsurların yer aldığı bir çerçeve çizerek okuyucuyu görece kısır bir kavram olan “kuramsal farklılaşma” tezinin ötesine götürebileceğimi ve modern devletin oluşumunda rol oynamış tarihsel süreçlerin karmaşıklığının kavranabilmesi için daha derinlemesine ipuçları verebileceğimi umuyorum.

17 Bkz. M. I. Finley, *Democracy Ancient and Modern* (Londra, 1973).

18 Bkz. L. Banke, *The History of the Popes* (Londra, 1947), c.I, s.1-6 ve F. Ruffini, *Relazioni tra stato e chiesa* (Bologna, 1976).

19 Bkz. O. Brunner, “Freiheitsrechte in der altständischen Gesellschaft”, *Staat und Gesellschaft*, der. E. - W. Böckenförde (Frankfurt, 1974).
Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantey.org>

İKİNCİ BÖLÜM

Feodal Yönetim Biçimi

Bu ve bundan sonraki iki bölümde tarihsel olarak birbirini izleyen üç tür yönetim sistemi tartışılacaktır: Feodalizm, *Ständestaat** ve mutlakiyetçilik. Bu tipoloji genellikle siyasal kurumların tarihsel ve hukuksal boyutlarını inceleyen Alman geleneğine bağlı bilim adamlarınca kullanılmıştır. Fransız ve Anglo-Amerikan gelenekleri çerçevesinde çalışan bilim adamlarının daha az bildikleri, üstelik feodalizm ve mutlakiyetçilik arasında bir sistem olan ve bir sonraki bölümde açıklayacağımız *Ständestaat*'ın yapısal özgünlüğünü tam da kabul etmedikleri için kullanmadıkları bir tipolojidir.¹ Kuşkusuz bu tipolojiye bir

(*) Çevirenlerin notu: Kitabın İngilizce aslında, İngilizce olmayan sözcük ve deyimler İngilizceleri verilmeden kullanıldığı için, biz de kitabın aslına sadık kalarak bu tür sözcük ve deyimleri özgün biçimleriyle kullanmayı seçtik.

1 Örneğin Perry Anderson, benim bu kitapta kullandığım bazı ikincil kaynakları da kullandığı son derece önemli ve yararlı iki kitabında, *Passages from Antiquity to Feudalism* ile *Lineages of the Absolutist State* (Londra, 1975), *Ständestaat*'a benim yaptığım gibi özel bir konum atfetmiyor. Alman yazarların da hepsi benim kullandığım tipolojiyi izlememekte; örneğin bkz. H. Mitteis, *The State in the Middle Ages: A Comparative Constitutional History of Feudal Europe* (Amsterdam, 1975). Öte yandan *Ständestaat*'ın önemi üzerine bir İngiliz yazarın önemli bulduğum bir görüşü için bkz. A. R. Myers, "The Parliaments of Europe and the Age of the Estates," *History*, 61 (1975) 106-16.

başka itiraz da, toplumsal olayların ve düzenlemelerin çeşitliliğinin birkaç kavramsal kategoriye indirgenmesine karşı çıkan tarihçilerden gelecektir. Ancak bu tür bir indirgemecilik, karşılaştırmaya yatkın yorumlar yapmak ya da gelişim konusunda bir senteze varmak isteyen bir sosyolojik çalışmada kaçınılmazdır. Batı siyasal kurumlarının aşağı yukarı bin yıllık bir tarihini, 19. yüzyılda olgunluğa erişmiş modern devlet modeline her biri giderek daha fazla yaklaşan üç kategori çerçevesinde ele alırken, bu tür bir yaklaşımı benden önce benimsemiş önemli çalışmaları örnek aldım.²

Başlangıç noktası olarak Karolenj İmparatorluğu'nu seçtim; çünkü feodal yönetim biçimini hazırlayan ortam buradadır. İncelediğim toprakların çoğunda *Ständestaat* sistemine geçiş 12. yüzyılın sonu ile 14. yüzyılın başı arasındadır. *Ständestaat* sisteminden mutlak yönetimlere geçiş ise 16. ve 17. yüzyıllarda gerçekleşmiştir. 18. yüzyılın başlarında bazı ülkelerde mutlak yönetimler çözülmeye başlamıştı bile. Bu gelişimin gerisinde “sivil toplumun yükselişi” diyebileceğim ve çoğu siyasal nitelikte olmayan birtakım değişiklikler yatıyordu. *Ancien regime* tabiri, en azından Tocqueville’in kullandığı dar anlamda,³ bu son geçişin diğer bir göstergesidir.

İncelememizin coğrafi odağı Batı Avrupa, özellikle de bugün Almanya ve Fransa'nın egemenliğindeki topraklardır. İbery Yarımadası'ndaki gelişmeleri de dahil ettim; ancak İtalyan yarımadasını tartışmanın dışında bıraktım. “İngiltere örneği”, bilhassa feodalizm sonrası, konuya çok soyut yaklaşılmama rağmen bu tartışmanın çerçevesine uymamaktadır. Bir ölçüde aynı şey İskandinavya için de doğrudur. Diğer taraftan, Doğu Avrupa'nın bazı bölgeleri, özellikle Prusya, Baltık

2 Kuşkusuz en önemli örnek, M. Weber, *Economy and Society* (Totowa, N. J., 1968), c.3, s.1075-1111; ama çağdaşları arasında ayrıca bkz. F. Oppenheimer, *System der Soziologie*, c.2 (*Der Staat*), (2. basım; Stuttgart, 1964), Bölüm 5. Günümüz yazarları arasında, bkz. R. Bendix, *Nation - Building and Citizenship* (New York, 1964), Bölüm 2 ve daha yakın bir yazar, R. M. Unger, *Law in Modern Society* (New York, 1976), Bölüm 3. Ayrıca bkz. G. Poggi, *Images of Society: Essays on the Sociological Theories of Tocqueville, Marx, and Durkheim* (Stanford, Calif., 1972), Bölüm I.

3 Daha geniş anlamı için bkz. P. O. Kristiansen, *Antiquity and the Middle Ages* (Oslo, 1969), c.1.

ölkeleri ve giderek Habsburg yönetimi altına giren toprakların siyasal tarihlerindeki kimi dönemler ya da boyutlar tartışmamızın kapsamına alınmıştır diye düşünülebilir. Ancak, ele aldığımız yönetim sistemlerinin bölgesel farklılıklarını önemsemek yerine, tek tek ölkelerdeki gelişimlere salt kuramsal çerçeveyi örneklendirdikleri ölçüde değindim.⁴

FEODALİZMİN DOĞUŞU

Bu bölümün başında belirttiğim tipoloji her ne kadar Batı siyasal kurumlarının gelişimi ile ilgiliyse de, bu üç yönetim sisteminden her biri kültürel, ekonomik, toplumsal ve teknolojik boyutları içeren daha geniş bir çerçevede düşünülmelidir. Burada incelediğimiz dönemde, yani 8. yüzyılın sonu ile 14. yüzyılın başı arasında, yukarıda saydığımız boyutlar sürekli değişmekteydi. Ancak, dönemimizin başlarında belirgin olan özellikleri ele alıp, bunların bir yönetim sistemi olarak feodalizmin yerleşmesine katkılarını tartışmakla başlayabiliriz.⁵ Dönemimiz öncesi, üç ayrı gelişme Batı Avrupa'nın maddi ve kurumsal görüntüsünü ciddi bir şekilde bozmuştu: 1) Hem merkezi bir yönetimi hem de yerel yönetimleri içeren bir sistem olarak Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküşü; 2) *Völkerwanderungen*'deki nüfusun büyük çapta yerinden olması ve 3) Batı Avrupalıların hem kendi aralarında hem de başkalarıyla olan ilişkilerinde önemli rol oynayan temel ulaşım ve ticaret yollarının Akdeniz'den kayması.

Bu gelişmeler sonucu tarihsel ortamın bir yönetim sisteminin kurulması ve uygulanabilmesi için önemi açık olan birtakım özellikleri ortaya çıkıttı: Ulaşım ve iletişim ağlarının bozulması; ekonomik süreçlerin büyük çapta ticaret dışına kayarak, zaten ekonomik açıdan zayıflamış ve kaderine terk edilmiş kentlerde eskiden var olan arz ve talep mekanizmalarının desteğinden de yoksun, üretkenliği çok düşük kırsal ekonomik faaliyetlerle sınırlı kalması; okuryazar oranının fev-

4 P. Anderson'un yukarıda 1. notta adı geçen kitaplarının en yararlı yönlerinden biri incelenen süreçlerin aldığı "ulusal" biçimlere verdiği önemdir.

5 Feodalizmin ortaya çıktığı ortam konusunda hâlâ en önemli kaynak: M. Bloch, *Feudal Society* (Londra, 1961), c. 1. Üretimi RDE. Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

kalade düşük bir düzeyde seyretmesi, okuma ve yazmanın hemen hemen sadece din adamlarının tekelinde ve Latince olması, Latince'nin din adamları dışında artık bir *lingua franca* olmaktan çıkması; beslenme, sağlık, rahat bir yaşam ve güvenceden büyük ölçüde yoksun bir nüfusun varlığı, bunun sonucunda bugün insanı dehşete düşürecek boyutlarda kısalan bir ortalama ömür ve birçok bölgede toplu yaşam için asgari düzeyin çok altında olan bir nüfus yoğunluğu.

Tüm bunları dikkate alınca, önyargılı gözükse bile, bu tarihsel ortamı “Karanlık Çağlar” olarak nitelendirmek pek de yanlış değildir. Ancak bu dönem içinde, 8. yüzyılın ikinci yarısında, Karolenj hanedanı bir süre için başarılı olan, kapsayıcı ve yerel çerçeveyi aşan bir yönetim biçimini yeniden oluşturma çabasına girdi. Artık neredeyse unutulmuş olan Roma'nın düzen ve birlik mirasını tekrar canlandırmayı, Batı Hristiyanlığı'na dini yönetimin tek başına sağlayamayacağı bir bütünlük getirmeyi ve istilalara, haydutlara, baskıya ve sefaletle karşı bir güvence oluşturmayı denedi.

Bu çabanın doruğuna eriştiğini simgeleyen ünlü olay, 768 yılından beri Frankların kralı olan Büyük Karl'a İ.S. 800 yılının Noel günü Papa tarafından Roma İmparatoru olarak taç giydirilmesidir.⁶ Taç giyme töreni bu çabanın iki önemli boyutunu ortaya koyar: Karolenj'lerin Roma İmparatorluğu ile bağlantısı, ve Hristiyanlık ve Kilise ile aralarındaki yakınlık. Bunlarla Karolenj'lerin yürürlüğe koymak istedikleri yönetim sisteminin iki önemli boyutu çakışmaktadır. Birincisi, iki ayrı kamu kurumu oluşturularak yönetimi dikey bir yapıya kavuşturma çabası. Burada, *comites* (kontlar) ve *missi dominici* (hükümdarın temsilcileri) atamalarını kastediyorum. Temsilcilerin görevi, merkezi emirler doğrultusunda belirli aralıklarla kontların yerel yönetimini kontrol etmektir. İkincisi, yönetim yapısının yatay düzeyde temel taşlarını oluşturan piskoposluklar ve manastırlara dayanma, ki bunların sınırları çoğu kez, sırasıyla, Roma yerel yönetim birimleri ve geniş topraklı malikânelere tekabül eder.

6 Bkz. *The Coronation of Charlemagne*, ed. by A. J. G. Zimmern (New York, 1972).

Ancak İ.S. 800 yılının Noel günü yapılan törende Karolenj'lerin amaçladıkları yönetimin bir üçüncü boyutu, Roma İmparatorluğu ve Kilise ile kurmak istedikleri bağlantı kadar açık değildi. Oysa, barbar ve özellikle Germen kökenli olan bu boyutun çok önemli ve uzun dönemde yeni yönetim sistemi için yıkıcı bir etkisi olacaktı. Bu, *Gefolgshaft* denen bir savaşçı ile kendisinin seçtiği namus, macera ve liderlik konularında güvendiği yakın arkadaşları arasındaki ilişkiydi.⁷ İ.S. 800 yılında çok yaygın olan bu yakın ve kişisel ilişki bağları Karolenj İmparatorluğu'nun vazgeçilmez bir kurumsal boyutunu oluşturacak, imparatorluğun yıkılmasından sonra da devam edecek ve Batı'nın yönetim sistemini birkaç yüzyıl daha derinden etkileyecekti.

Bu gelişme nasıl olmuştu? Yukarıda ana hatlarını çizdiğimiz tarihsel ortamı yeniden ele alalım: Özellikle iletişimin sağlam temellere oturmamış olması ve düzensizliği; “para” ekonomisi yerine “doğal” ekonomi kavramına daha yakın olan bir ekonomik ortamda, merkezden idare edilen yönetim mekanizmasının finansmanını vergiler vasıtasıyla oluşan bir hazineden sağlayabilmenin olanaksızlığı; eşkiyaların kol gezdiği ve istilaların olağan olduğu bir dönemde, yönetim işinin askeri görevlere göre düzenlenmesinin gerekliliği. Açıktır ki, bu koşullar altında, tamamiyle *missi dominici* ve *kontlara* dayalı bir siyasal sistemi ayakta tutabilmek olanaksızdı. Özellikle *missi dominici* kavramının merkezden yönlendirilen ve kontrol edilen bir yönetimin temsilcileri olarak düşünülmüş, maaşlarının kamu bütçesinden karşılanması öngörülmüş, bölgeden bölgeye tayinleri yapıp tekrar merkeze alınacakları, merkeze karşı sorumlulukları olacağı ve görevlerine son verebileceği gibi özellikler içerdiğini düşünüyorsak. Bu tür kamu görevlerinin, hatta bir noktaya kadar dinsel görevlerin bile, *Gefolgshaft* kavramından çıkarsanan anlayış ve düzenlemelerle desteklenmesi, diğer bir deyişle, bir lider etrafında kümelenmiş savaşçılardan destek görmesi gerekmektedir.

7 Bkz. W. Schlesinger, “Lord and Follower in Germanic Institutional History”, *Lordship and Community in Medieval Europe*, Fordham University Press, 1969, s. 64-99.

FEODAL İLİŞKİNİN NİTELİĞİ

Feodal yönetim sisteminin önemli bir parçası olabilmek için *Gefolgschaft* kurumunun Germen ya da barbar kökenli özellikleri yerine Roma İmparatorluğu'nun son döneminden kaynaklanan kurumsal düzenlemelerle zenginleştirilmesi gerekiyordu. Bu düzenlemeleri en iyi şekilde Latince'deki adlarıyla sınıflandırabiliriz.

Commendatio: İlk şekliyle, genelinde özgür ama güçsüz olan bir kişinin daha güçlü birinin himayesine sığınması, ona teslim olması hatta hükmü altına girmesi ve gerekirse, özel hizmetkârı olması.

Beneficium: (sonraları fevum, daha sonra ise feudum; dolayısıyla, "fief"). Dini ya da yönetim görevlerini yüklenmiş bir kişi ya da topluluğun maddi gereksinimlerini karşılamak için verilmiş toprak imtiyazı (tarımsal üretim ve o topraklarda yaşayan nüfus dahil olmak üzere).

Immunitas: Bir bireyin ya da genellikle dinsel otoritelerden oluşan bir topluluğun mal ve mülklerinin, tabi oldukları otoritenin mali, askeri ve yargı gücünden muaf tutulması.

Feodal yönetim sisteminde bu üç düzenleme *Gefolgschaft* ile birleşerek karşılıklı etkileşim sonucunda yeni bir oluşuma yol açtı. Sonuçta, Karolenj yönetim modelindeki dikey eksen uzun süre geriye dönüşü olanaksızlaştıran bir sarsıntı geçirdi. Diğer bir deyişle bir uçta imparator, öbür uçta da kontlar ve missi arasındaki ilişki değişti. Bu değişikliğin nasıl olduğuna bakalım.

Gefolgschaft etkisi sonucunda feodalizm öncesindeki *commendatio* ilişkisi, deyim yerindeyse, çarpıklığını yitirerek eğimi daha az dik bir hale geldi. Hem içeriğinde hem de bu ilişkiyi yasallaştıran törenlerde *commendatio* giderek *Gefolgschaft*'da olduğu gibi, eşit iki taraf arasındaki her ikisi için de uygun olan bir düzenleme olarak görülmeye başladı. Bu demek değildir ki yeni feodal *commendatio* iki tarafın tam eşitliğini öngörüyor, karşılıklı yükümlülüklerini tamamen simetrik ya da eşit kabul ediyordu. Buna karşın kendini "commend" eden kimse- nin, yani himaye altına giren tarafın (vasalın) ve *commendatio*'yu kabul edenin (lordun) aynı dünyanın bir parçası olduklarını varsayan bir anlayışın yerleşmesi için feodalizmde yeterince eşitlik vardı. Her ikisi de,

büyük beceri isteyen ve hem ekonomik hem de bedensel olarak çok güç olan, tamamen zırhlı ve at sırtındaki savaşçılarla çarpışmayı gerektiren aynı tür savaş yöntemlerini kullanıyorlardı. *Commendatio*'ya tabi olan taraflar arasındaki ilişki lordun vasalı korumasını öngörüyor, vasaldan ise lorduna yardım etmesi ve tavsiyelerde bulunması bekleniyordu. Ayrıca her ikisi de birbirlerine sevgi ve saygı besleyeceklerdi. Böylece birbirlerini arkadaş olarak kabul ediyorlardı. Nasıl ki Germen *Gefolgschaft* birbirlerine ve liderlerine karşı aynı şekilde davranmak zorunda idiyse. Böyle anlaşıldığında, feodal *commendatio* hem kontrata dayalı olan (tarafların özgür ve karşılıklı) seçimlerine dayanan ve her iki tarafa da yükümlülük getiren hem de hiyerarşik (taraflar arasında bir çeşit eşitsizliği kabul eden) ilişki türünden öte bir şeydi. Aynı zamanda, ne kontrat ne de hiyerarşi ilişkilerinde çoğu kez bulunmayan ve sadakat, sevgi, güven, arkadaşlık bağlarını kapsayan duygusal bir içeriğe sahipti. Dolayısıyla, birbirini seçen, birbirine yardım eden ve saygı gösteren iki taraf arasında yoğun bir kişisel ilişkiydi.

Beneficium (fief), *Gefolgschaft* kavramından feodal *commendatio* düzenlemelerinin içine çekilerek etkilenmişti. Lordun vasalına *fief* bağışlamasının nedeni, vasalın *fief*'ini ekonomik olarak kullanması sonucu lorduna olan hizmet borcunu ödeyebilmesiydi. Diğer bir deyişle, silah ve at sağlayabilmek, şövalyeler ile savaş alanında atlı bir savaşçının desteklenmesi için gerekli olan askerleri eğitmek, silahlandırmak, ödüllendirmek ve yönetmek; gerekli durumlarda lordun davetlerine ya da toplantılarına katılmak; lordun hemen hemen eşiti olan ve çoğu kez onun ya konuğu olarak ağırlanan ya da evsahipliğini üstlenen bir kişiye yaraşır bir hanenin reisi olmak, vb. Böylece toprak imtiyazı zimni olarak, çoğunlukla da açıkça, *commendatio*'nın mantığının bir uzantısıydı. Hatta, vasalını koruma ve ona sevgi gösterme gibi basit bir söz vermenin ötesinde lordun ihsanının çok daha önemli bir ifadesi oldu. Aslında, *fief* verilmesi özellikle vasalın kendi korunmasını sağlamak ve ancak gerektiğinde lorduna yardım etmek için düşünülmüştü.

Immunitas ise önceleri olumsuz bir anlam taşıyordu: "Immune" olan, yani birtakım yükümlülüklerden muaf tutulan bir malikane,

toprağı bağışlayan tarafın gücü dahilindeki bölgelerde bir boşluk ya da yetkilerinin geçerli olmadığı bir ada oluşturunuyordu. Feodalizm bu kavrama olumlu bir anlam yükledi. *Commendatio*'ya ve toprak imtiyazına bağlı olduğu sürece muafiyet, vasalın *fief*'i üzerinde bir dizi yönetim yetkileriyle donatılmasına izin verilmesi ve bu görevin kendisinden beklenmesi anlamını taşımaya başladı. Aynı ödeme, emeğiyle katkıda bulunma, hatta para verme gibi vergilendirmeleri takip etmek, yasa koymak ve bunları uygulamak, toprağı iç ve dış tehlikelere karşı korumak, silah altındakilerin savaşta önderliğini üstlenmek vb. Vasal tüm bu görevleri yerine getirmekle yükümlü görülüyor, imtiyazına bırakılmış toprağı işlemek ve üzerindeki nüfusu çalıştırmak amacıyla yetkilerle donatılıyordu. Bu görevi yüklenmesi lorduna olan hizmetinin hayati bir boyutunu oluşturunuyordu. Lordun yönetimini merkezden uzaklaştırmanın ve çevreye yaygınlaştırmanın bir yoluydu.

Tekrarlayacak olursak *fief*, *commendatio*'nun içeriğine eklendi. Vasalın sahip olduğu ve yönettiğı *fief*'e lordun tanıdığı muafiyet, vasalın lorduna yardım etmesi, danışmanlık yapması ve lordun yerel düzeydeki gücünü arttırması gibi görevlerin karşılığı idi. Aynı zamanda *fief*, vasalın ekonomik açıdan kendine yeterli olmasının kaynağını ve hakları, görevleri ve emirlerini kullanıp uygulayabileceğı bir mekânı oluşturunuyordu.

Bu şekilde bir yandan *fief* etrafında biçimlenen ilişki, iki kişinin ya doğuştan ya da yetenekleriyle liderler ve savaşçılardan oluşan aynı yüksek toplumsal tabakaya dahil olmaları, ayrıca askeri görevleri ve toplumsal konumlarından dolayı mülklerinin yönetimiyle fazla uğraşmamaları nedeniyle *rentier*'likle geçinmeleri gibi *Gefolgschaft* kavramının karmaşık bir biçimde genişletilmesine yol açtı. Öte yandan hemen hemen eşit olan iki kişi arasındaki bu gönüllü ilişki köylüler, malikânelerdeki nüfus, serfler ve bazen de köleler gibi daha mütevazı insanların yaşamında çok önemli etkilere neden oldu. Tabii bu insanlar nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturunuyordu ve koşullara boyun eğmekten başka seçenekleri yoktu. Köylülerin, *allodia* denen topraklarda, yani feodal yükümlülüklere tabii olmayan arazilerde birkaç bölge-

de durumları farklıydı. Ama, *commendatio*'ya taraf olanlar arasındaki ilişkiyi daha eşit hale getiren feodal düzenlemeler, nüfusun büyük bir çoğunluğu için tam tersine hiyerarşiyi keskinleştirdi. Bu insanlar, taraf olmadıkları feodal ilişkiden çok derinden etkileniyorlardı. Lord ve vasallar onlara temelinde yönetilecek, zaman zaman ve kazara bu yönetimden yararlanacak kişiler gözüyle bakıyor, ancak hiçbir zaman siyasal bir ilişki çerçevesinde değerlendirmiyorlardı. Feodal ilişkinin ekonomik boyutları da vasalın *rentier* ve tüketici olarak çıkarları doğrultusunda düzenlenmişti.

Dolayısıyla lord-vasal ilişkisi, deyim yerindeyse, feodal yönetim sisteminin hücresi, her iki tarafı da alttaki toplumsal gruplardan ayıran dik bir çizginin tam kenarında olarak görülmelidir. Bu çizginin dikliği vasal ile, kendisine bağlı olan ve toplumsal açıdan kendi altındaki gruplarla arasındaki keskin eşitsizliklerden kaynaklanıyordu. *Seigneurie* deyimini bu eşitsizliğin niteliğini çok iyi belirtmektedir.⁸ Vasalın senyörlük kavramının içeriğinde saklı olan ve kendine bağlı olanları yönetme, kontrol etme ve çalıştırma hakkı, *commendatio* ilişkisinde çoktan alışılmış bir eşitsizliği varsayıyor ve pekiştiriyordu. Senyörlük ilişkileri mütekabiliyet ilkesinden tamamen arındırılmış değildi. Özellikle, sadakat karşılığı korunma güvencesi gibi durumlarda, feodal ilişkilerin içeriği ve duygusal bağları burada da sözkonusuydu. Ancak, senyörlük ilişkileri kurumsal olarak lord-vasal ilişkisinden çok farklıydı. Ne de olsa, bir savaşçı ile çoğu kez farklı etnik ve dil gruplarına dahil serfler arasındaki bir bağ idi.

Senyörlük ilişkilerinin yol açtığı suistimaller, kendisi de şövalye sınıfından olan Estienne de Fougeres tarafından acı bir dille eleştirilmişti: “Şövalye kılıcını adalet dağıtmak ve başkalarına zarar verenleri yola getirmek için kullanmalıdır. Ama şövalyelerin çoğu bu yükümlülüklerden kaçmaktadırlar... Vergileri toplamakta... sonra da halkı rahatsız edip aldatmaktadırlar... Halkı korumakla görevli olduklarını düşünmemektedirler bile... Halbuki adamlarımızı baş üstünde tutma-

8 Feodalizmin doruğunda *seigneurie*'nin yeri için, bkz. *Seigneurie et feodalite* (Paris, 1970), c.2, Kitap 1. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

lıyız. İster şövalye, ister din adamı, isterse lord olalım, hepimizin geçimini sağlayan onlardır.”⁹

Feodal ilişkinin, bu ilişkiye taraf olmayanlar açısından iyi ya da kötü çok önemli etkileri olduğunu düşünürsek, daha geniş ve kapsamlı bir yönetim sisteminin temel yapısal boyutlarını oluşturduğunu, daha büyük bir nüfusu içine aldığını ve yukarıya doğru genişletilip tekrarlandığını görebiliriz. Diğer bir deyişle serfleri koruyan ve çalıştıran şövalye bu görevi bir lordun vasalı olarak yerine getiriyor, bağlı olduğu lord ise belki de daha üst bir lordun vasallığını üstlenmiş bulunuyordu. Feodal ilişkinin bu tür tekrarı iki ya da üç aşama sonra, Roma kökenli *rex*, *princeps* ve *dux* gibi ünvanları kullanan bir lordların lordu ile son buluyordu. Bu üst lord feodal ilişki çerçevesinde, verilen yönetim yetkilerinin çok daha genişini kullanabiliyor ve bu yetkileri salt imtiyazı verilmiş topraklar üstünde kullanmak yerine bir bölgeye yaygınlaştırıyordu (Kitabımızın bu bölümünün geri kalan kısmında, bu tür bir üst lord için “bölgesel hükümdar” deyimini kullanacağız).

Ancak, tarihsel olarak lord-vasal ilişkisinin genişletilmesi çoğu kez aşağıya doğru oldu. Genellikle, bölgesel hükümdarlar kişisellikten uzak, resmi rollere dayalı bir yönetim sistemini sürdürebilmeyi olanaksız buluyor ve kendileriyle yönettikleri halk arasındaki uçurumu kapatmak için güvendikleri savaşçılara dayanmayı seçiyorlardı. Bu amaçla, yetkileri altında olan ve hanedanlarının mirası kabul ettikleri toprakların bir kısmını savaşçılara *fief* olarak veriyorlardı. Ancak vasalları da çoğu kez kendi *fief*lerinden daha küçük toprak parçalarını kendilerine yardımcı olacak savaşçılara dağıtıyorlardı.

Bazı durumlarda bölgesel hükümdarlar feodal ilişkiyi kontlar ve onların altında olan kontların temsilcisi (*vicarii*) gibi resmi görevlilerle olan bağlarını güçlendirmek için kullanıyorlardı. Ancak varisleri, bu kişilerin ve onların da varislerinin konumlarındaki feodal boyutun, kişisellikten uzak bir hizmet anlayışı ve sorumluluk içeren resmi bo-

9 Geçtiği kaynak: M. Pacaut, *Les Structures politiques de l'Occident medieval* (Paris, 1969), s.158. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

yuttan daha önemli olmaya başladığını farkedebiliyorlardı. Diğer bir deyişle *fief*, kârlı senyörlük hakları içerdiği ölçüde, lordla olan ilişkilerde resmi makama kıyasla ön plana geçmişti. Diğer bazı durumlarda ise, zengin ve güçlü lordlar mülklerini güvence altına alabilmek için sözde kendilerinin üstündeki lordu zoraki bir feodal ilişkiye girmeye ve vasalı olmalarını kabul etmeye zorlayabiliyorlardı.¹⁰

SİSTEMDEKİ EĞİLİMLER

9. yüzyılın ikinci yarısı ile 11. yüzyılın ilk yarısı arasında bu kitapta ele aldığımız toprakların çoğunda feodal ilişki, farklılıklar gösterse bile, yönetim sisteminin temel bir boyutunu oluşturuyordu. Çoğu yerde dinsel kurumlar üzerinde de etkisini bıraktı. Pek çoğunda *mulle terre sans seigneur* düsturuyla müstesna bir sistem olduğunu ilan etti; öyle bir düstur ki önemi salt yönetime ilişkin değil, aynı zamanda mülkiyet ilişkileri ve üretim biçimini de kapsıyordu.

Bu gelişmenin konumuz açısından önemi, kişiler arası ilişkiler ağını yönetimin temel taşıyıcısı haline getirmiş olmasıdır. Theodor Mayer'in biraz anakronistik tanımını kullanacak olursak, “devleti, kişilerden oluşan bir topluluk” haline getirdi. Ancak, böyle oluşmuş bir “devlet” etkin güç kaynağını, yönetimin dayanak noktasını, aşağı doğru, lord-vasal ilişkileri zincirinde daha alttaki halkalara doğru çekmeye meyilliydi. Bu bağlamda “feodal devlet”¹¹ kendini güçsüzleştiren, geniş alanlarda merkezi yönetimi zorlaştıran bir yapıya sahipti.

Georges Duby'nin Maconnais (günümüzde orta Fransa'nın doğusunda bir bölge) üzerine değerli çalışması bu uzun vadeli gelişime bir örnek teşkil eder.¹² Bu bölgede Fransa kralı hayal meyal algılanan,

¹⁰ Bkz. G. Gourqun, *Lordship and Feudalism in the Middle Ages* (Londra, 1976), Bölüm 1 ve 2.

¹¹ Bkz. T. Mayer, “I fondamenti dello stato moderno tedesco nell'alto medioevo”, *Lo stato moderno. I: Dal medioevo all'età moderna* (Bologna, 1971), s.21-50. Bir anakronizmden söz ediyorum, çünkü Mayer (oteki bazı değerli yazarlarla birlikte, örn. H. Mitteis), feodal sisteme “devlet” denebilir mi, tartışmasında bence yanlış tarafı tutuyor. Bu uzun tartışmanın bir özeti için bkz. “Introduction”, *Die Entstehung des modernen souveränen Staates*, der. H. H. Hoffman (Köln, 1967).

¹² G. Duby, *La Société féodale* (Paris, 1953).

siyasal açıdan etkinliği olmayan bir şahsiyetti. 11. ve 12. yüzyıllarda bölgenin yönetim sisteminde gerçekleşen temel değişiklik, kontun konumunun zayıflaması ve gücünün daha alt lordlara, özellikle de şato inşa ettiren ya da bir şato sahibi olanlara (*castellani* ya da *castellan*'lar) geçmesiydi. 11. yüzyılın sonuna gelindiğinde, kontun *plaid*'i (mahkemesi) tamamen özel bir önemi olan patrimonial bir meclise, güya bir adli makama dönüşmüştü. *Castellan*'lar artık bu meclise katılmıyorlardı. Çünkü aslında kont tarafından kendi *vekâletlerine* bırakılmış kırsal nüfus üzerindeki güçlerini pekiştirmişlerdi. Böylece kontlar kendi topraklarındaki özgür insanlar üzerinde doğrudan bir yönetim uygulayamıyorlardı.

Kontluktaki her şatoda “kontun ana şatosundan bağımsız bir yönetim merkezi oluşmuş, kontun mahkemesinden bağımsız olarak davalara bakan bir mahkeme kurulmuş ve kontun etrafındaki vasallarla rekabet edenler burada toplanır olmuştur.” Her güçlü *castellan* çevresindeki köylüler üzerindeki yönetim yetkilerini, askeri vergilerden tutun ceza ve medeni hukuk alanlarına kadar her konuda kendi çıkarları için kullanıyordu. Sonuçta:

Yönetimin niteliği değişti. Artık, kralın kudretini simgeleyen ve önceleri daha üst düzeyde bir emir kabul edilen *fermanların* gücü ile yönettikleri halka *fiilen* hükmeden kişilerin gücü arasında bir ayrım yapabilmek olanaksızlaştı... Koruma ve yönetim görevlerini üstlenen herkes aynı düzeyde kabul edilmekteydi. Güçlü kişiler arasındaki hiyerarşi yıkılmış, kendilerine bağlı olanlar üzerinde bir rekabet başlamıştı. Toplumun tümüne karşı kesin hatlarla tanımlanmış görevler yerine sınırlı ve farklı bir bireysel hizmet anlayışı gelmişti: Vasalın lorduna olan bağlılığı, mütevazî bir köylünün *dominus*'una boyun eğmesi gibi.¹³

Duby ve daha pek çok kişinin gösterdiği gibi tüm feodal dönem boyunca olmasa bile önemli bir kısmında temel eğitim, her büyük yönetim sisteminin parçalanarak yönetim biçimi farklı ve çoğu kez bir-

birleriyle savaşan birçok küçük ve giderek özerk sistemlere bölünmesidir. Bu eğilimin arkasında ne yattığına bakalım.

İlk olarak, ta başından itibaren her lordun birden fazla vasalı olması olağandı. Feodal ilişkiye ilke olarak *intuiti personae* girildiği için, diğer bir deyişle, bu ilişkiye taraf olanların tek tek bireyler olduğu göz önüne alındığı için, lord ve vasalın karşılıklı sorumlulukları ilişkiden ilişkiye farklılıklar gösterebiliyordu. Bunun sonucu olarak, lordun yönetiminin asıl hedefi olan halk ile lord arasındaki ilişkide her vasalın aracılığı farklıydı. *Fief*'in büyüklüğü, verilen imtiyazın koşulları ve *fief* üzerindeki yönetim haklarının lordda mı yoksa vasalda mı bırakıldığı gibi ilişkinin temel boyutları değiştikçe, yönetimin içeriği ve biçimi de değişiyordu. Hatta aynı lordun topraklarından verilmiş yan yana *fief*'lerde bile günlük yaşam koşulları farklı olabiliyordu. Bir lordun hangi koşullarla vasallarına *fief* verdiği, kendisinin de bir vasal olarak üst bir lordtan aldığı toprağa ne gibi koşullar altında sahip olduğuna bağlı olarak daha da karmaşık bir hal alıyordu.

İkinci olarak, bir kişi birden fazla lordun vasalı olabiliyordu. Bu durum da, *fief* sahipliğinin koşulları ve *fief*'lerin yönetilme ve toprağın işlenerek üzerindeki nüfusun çalıştırılması gibi konularda farklılıkları daha da çoğaltıyordu. Ayrıca, bir vasalın çeşitli lordları birbirleriyle savaşacak ve kendisinden yardım ve destek isteyecek olurlarsa, bu karışık durumu tümüne karşı olan sorumluluklarını iptal etmek ve bağımsızlığını ilan etmek için bir bahane sayabilirdi. Feodal ilişkilerde bu tür düzenlemelerin yol açabileceği karmaşıklığı anlamak için Gloucester Kontu Robert'in 1133 yılında İngiltere Kralı I. Henry adına Normandiya bölgesinde "Bayeux'deki Kutsal Meryem Ana Kilisesi'nin baronları, şövalyeleri ve *vavassores*'in *fief*'leri hakkında" açtığı bir resmi soruşturmada söylediklerine bakalım:

Kutsal Meryem Ana Kilisesi'nin baronlarından biriyim. Kilisenin bayraktarı olma hakkını miras yoluyla devraldım ve Evreux'de on şövalyeli bir *fief*'in imtiyazına sahibim. Şövalyelerden birinin hizmetini Fransa kralının emrine vermek zorundayım. Aynı *fief*'den Normandiya lorduna bir şövalyem/kıtık-günlük bir sınır bekçiliği-

ni borçluyum. Ayrıca sekiz şövalyelik Roger Suhart ve Bayeux piskoposundan aldığım yedi şövalyelik Malfiliatre *fief*'leri için Fransa kralına bir şövalyenin tam, bir şövalyenin de yarı-zamanlı hizmetlerini ve bunlara ek olarak üç şövalyenin kırk gün için Normandiya sınırlarında hizmet görmelerini borçluyum. Ve düğ ordularını seferberliğe çağırdığı zaman, piskopos kanalıyla elimde bulunan *fief*'lerin tüm şövalyelerini onun emrine vermek zorundayım.¹⁴

Üçüncü olarak, eğer bir vasal *fief*'inin bir kısmının imtiyazını bir ya da daha fazla alt vasallara vermişse, kendi lorduyla bu alt vasallar arasında doğrudan bir ilişki kurmayordu.¹⁵ Bu nedenle, sistemin yukarıdan aşağıya doğru bütünselliği zayıftı diyebiliriz. Herhangi bir lordun girişimlerinin tüm vasalları tarafından koordineli bir biçimde desteklenmesi olasılığı azdı. İstila sonrası İngiltere bu açıdan önemli bir istisna idi, çünkü orada kral çoğunlukla ülkedeki tüm lordların ve vasalların üst lordu olarak kabul görmesini ve bazı konularda kendisine itaat edilmesini sağlayabilmişti. Ancak Kıta Avrupası'nda pek açık olmayan ve tartışmalı olan *süzerenlik* kurumunun varlığına rağmen -ki buna göre 11. yüzyıldan itibaren bazı lordlar kendi vasallarının vasalları üzerinde bir takım haklara sahip olduklarını savunmaya başladılar - otoritenin bölünmüşlüğü devam etti.

Daha üst feodal güçlerin alttakileri kontrol etmelerini zayıflatan bu gelişmeler, lord-vasal bağlarında aynı anda gerçekleşen değişimler sonucu daha da pekişti. İlk olarak, lord-vasal ilişkisinin süresi vasalın yerine getirmesi gereken yükümlülöklere bağılı olmaktan çıktı. Bir vasalın lorduna *fief*'ini terketmesi gereken koşullar, açık hiyanet ve görevine karşı bariz kayıtsızlığın sözkonusu olduğı durumlara indirgendi. Bu takdirde bile vasal *fief*'inin elinden alınmasına zor kullanarak başarılı bir şekilde karşı koyabilirdi. İkincisi, *mulle terre sans seigneur*

14 Geçtiğı kaynak: Boutruche, c.2, s.418.

15 Mitteis yerinde bir saptamayla üst lordun (özellikle de bölgesel hükümdarın) alt vasallarla doğrudan ilişki kurmayı başariş başaramamasının siyasal önemini vurgulamaktadır. Feodal ilişkilerin hukuksal açıdan genel bir değeriendirmesi için, bkz. H. Ganshof, *Feudalism* (3. basım; Londra, 1964). Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

düsturunun geçerli olduğu yerlerde lord, her ne nedenle olursa olsun, kendisine iade edilmiş *fief*ler üzerinde “yeniden imtiyaz hakkı tanımak zorunluluğunda” idi. Diğer bir deyişle, bu *fief*i kendi mülküne katması olanaksızdı ve imtiyazını başka bir vasala vermek zorundaydı.¹⁶ Son olarak ve en önemlisi, *fief* vasalın mirasının bir parçası olarak kabul edilmeye başlandı. Dolayısıyla bölünebilir, miras yoluyla elde edilebilir ve bazen de başka birine devredilebilirdi.

Bu gelişmelerin ikisi -feodal ünvanın birtakım koşullara bağlı olması ilkesinin sınırlandırılması ve bu ünvanın miras yoluyla elde edilebilmesi- İmparator II. Konrad tarafından 1037 yılında Milano kuşatması sırasında kendi İtalyan vasallarına ilişkin olarak açıkça kabul edilmişti.

Lordlar ve vasallar arasındaki bağları güçlendirmek ve vasalların hem bize hem de kendi lordlarına sonuna kadar sadakat, bağlılık ve süreklilikle hizmet etmelerini sağlayabilmek için aşağıdaki kararların geçerli olmasını emrediyoruz. Kendi kamusal mülklerimiz ya da kilise vakıflarından verilmiş *fief*i olan -bu *fief* ister piskoposlar, başrahipler, başrahibeler, markiler, kontlar isterse de başka herhangi bir kimse tarafından verilmiş olsun- ve *fief*ini adil olmayan nedenlerle yitirmiş hiçbir vasalın, atalarımızın yasalarına ve asilzadelerin kararlarına göre kesinleşmiş ve kanıtlanmış bir suç işlemedikçe, *fief*i elinden alınamaz.

Ayrıca şu kararın da emrediciliğini ilan ediyoruz. Büyük ya da küçük herhangi bir vasal öldüğünde, *fief*i oğluna miras olarak kalacaktır.¹⁷

Bu şekilde bağımlı kırsal nüfus üzerinde uygulanan yönetim biçimi feodal yönetim sisteminin günlük yaşamdaki en önemli ifadesini oluşturuyordu. Başından itibaren bu yönetim, efendilerinin menfaatleri için çalışanlardan emek, ürün, kira ve vergi toplamak üzerine kurulmuştu ve giderek toprak üzerinde mülkiyet haklarını ortaya çıkarmıştı.

16 H. Goez, *Der Leihzwang* (Tübingen, 1962), kral ile yüksek lordlar arasındaki ilişkiler bağlamında “imtiyaz hakkı verme zorunluluğu”nun önemini incelemektedir.

17 Geçtiği kaynak: Palatinus, PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Hiç kuşkusuz, ele aldığımız dönemde toprak mülkiyetinin feodal ünvanlara bağlı olması başka yollarla mülkiyet hakkı elde edilmesinden çok farklıydı. Örneğin, *allodium*'da (feodal yükümlülöklere tabi olmayan topraklarda) durum değışikti. Modern çağda kırsal bölgelerin ticarileşmesiyle daha da büyük değışikliklere tanık olunacaktı. Yukarıda açıkladığımız üzere, feodal topraklar karmaşık lord-vasal ilişkileri sonucunda birbiriyle kesişen, birden fazla yetki alanı dahilindeydi. Ayrıca, geleneksel olarak köyler ve kiliseler çoğu zaman toprağın kullanımı ve elde edilen ürün üzerinde hak iddia ediyorlardı. Buna rağmen, feodal ilişkilerde yukarıda değindiğimiz gelişmeler *fief* sahiplerinin bir yandan yetkilerini ve siyasal ayrıcalıklarını, öte yandan ise mülkiyet haklarını ve ekonomik çıkarlarını birbiri içine geçirmişti. Öyle ki, işin salt miras boyutu giderek baskın duruma geldi. Sonunda malikâneler, yalnızca toprağı elinde tuttuğı için *fief* sahibine verilmiş olan, önceleri kamusal nitelik taşıyan daha sonra ise yarı-siyasal nitelikte birtakım yetkilerin göstergesi haline geldi. Bu durumda *fief*'i veren lorda ve anlaşmanın koşullarına ancak merasimlerde değiniliyordu.¹⁸

Fief sahiplerinin giderek daha özerk olmaları sayıları hızla artan yetki rekabetine ve sınır anlaşmazlıklarına yol açtı. Bu tür çatışmaların ise zaten hakları asgariye inmiş olan üst lordlar ve süzerenler tarafından çözülebilmesi güçtü. Bu koşullar altında haklarının ihlal edildiğini düşünen taraflar zorla haklarını aramayı meşru kabul ediyor, kesin kuralları olan yasal düellolardan tutun zalim ve uzun süren “özel savaşılara” kadar birçok yolu deniyorlardı.¹⁹ Bu durum feodal ilişkinin doğasından kaynaklanıyordu. Öyle bir ilişki ki iki profesyonel savaşçıyı birbirine bağlıyor, her birine kendi haklarını savunmak ve gerekirse savaşmak için bir namus borcu yüklüyor, hatta birbirlerine karşı bile haklarını korumayı emrediyordu. Ayrıca, her lord ya da vasal yetkisi altındakiler arasında bir düzen sağlamak ve yabancılara karşı onları korumakla görevli sayıldığından, zaman zaman bu görevlerini baş-

¹⁸ Bu sürecin özlü ama sağlam bir temele oturtulmuş, etkileyici bir analizi için, bkz. J. Dhondt, *L'alto medioevo* (Milan, 1970).

¹⁹ Özellikle bkz. O. Brunet, *Le Moyen Age* (Paris, 1939), s.1-110.

ka lordlara ya da vasallara karşı yürütmek zorunda kalması doğaldı. Aslında, yukarıda da belirttiğimiz gibi, bir lord ya da vasalın artı ürün elde etmek için serfleri ya da köylülerine karşı zor kullanması (daha ziyade zor kullanım tehdidinde bulunması) kendisinden beklenen bir davranıştı. Zor kullanımının başka birisinin serfleri ya da köylülerine karşı olması ise bu düşüncenin bir uzantısıydı ve bu duruma oldukça sık tanık olunmaktaydı.

“Feodal Anarşi” deyiminin gerisindeki yapısal miras bunlardı. Anarşi ise düzeni korumak, hakları güvence altına almak ve haksızlıkları düzeltmek için kendi çıkarları uğruna kişisel güç kullanan küçük ve imtiyazlı bir savaşçı ve rentier sınıfına dayalı bir yönetim sisteminin kaynaklanıyordu. Bu tür bir hukuk ve düzen yaklaşımının yol açtığı baskı ve şiddetin ne boyutlara ulaştığını, 1023 yılında Beauvais ve Soissons piskoposlarının, kendi bölgelerindeki dindar insanlar adına, Reims bölgesindeki *fief* sahiplerinden istedikleri ant içme töreninin içeriğinden anlayabiliyoruz:

Zor kullanarak hiçbir kiliseye ya da kilise vakfına, barışı bozan bir kişi ya da bir katili yakalamak amacı dışında, girmeyeceğim. Hiçbir köylüyü, karısını ya da bir tüccarı hapsedmeyeceğim. Paralarını almayacağım, onları özgürlüklerini fidye vererek satın almaya zorlamayacağım. Lordlarının giriştiği bir yerel savaş yüzünden tüm mal varlıklarını kaybetmelerine göz yummayacağım. Yaşamaları için gerekli malzemeyi ellerinden almak amacıyla onları kamçılattırmayacağım. Evlerini yakıp, yıkmayacağım. Savaş için gerekli olduğunu iddia etsem bile, üzüm bağlarını köklerinden söküp atmayacağım. Aynı bahaneyi şaraplarına el koymak için de kullanmayacağım.²⁰

FEODAL SİSTEMİN SİYASAL MİRASI

Yukarıda belirttiğimiz çeşitli nedenlerden dolayı, kamu ve kilise otoritelerinin yanı sıra feodal ilişkiyi de yönetim yapısının temel taşı yapma amacı tarihsel olarak başarısızlığa uğradı.²¹ Feodalizmin ortaya çıkışı

²⁰ Geçtiği kaynak: Dhondt, s.284-85.

²¹ Boutruche, c.1, s.230-33, her bir durumda feodal sistemin siyasal antropisine karşı eski bir eleştiri olan bu noktayı vurgular. PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Batı Avrupa'nın çoğu yerinde bölgesel hükümdarların toprak üzerindeki babadan oğula geçen haklarını büyük ölçüde zayıflattı. Kendilerine bağlı olacak vasalları elde etmek için *fief* veren bu hükümdarlara ek olarak yeni *fief* sahipleri de süreci aşağı ve daha küçük vasallara doğru tekrarladılar. Feodal özellikler, bölgesel hükümdarlara ve bunların hanelerine dayalı olan resmi yapıyı öylesine geri plana itti ki artık o yapı özelliğini ve etkinliğini yitirdi. Yukarıda gördüğümüz gibi, siyasal ağırlığın merkezi giderek daha dar, yerel kökleri olan ve zamanla birbirinden bağımsız yönetim birimlerine doğru kaydı. Dolayısıyla bir türlü çözümlenemeyen koordinasyon sorunları, düzen bunalımları ve tekrarlanan anarşi ve şiddet olayları ortaya çıktı.

Ayrıca, gene belirttiğim gibi, feodal ilişkinin kendisi de içyapısında bir değişikliğe uğradı ve bu değişiklik yapıdaki tüm çarpıklıklara rağmen mevcut olan olumlu boyutların da yitirilmesine neden oldu. Miras konusunun gündeme gelmesi ve bahsettiğimiz diğer gelişmeler, birbirinin hemen hemen eşiti olan *commendatio* ve karşılıklı sadakat uygulamalarıyla birbirine bağlı iki insan arasındaki ilişkiyi zayıflattı. Halbuki bu ilişki, daha önce, bir hükümdar ile yönetimde kendisine katılan kişisel yardımcılar arasında güvenilir, duygusal açıdan güçlü ve geleneksel olarak sağlam bir bağdan kaynaklanıyordu. Denebilir ki feodal ilişki kişisellikten uzaklaştı. Ancak bu değişiklik yönetim biçiminin ve buna ilişkin anlayışın daha genel, soyut ve akılcı bir yapıya kavuşması yerine aynı soydan gelen hükümdarların başkalarını dışlayan, hanedanları ile gurur duyan, soylarını sürdürmeye ve statülerini yükseltmeye kararlı yönetimleriyle sınırlı kaldı.²²

Tüm bu nedenlerle, bir yönetim sistemi olarak feodalizm modern devletin tarihinde bir başlangıç noktası olmaktan epeyce uzaktır.²³

22 Alman terminolojisinde bu gayri sahihleşme, feodal ilişkinin "nesnelleşmesi"ne (*Versachlichung*) değil, "reifikasyonu"na (*Verdinglichung*) bağlanmaktadır. Bu nokta için bkz. O. Hintze "Wesen und Verbreitung des Feudalismus", *Feudalismus-Kapitalismus* (Göttingen, 1970), s.15 ve H. Mitteis, *Der Staat des hohen Mittelalters* (7. basım; Weimar, 1962), s.4. Bu son bölüm Mitteis'in kitabının İngilizce çevirisinde (bkz. not.1) yer almıyor.

23 Bu nokta için bkz. J.R. Strayer, *On the Medieval Origins of the Modern State* (Princeton, N.J., 1970).

Büyük bir yıkıntıya uğramış ve korumasız topraklar üzerinde etkin ve uygulanabilir bir yönetim düzeni oluşturma çabalarında ilk adımdı. İç yapısında mevcut olan ve sistemi etkisiz kılan eğilimine karşı koyamıyorsa da, temel çerçevesini hiçbir zaman tamamiyle yadsımadı. Günlük yönetimde giderek önemini yitirmiş olsa bile imparatorluk, krallık ve prensliklere ait ünvanların, resmi dairelerin ve yetkilerin ayrıcalığını ve üstünlüğünü hiçbir zaman ortadan kaldırmadı.

Bunlara ek olarak feodalizm, uzaklardan gelen ve göçebe olan bir savaşçı sınıfı toprağa bağladı, toprağın işlenmesini, üzerindeki nüfusun yönetilmesini ve korunmasını sağladı. Feodalizm bu sınıfa salt askeri olmayan yetki ve güç verdi. Bu savaşçılar yetkilerini kullanırken giderek eşitlik ilkesini göz önüne almayı, yerel geleneklere saygı göstermeyi, zayıfları korumayı ve sorumlu davranmayı öğrendiler. Bu savaşçı sınıfın feodalleşmesi sonucunda yavaş yavaş gelişen Avrupa aristokrasisi geleceğin *Ständestaat*'ının en üst tabakasını oluşturacaktı; liderlik için eğitilmiş, kitleleri harekete geçirebilen, ayrıcalıklı konumundan dolayı estetik yaratıcılık ve uygar bir yaşam geliştirecek faaliyetlere yönelmiş ve genelde Avrupa kültürüne büyük katkısı olan bir tabaka.²⁴

Ayrıca, Roma hukukunun yeniden keşfedilmesi ve kilise hukukunun ayrıntılı bir biçimde genişletilmesinden önce ve ondan bağımsız olarak feodalizm, hak ve adalet konularında tartışma ortamı yaratılmasının, yönetimin sınırlarını çizmek ve kötü yönetimi düzeltmek için doğal bir yol olduğu fikrini yerleştirdi. Bundan da öte, silahlı güç kullanımının ancak bu çerçevede meşrulaştırılması gerektiğini kabul ettirdi.²⁵

Gene de, başkalarını dışlayan ve sömüren küçük bir azınlığın üyeleri olarak yönetimi elinde tutan bu kişiler yetkilerini, birbirlerine ve hatta üstlerine karşı yasal olarak ancak kendi güçleri ile koruyabi-

24 Bkz. O. Brunner, *Adeligen Landleben und europaischer Geist* (Salzburg, 1949), Bölüm 1, 2; N. Elias, *Über den Prozess der Zivilisation* (2. basım; Bern, 1949), c.1. Bu bağlamda oldukça önemli olan şövalyelik kurumundan kitapta hiç söz etmedim. Örneğin bkz. Cheyette'te "The Growth of the Noble Class" ve "The Aristocratic Mind" bölümleri.

25 Bu nokta Brunner'ın *Feudalism and Society* kitabında da vurgulanmıştır. <https://www.gutenberg.org/files/10000/10000-h/10000-h.htm>

liyorlardı.²⁶ Örneğin, Fransa kralı Robert'e 1022 yılında yazdığı bir mektupta Blois kontu Eudes, kralın emri üzerine kendisini yargılamak için kurulmuş bir mahkemeye katılmama kararı aldığını, çünkü temize çıksa bile ileride kendisine toprak imtiyazı verilmesini olanaklı kılacak bu tür kararı kralın kabul etmeyeceğini öğrendiğini açıklıyor:

Lordum, nedenini tartışmadan ve hiç beklemediğim bir anda toprak imtiyazlarınıza layık olmadığımı niçin karar verdiğinizi bilemiyorum. Aslına bakarsanız, ailemin durumu göz önüne alındığında herhangi biri benim miras edinmeye layık olduğumu kabul eder. Size bağlı olan toprak imtiyazıma gelince, açıktır ki burası krallığınızın mülkiyeti dahilinde değildir. Teveccühünüz sonucu atalarımın miras yoluyla bana geçmiştir. Eğer hizmetim söz konusu ise, çok iyi bilirsiniz ki beni himaye ettiğiniz sürece barışta, savaşta ve seyahatlerinizde hep size hizmet ettim. Ancak, himayenizi benden esirgediğiniz ve bana verdiğiniz yetki ve imtiyazları elimden almak istediğiniz zaman kendimi, mallarımı ve şerefimi korumak amacıyla eğer size yakışksız gelen bir davranışım olmuşsa, bunun nedeni bana yapılan haksızlığa karşı zorunlu olarak bu şekilde davranmaya itilmiş olmamdır. Doğrusu, şerefimi korumaktan nasıl kaçınabilirdim? Tanrım şahittir ki şerefimle ölmeyi onsuz yaşamaya tercih ederim. Ancak, şerefimi ve imtiyazlarımı elimden almakta ısrardan vazgeçtiğiniz takdirde bu dünyada himayenize sığınmak ve buna layık olmaktan başka hiçbir şey istemiyorum.²⁷

Denebilir ki feodalizm, bazı kişilerin haksız davranan bir hükümdara karşı koyma haklarını tescil ederek uzun ve muhteşem bir geleceğe sahip, tamamiyle Batılı bir hukuksal ilkeyi biçimlendirdi (ya da belki Germen mirasından devralıp ileriye götürdü).

Son olarak, şunu da belirtmek gerekir ki yukarıdaki çerçevede siyasal ağırlığın merkezinin aşağı doğru çekilmesini aşırı vurguladım. Feodal yönetim sisteminin gelişimindeki temel eğilimleri feodalizmin ilk yılları ile ortaları arasındaki döneme ilişkin olarak açıkla-

26 Kişinin üstüne direnme hakkının önemi konusunda, bkz. F. Kern, *Kingship and Law in the Middle Ages* (Oxford, 1939), Bölüm I.

27 Geçtiği kaynak: <https://rantey.org>

dım - Karolenj İmparatorluğu'ndan 11. yüzyılın ortası ya da sonuna kadar olan dönem. Daha geç bir dönemde bu eğilimler yavaş da olsa dirençle karşılaşmaya hatta tersine çevrilmeye başladı. Sonuç bölgesel hükümdarların, özellikle Fransa'da, lehine oldu. Yukarıda gördüğümüz gibi, bu hükümdarlar kökeni Roma'ya dayanan ünvanlar kullanıyorlardı. Yönetimleri törenler aracılığıyla kutsal bir havaya bürünmüştü (örneğin, Germen *Königsweihe* ya da Fransız *sacre du roi*). Bu kutsallık ise özünde feodalizm ile ilgili değildi. Akraba, din adamı ve yüksek rütbeli görevliler gibi birbirleriyle feodal bağlar çerçevesinde ilişkisi olmayan küçük bir danışman ve yardımcı grubundan destek alıyorlardı. Ancak ilginçtir, bu hükümdarlar “feodal anarşi” ve “baronların başkaldırması”na karşı harekete geçmeyi meşru göstermeye çalışırken çoğu kez feodal hakları, özellikle de süzerenlik kavramını savundular. Böylece süzerenlik kavramı yeni yeni ortaya çıkmaya başlayan egemenlik kavramı ile yanlışlıkla ilişkilendirilmeye başladı.²⁸

Duby, 12. yüzyılın ikinci yarısından itibaren *Maconnais*'de etkin bir yönetim kurulmasının ardından Fransa kralının gücünü tekrar nasıl ele geçirdiğini açıkça belgeliyor. Önceleri kral şu ya da bu yerel lordun bağımsızlığını sınırlamak için “özel savaşlar” yürüttü. Bölmek ve yönetmek amacıyla girdiği ittifaklar, eşitler arası feodal anlaşmalar- dı. Çeşitli *potente*'larda kabul görme ve destek alma talepleri süzerenlere tanınanlara eşti.²⁹ Genellikle bölgesel hükümdarlar, *fief* sahipleri arasında topraklarıyla orantılı bir hiyerarşi yaratmak amacıyla feodalizmin kavramlarını kullandılar (ancak, bu kavramları değiştirdiler de). Özellikle, feodal terimleri genişletip zenginleştirerek “ast-üst düzeni”ne ilişkin bir dizi soyluluk ünvanları türettiler. Bu ünvanların her biri giderek belirli imtiyazlar, haklar, şeref ve öncelik tanınması için gerekçeler ile tüm bunlara bağlı sorumlulukları içerdi.

Feodal mekanizmaların, konuya bugünün gözlükleriyle baktığı-

28 Bkz. J. Lemarignier, *La France medievale: Institutions et societe* (Paris, 1971), s.234.

29 Duby, s.549, 553, 557-59, 564-66.

mızda, “feodalizm ötesi”³⁰ bir bağlamda kullanılması, diğer bir deyişle, modern devletlerin bölgesel hükümdarlar etrafında kurulması, bu hükümdarların bilinçli olarak hileye başvurdukları anlamına gelmemelidir. Hanedanlarının birçoğu nesiller boyu kendi yetki ve haklarını tamamen feodal tanımlar çerçevesinde kullanmışlardı. Nasıl ki vasallar kendilerine ait *fief*leri miraslarının bir parçası olarak görmeye başlamışlarsa, prenslikler de yönettikleri toprakları kendi hanedanlarının mülkü olarak görmeyi öğrenmişlerdi.

Evlilik, miras, toprağı bölme, mübadele, *fief*lerin el değiştirmesi ve yeni topraklar elde etmek gibi yollarla bölgelerini genişletmek amacı birkaç yüzyıl daha bu hanedanların özelliğı olacaktı.³¹ Ancak bu, tekellerinde tuttukları “krallık haklarını” aynı ısrarla kullanmalarını engellemeyecekti: Adalet dağıtmak, madeni para basmak, piskopsları ve başrahipleri atamak, kentlere ayrıcalık tanıyan beratlar vermek ve kentlerdeki giderek önem kazanan ekonomik faaliyetleri düzenlemek gibi haklar. Kitapta vurguladığım çerçeve dahilinde bu son gelişme, feodalizmi aşmakta ve yönetim sistemleri tipolojimizdeki bir sonraki kavrama geçmemizi gerektirmektedir.

30 Bu deyiimi A. Rüstow'un bölüm başlığından aldım: “Transfeudale Kräfte der Hochkulturen”, *Ortsbestimmung der Gegenwart* (Bern, 1950), c.1, s.205.

31 Bkz. F. L., Carsten, *Princes and Parliaments in Germany* (Oxford, 1959), s.426 ve devamı.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Ständestaat

8. yüzyılda ortaya çıkan feodal yönetim sisteminin bir önceki bölümde ana hatlarını çizdiğim sosyoekonomik tabanı, 13. yüzyıla gelindiğinde birçok önemli değişikliğe uğramıştı. Bu değişiklikler arasında, hem siyasal hem de diğer açılardan öneminden dolayı, kentlerin gelişimini vurgulayacağım. Geçen bölümün başında belirttiğim gibi, bu çalışmada ele aldığım ülkelerde 13. yüzyılda artık yaygın olan yönetim sistemini, Alman geleneğine uyarak, *Ständestaat* kavramıyla açıklayacağım. Her ne kadar *Ständestaat*'ın ortaya çıkışı her yerde kentlerin gelişimiyle bağlantılı değilse de -örneğin, İspanya'da bu tür bir ilişkiden söz edilebilir ama Macaristan için doğru değildir- genellikle kentlerin gelişmesi ya da yeniden doğuşu feodalizmden *Ständestaat*'a geçişi anlamamıza büyük ölçüde yardımcı olmaktadır.¹

KENTLERİN ORTAYA ÇIKIŞI

Kentlerde *Ständestaat* arasındaki bağlantıyı anlayabilmek için, İ.S. 1000'li yılların başlarında kentlerin ortaya çıkışındaki siyasal boyutla-

1 Örneğin, bkz. W. Näf, "Frühformen des modernen Staates im Spätmittelalter", *Die Entstehung des modernen souveränen Staates*'der. H. H. Hofmann (Köln, 1967), s.110.

ra bakalım. Batı'da ortaçağda kentler, salt kentsel alanlara özgü üretim ve ticaretle uğraşan ve yoğun nüfusa sahip yerleşim alanları olmaktan öte, siyasal açıdan özerk birimlerdi.² Özerkliklerini çoğu kez ya bölgesel hükümdar ve onun temsilcilerinin (İtalya ve Almanya'da başrahipler gibi) ya feodal lordların ya da her ikisinin birden açık muhalefet ve direnişlerine rağmen kazanmışlardı.

Dolayısıyla kentlerin yükselişi, o zamana kadar hangi düzeyde olursa olsun lord-vasal ilişkisine dahil iki tarafın yönetimindeki sisteme yeni bir siyasal güç kaynağı ekledi. Bölgesel hükümdar ile vasallar arasındaki değişen dengede, bir tarafın diğerine karşı kullanabileceği olası bir müttefik olarak da olsa, bu tür bir gücün en azından göz önüne alınması gerekiyordu. Ancak sorun bu kadar basit değildi. Kentler, yüzyıllardır süregelen çöküntü ve terkedilmişlikten sonra yeniden güçlendi. Bu değişim ise oldukça özgün ve daha önce rastlanmadık bir biçimde gerçekleşti. *Tek tek güçsüz olan bireylerin ortak hareket edebildikleri merkezler* kurmalarına yol açtı. Böylece kentler, tüzel yapısı olan birtakım haklar iddia ediyorlardı. Diğer bir deyişle, birey bu haklara kendi içinde birliği olan bir topluluğun üyesi olduğundan dolayı sahipti. Bu bağlamda feodal sistemin temel yapısının bir ölçüde devamlılığı söz konusuydu, çünkü yönetim yetkilerine "muafiyet" (feodal *immunitas*) ve "imtiyaz" (çoğu kez bölgesel hükümdarın feodal terimleri kullanarak verdiği beratlarla resmi olarak tasdik edilirdi) kavramlarına dayanılarak sahip çıkılıyordu. Ancak bu imtiyazlar bireyler yerine topluluğa ait olduğundan, görece geniş toplulukların oluşumunu ve meşru kılınmasını sağladı.

Jan Dhondt, yönetimin gücünü oluşturduğu kabul edilen, ancak çoğu kez daha önce elde edilmiş imtiyazlar ile imtiyaz sahiplerini birbirine bağlayan topluluklar arasındaki ilişkide üç temel yol saptamaktadır.

2 Bu bölümdeki birçok nokta, Max Weber'in Batı kentini klasik dönem ya da doğu kentleriyle karşılaştırmasını temel almaktadır. Bkz. M. Weber, *Economy and Society* (Totowa, N. J., 1968), c.3, Bölüm 16.

İlki İtalya'ya ilişkindir. Burada, toplu bir bilincin oluşması kronolojik açıdan imtiyazların tanınmasından önce gelir. İkincisi “yeni kentlere” ilişkindir. Bunlar birtakım imtiyazlar vadederek nüfusu kendilerine çekme amacıyla kurulmuştur. Burada imtiyaz büyük ölçüde ortak bilincin gelişmesine temel teşkil etmektedir. Kentte yaşayanlara yasal bir statü verilmesi onların kırsal çevreden ayırıldıklarını sağlamaktadır. Üçüncüde ise (en sık rastlanana da herhalde budur...), kent sakinleri arasında ortak çıkarları olduğu için bir ortak bilinç gelişmiştir. İmtiyaz verilmesi bu bilincin varlığından kaynaklanmıştır. Tabii ki imtiyazlar da bu bilinci güçlendirmiştir. Büyük bir olasılıkla kaynaklarda sık sık rastladığımız “arkadaşlık kulüpleri” (*amities*) aracılığıyla kentlilerin birbirine bağlanması, imtiyazlardan bağımsız olarak ortak çıkarlara dayanıyordu.³

Feodal yönetim sistemiyle karşılaştırıldığında, hangi yolu izlemiş olursa olsun, bu gelişimin gerisindeki kavramsallaştırmanın özgünlüğünü vurgulamak istiyorum. Daha önce belirttiğimiz gibi, feodal ilişki her ikisi de zaten *potente* olan tarafları birbirine bağlıyordu. Vasa *fief* verilirken amaç onu güçlü kılmak değil, daha önceden eline geçirdiği gücü korumasını ve kullanmasını sağlamaktı. Ayrıca, her iki tarafın da eşit olduğu varsayımına rağmen lord-vasal ilişkisi hiyerarşik idi. Son olarak, *homaj* ve *fief* törenleriyle aralarındaki bağ resmileştikten sonra, feodal ilişkinin taraflarının kendi sorumluluklarını birbirinden bağımsız yerine getirmeleri bekleniyordu. Her biri kendi gücü sayesinde güvencede idi ve ancak zaman zaman bu gücünü diğerinin yararına kullanması gerekiyordu.

Buna karşılık, kentlerin güç ve siyasal özerklik kazanması, kendi başlarına güçsüz ancak eşit olan bireylerin kaynaklarını ve özgür iradelerini birleştirmeleri sonucunda gerçekleşmişti.⁴ Bir kez daha, bu anlayışın kökeninde barbar olan bir kurum vardı. Bu sefer, feodalizmde olduğu gibi, ilham kaynağı *Gefolgschaft* değil, “arkadaşlık” ya da “dostluk” anlamına gelen *Genossenschaft* idi. Latince kökenli dillerin konu-

3 J. Dhondt, *L'alto medioevo* (Milan, 1970), s.335-36.

4 Bu olgunun önemi için (yalnızca kentlerin ortaya çıkışıyla ilgili olarak değil), bkz. R. Fossier, *Historie sociale de l'occident medieval* (Paris, 1970), s.186 ve devamı.

şulduğu bölgelerde bu anlaşmanın niteliği ve sonuçları en iyi communis kelimesi ve ondan türetilmiş terimlerle ifade edilir. Bu terimler, herhangi bir bireyin gücünü aşan ve dolayısıyla özgür iradesiyle maddi ve manevi kaynaklarını başkalarinkiyile birleştirmesini gerektiren ortak birtakım çıkarları olduğunun bilincine varmasını içerir. Bu tür çıkarlardan bir tanesi barış idi. Örneğin, 12. yüzyılda Arles Başpiskoposu, barış adına, kentin 12 “konsül”den oluşan bir grup tarafından yönetilme hakkını bir beratla teslim etmişti: “Bu konsüllük barış getirecek, eski güzel günlere dönüşü sağlayacak ve toplumu yeniden kuracaktır. Kiliseler, manastırlar ve Tanrı’ya adanmış tüm kutsal yerler; sokaklar ve halka açık yollar; sular ve toprak; tüm bunlar bu barışla yönetilecektir. Barışın elli yıl bir süreyle sağlanacağına yemin edilecek, her beş yılda bir tüm yabancılar ve yeni nesiller barışa saygı duyacaklarına ant içeceklerdir.”⁵

Özgür irade sonucu kurumsal bir toplu *potens* yaratmak, kendi başına önemli de olsa, askeri güç ile desteklenmek zorundaydı. Kendilerine verilmiş imtiyazları kullanmak ve korumak için kentler iki tür askeri kaynaktan yararlandı: Kent surları ile diğer kaleler ve kent milisleri. İlki tamamen savunmaya yönelikti. İkincisi ise, hem savunma hem de saldırı amacıyla kullanılabilirdi. Her iki kaynak da, kentin giderek artan ekonomik gücüyle destekleniyordu.

Ancak, nasıl ki kent milislerinin tipik bir üyesi profesyonel bir asker değildiyse, tipik bir kentli de temel ve sürekli uğraşı olarak siyasete rağbet etmiyor, sosyo ekonomik durumu açısından siyasete bağımlı bulunmuyordu. Kentte yaşayanları biraraya getiren, kırsal alanlarda var olandan daha karmaşık ve dinamik bir işbölümü ile onları birbirine bağlayan öge, ticaret ve üretime ilişkin çıkarlardı. Kentlerin siyasal özerklik istemeleri ve askeri açıdan kendi kendilerine yetmeye çalışmaları, ticaret ve zanaatın yürütülmesini mümkün ve kârlı kılacak bir yasal çerçeve ve yönetim oluşturmak amacını güdüyordu. Feodal vasallar ve bölgesel hükümdarların amaçlarına kıyasla bu durum bir kez daha özgün bir gelişmeyi simgeliyordu. Hem vasallar hem de böl-

5 Geçtiği kaynak: J. le Goff, *I basso medioevo* (Milan, 1967), s.80.

gesel hükümdarlar için yönetim bir meslek, kimliklerinin ve yaşam biçimlerinin odaklaştığı bir merkezdi. Güçlü ekonomik çıkarları bile ilke olarak bu mesleğe ve beraberinde getirdiği yaşam biçimine göre ayarlanmıştı. Emir ve baskıların ekonomik açıdan önemli rol oynadığı bir üretim biçimi ile sonuçlanmıştı.

Buna karşın kentte yaşayanlar kendilerinden başka hiç kimseyi yönetmek hakkını istemiyorlardı. Kendi kendilerini yönetmek istemeleri bile, mala ve üretime yönelik bir yaşam biçiminin korunması ve zenginleştirilmesi için gerekli görüldüğündendi; liderlik etmek ve savaşmak için değil. Ancak bu isteğin feodal yönetim sistemince karşılanabilmesi olanaksızdı. Yüzyıllardır feodal yöneticiler ve onlara bağımlı köy toplulukları toprağa ilişkin ayrıntılı yasal kurallar geliştirmişlerdi. Bu kurallar toprağın tasarruf hakkını, üzerindeki yerleşik toplumsal grupları ve bu grupların toprağı işleme biçimlerini düzenliyordu. Köyü, kilise topluluğunu, kırsal haneyi, orman, otlak ve ortak toprakları düzene sokuyordu. *Corvee* ve *censive*'e, senyörlük haklarıyla köylülerin haklarına ilişkindi. Ancak bu kurallar bütünü, malikâne ekonomisine bağlı panyayrlar ile yerel pazarları kapsamaktan öte gitmiyordu. Eski yasal düzenlemeler kentlerdeki yeni ekonominin gerektirdiği kuralları türetebilecek esneklikte değildi. Kent ekonomisi, daha karmaşık bir işbölümü, yeni beceriler ve araçlar isteyen üretimi, ticari işlemlerin ve ticari girişimlerin yürütülmesindeki yeni yönetimleri ile farklı yasal düzenlemeler gerektiriyordu. Kentlere verilen ilk beratlarda ve hükümdarın ya da kentlerin hükümdardan bağımsız olarak düzenledikleri diğer yasal kaynaklarda temel amaç, feodal sistemdeki esasa ve usule ilişkin kurallardan “muaf tutulan” bir hukuksal alan yaratmaktı. Örneğin, hukuki anlaşmazlıkların yasal düellolarla sonuçlandırılması yasaklanmıştı. Kentin yönetimine ait binaların dokunulmazlığı ilan edilmişti. Hepsinin ötesinde kentlilerin yasal olarak özgür kişi statüsü verilmiş, çoğu kez bu statü kentte bir yıl ve bir günden daha fazla ikamet etmiş tüm kişileri kapsar olmuştu (*Stadtluft macht frei*).⁶

Ancak şunu da belirtelim ki kentteki değişik sosyo ekonomik grupların ekonomik çıkarları kentleri yönetim sorunu açısından karmaşık ve hatta çelişkili bir duruma sokmuştu. Kentler hukuksal ve siyasal olarak özerk olsalar bile bu özerklik bölgesel bir yönetim çevresinde tanımlanıyordu. Bölge yönetimi vazgeçilmez bir unsur olarak kalıyor; ancak kentlere göre düzenlemeler yapabiliyordu. Aslında bu geniş çerçeveyi “kırmak” ve kendi başlarına ayakta duran egemen siyasal birimlere dönmek kentlerin çıkarlarına ters düşerdi. Diğer bir deyişle, kent-devletlerin kurulmasını olanaklı kılmış “klasik yol”, Batı’nın ortaçağ kentlerince izlenmemiştir (Buna en önemli aykırı örnek İtalya’dır).

Bu karmaşık durumun mevcudiyetinin asıl nedeni, belirttiğim gibi, kent ekonomisine özgü işbölümünün, kentle kırsal alanlar arasındaki işbölümüne dayanması, kırsal alanların kente nüfus, yiyecek ve hammadde sağlaması, buna karşılık kentin ekonomik ürünlerini tüketmesi idi. Ayrıca kentlerin kendi aralarında bile bir işbölümü vardı. Trafik sadece kentle çevresindeki kırsal alan arasında değil, aynı zamanda başka kentler ve bölgeler arasında gidip geliyordu.

Ancak bu geniş alanlarda, kentlerin özerk olarak geliştirebilecekleri ve yürürlüğe koyabilecekleri yönetim çerçevesi yeterli değildi. Bölgesel bir yönetime gereksinim vardı ve bu gereksinimi karşılamak üzere güçlü olan kentler, mevcut feodal yönetim çerçevesinin tamamen dışına çıkmadan feodalizmin yapılarını ve politikalarını kendi çıkarlarına yakın hale getirmek için birleştiler. Buna en iyi örnek Flanders’daki kentlerin “yeminli bir ittifaka” girmeleridir. 1127 yılında Kont İyi Charles’ın bir suiskasta kurban gitmesi ve geride bir varis bırakmaması üzerine güçlü baronlar ve zengin kentler (Bruges, Ghent, Ypres, Lille ve birkaç kent daha) kontun yerine kimin geçeceği sorununu çözüme bağlamak ve yeni kontun hangi koşullarda yönetimi sürdüreceğini saptamak üzere toplanmışlardı. Dhondt’un bu olay hakkında yazdıklarına bakalım:

Özünde bu ittifakların (hem baronların hem de kentlerin giriştikleri ittifakların) oluşmasının gerekçesi yeni kontun seçiminde etkili olabilmektir. Baronlar ve kentler bu konuda neden söz sahibi

olmak istiyorlar? Açıktır ki kont bu kontluğun genel politikasını yürütecektir. Zayıf mı yoksa otoriter bir yönetici mi olacağı; Fran-sa'ya mı yoksa İngiltere'ye mi yakınl şacağı; kentlerin tarafını mı tutacağı yoksa şövalyelerin taleplerini mi değerlendireceğı; tüm bunlar son derece önemli somut sorunlardır ve kontluğun çeşitli sosyo ekonomik grupları bu kararlardan etkilenecektir. Kontun se- iminde söz sahibi olmak aslında, ilkel bir biçimde de olsa, kontlu-ğun genel politikasında söz sahibi olabilmenin bir yoludur.⁷

Genellikle, bağlı oldukları yönetim ne kadar kapsamlı ve kap-sayıcı olursa, kentin çıkarları da o ölçüde g zetilebiliyordu; hele kent trafiğini düzenlemek, güvenilir bir para sistemi oluşturmak, ticari iş-lemeleri yürürlüğe sokmak vb. işler bu yönetimce yürütülüyorsa. Bu ne-denledir ki feodal yönetim sistemini belirleyen iki güç (bölgesel h -k mdar ve feodal lordlar) arasındaki ilişkilerde kentler bölgesel h -k mdarın tarafını tutmayı yeğliyordu.

Ancak, kentin siyasal çıkarlarının karmaşıklığı, mevcut siyasal ortamdaki egemen güçler arasında manevra yapabilmenin ötesine geç-meyi gerekli kılıyordu. Kentlere, siyasal özerkliklerinin yanı sıra, b l-genin yönetim sisteminde etkin ve sürekli bir katılım olanağı tanıyacak yeni yapıların kurulması gerekiyordu. *Stande*'ler -geç ortaçağda bölge-nin ya da bölgedeki belirli yörelerin yönetiminde hükümdarla işbirliği yapan meclisler, parlamentolar, divanlar, estate'ler vb.- bu yapıların en  nemlilerindendi. Hiç kuşkusuz, sözkonusu yapılar salt kentlere iliş-kin değildi. Hatta, ruhban sınıfı ve feodal güçler bu tür kurumlarda kentlere kıyasla önceliğe sahipti. Ancak giderek feodal güçler de bu ya-pılar vasıtasıyla ve bu kurumlara katılabilmek amacıyla tüzel kişilik kazanmaya başladılar. Aşağıda göreceğimiz gibi, bu durumda feodal imtiyaz sahiplerinin hükümdarlarla olan ilişkileri, feodalizme özgü va-sal-lord ya da lord-s zeren ilişkilerinden farklılaşmaya başladı. Bu fark, kentlerin ortaya çıkışının feodal yönetim sistemi üzerindeki yıkı-cı etkisini göstermektedir.

7 J. Dhondt, " 'Ordini' o 'potenze': l'esempio degli Stati di Fiandra", *Lo stato moderno*, derle-yenler E. Rotelli ve P. Schiera (Bologna, 1971), c.1, s.252.

STAND, STÄNDE VE STÄNDESTAAT

Kentlerin siyasetle uğraşmaya başlaması, bölgesel hükümdar ile feodal imtiyaz sahipleri arasındaki güç dengesinin ilki lehine dönmesi, imtiyaz sahiplerinin bölgesel yönetime katılım koşulları ve bu katılımın gerçekleştiği yapıların değişime uğraması *Ständestaat*'ın ortaya çıkışını belgeler. Kanımca, *Ständestaat* yeni ve tarihsel olarak kendine özgü bir yönetim sistemiydi.⁸ Şimdi *Ständestaat*'ın oluşumunu inceleyelim.

İlk önce, *Stand* terimi, İngilizce'de aşağı yukarı aynı anlama gelen “*estate*” kelimesi gibi, belirli bir tür tabakalaşmayı açıklayan sosyolojik bir anlama sahiptir. Aşağıda T. H. Marshall'ın tanımını veriyorum: “‘*Estate*’ dediğimizde aynı statüye sahip bir grup insanı kastediyoruz. Burada statü kelimesini ise hukukçuların kullandıkları anlamda kullanıyoruz. Bu anlamda statü alenen kabul edilen ve kamu otoritelerinin, çoğu durumda da mahkemelerin, tanımladığı ve yürürlüğe koyduğu bir dizi hak ve görevleri, imtiyaz ve sorumlulukları, yetki ve yetkisizlik alanlarını içerir.”⁹ Açıktır ki, bu tür gruplar kaçınılmaz olarak siyasal bir öneme sahip olacaktır; çünkü bu gruplara tanınan ayrıcalıklar ya da konumlarından dolayı uğradıkları mağduriyet alenen kabul edilmiştir. Tartışmayı tarihsel ortamına oturtacak olursak, *estate*'ler herhangi bir dış güçten kendi sosyo ekonomik konumlarını (birtakım becerilere sadece kendilerinin sahip olması, tüketim biçimlerinin farklılığı, vb.) güvence altına alacak güç ve gerektiğinde zora başvurma yetkisi istemekten çok kendi üyelerinin hak ve sorumluluklarına ilişkin kurallar oluşturabilmek, bu kuralları yürürlüğe koyabilmek ve kendilerine tanınan ayrıcalıklara yabancıların müdahale etmesini ön-

8 Haklı olarak “feodal” olarak adlandırılabilir siyasi olgunun, Ortaçağ Batısı dışındaki uygarlıklarda da ortaya çıkmış olmasına karşın (örneğin, bkz. R. Boutruche, *Seigneurie et féodalité* (2. basım; Paris, 1968), c.1, Kitap 2 ve kaynakça), oralarda *Ständestaat*'a koşut bir sistem varolmuş görünmüyor. Bkz. M. Weber, *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism* (Londra, 1931), s.16. Bu görüşün bir tartışması için, bkz. A. R. Myers, “The Parliaments of Europe and the Age of the Estates”, *History*, 61 (1975), Bölüm 11 ve devamı ve D.G. Gerhardt, “Regionalismus und Ständeswesen als ein grundthema europäischer Geschichte”, *Alte und neue Welt in vergleichender Geschichtsbetrachtung* (Göttingen, 1962), Bölüm I.

9 T. H. Marshall, “The Nature and Determinants of Social Status”, *Class, Citizenship and Social Development* (Garden City, N. J., 1965), s.193.

lemek amacıyla güç kazanma çabasındaydı. Bu çaba ise siyasal açıdan *estate*'lerin önemini artırmıştı.

Ancak, sözkonusu siyasal boyutlar daha geniş yönetim sistemi açısından, yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlayan *Ständestaat* bakımından, fazla bir önem taşımıyordu. *Ständestaat*'da yukarıdaki anlamı var olan "*Estate*"ler yerine, "*Estates*" ya da *Stände* denen ve hükümdar ile işbirliği yapmak amacıyla oluşmuş kurumlar bulunmaktaydı. Bu kurumlar, tek tek *estate*'lerin küçük siyasal yetkilerini daha önemli taleplere ve daha geniş yetkilere dönüştürebilecek özel bir yapıya sahip görülüyordu. *Stände* kurumsal bir çatı altında toplanarak kendilerini bölgesel hükümdar nezdinde temsil ediyor, yönetimin kamuyu ilgilendiren genel boyutları üzerinde hükümdarlarla işbirliği yapıyordu. *Ständestaat*'ı özgün bir yönetim sistemi yapan da işte budur; her biri kendi yetki bölgesinde, kendi üyeleri ve bazen de üçüncü şahıslara karşı yönetim gücünü elinde tutan tüzel kişiliğe sahip gruplar olmaları değil. Yoksa bu tür gruplar zaten feodal düzenlemelerde aynı yetkileri kullanan *potent*'lerden farklı değildi. *Ständestaat*'da güçlü kişi ve gruplar ya şahsen ya da temsilcileri aracılığıyla çeşitli meclislerde sık sık bir araya geliyor, bu meclislerde hükümdar ya da onun görevlileri ile temas kuruyor, itirazlarını dile getiriyor, haklarını vurguluyor, tavsiyelerini bildiriyor, hükümdarla işbirliği yapmalarının koşullarını saptıyor ve yönetim sorumluluğundan kendi paylarına düşen görevleri yerine getiriyorlardı.

Genellikle *Ständestaat*'da bu tür birçok meclis vardı. Ancak bu meclisler kendi alanlarında farklılıklar gösteriyordu. Her şeyden önce yetki sınırları farklıydı. Tümü, yerel düzeyi aşan, ancak bütün ülkeyi kapsamak yerine bölgesel olan yetkilerle donatılmıştı. Toplantılarını ne sıklıkta yaptıkları, görüşmelerin biçimi ve talep ettikleri yetkiler açısından da farklılıklar vardı.¹⁰ Ayrıca bir *Ständestaat*, teknik anlamda meclis sayılamayacak ancak *Stände* meclislerine kıyasla daha sürekli olan

10 En önemli biçimlerin ayrıntılı bir sınıflandırması için, bkz. O. Hintze, "Typologie der ständischen Verfassungen des Abendlandes", *Feudalismus - Kapitalismus* (Göttingen, 1970), s.48-67. Mükemmel bir inceleme, A. Marongiu, *Medieval Parliaments* (Londra, 1968).

ve farklı biçimde faaliyet gösteren kurumları da kapsayabilirdi. Bu tür kurumlar sosyo ekonomik açıdan temsil ettikleri bölgedeki *estate*'lere daha dolaylı olarak bağlıydı. Örnekler arasında üniversiteleri, büyük dini vakıfları ve Fransa ile çevresindeki yörelerde *Parlement*'leri, diğer bir deyişle, yarı profesyonel hukuksal kurumları, sayabiliriz.

Gelişmiş bir *Ständestaat* örneği için, 16. yüzyılın ilk yarısında Franche-Comté'deki yönetimi ele alalım. O dönemde, Franche-Comté Kutsal Roma İmparatorluğu'nun bir bölgesiydi ve dolayısıyla Habsburg İmparatoru V. Karl'ın yönetimi altındaydı. Ancak, V. Karl doğrudan yönetimi elinde tutan bir hükümdar olmak yerine ülkeyi kişisel temsilcileri aracılığıyla yönetiyordu. Comté bölgesinin *Stände*'ye dayalı yönetim yapısını, benzer yapıların Fransa'daki bölgelerde epeyce güç kaybetmelerinden sonra bile korumasına izin vermişti. Comté bölgesindeki yönetimde, imparatorun temsilcisi ve onun etrafındaki küçük bir *bons personnages* grubu kendilerini bağımsız iki ayrı güç merkeziyle karşı karşıya bulmuşlardı: *Stände*'vari bir *Parlement* ve de *Estate*'ler.

Bunlardan ilki, *Dôle*'de uzun oturumlarla düzenli olarak toplanıyordu. Aşağı yukarı 25 üyesi vardı ve bu üyelerin çoğu hukuk eğitimi görmüşlerdi; çünkü *Parlement*'in temel işlevi bir temyiz mahkemesi gibi görev yapmaktı. Ancak, 16. yüzyıla gelindiğinde *Parlement*'in yetkileri daha alttaki hukuk kurumlarının tümünü denetlemesini kapsayacak biçimde genişletilmişti. Ayrıca, yönetime ilişkin ek birtakım yetkileri de ele geçirmişti. Örneğin, *Parlement*, hükümdarın temsilcilerinden rapor talep etme hakkını elde etmişti. Ülke toprakları üzerinde kamuoyunu ilgilendiren konularda incelemelerde bulunmak amacıyla üyelerini görevlendirmek ve bu konularda ivedi önlemler almak yetkisine sahipti. Sonuç olarak, "her şey *Parlement* üyelerinin gözleri önünde cereyan ediyordu; kamu düzeni, suç, farklı fikir ve inançlara ilişkin sorular; kırsal yaşamın çeşitli boyutları; çayırların, ormanların, otlakların, bağların, balıkçılığın ve avlanmanın düzenlenmesi; zanaatlar üzerindeki denetim; yollar, köprüler ve ırmaklar üzerindeki ulaşımın sağlanması; vergilerin yeniden saptanması; her yerde eşit ağırlıkta olan bir para sisteminin geçerli kılınması; panayırların ve pazarların teftişi;

tuz, demir, şarap ve buğday ihracatı ve hanlardaki yemek fiyatları.” Tüm bu konularda “*Parlament* her şeye tek başına, egemen güç olarak karar verirdi.” “Geleneklerine sadık, prensin himayesinde, kendi   l ms zl ğ ne inanmı  bir m   terek h   mdardı.”¹¹

Comt ’deki *Estate*’lerin din adamları, soylular ve kentler için    ayrı meclisi vardı. İlk ikisini kapsayan *Estate*’lerin   yeleri kendi meclislerinin toplantılarına şahsen katılma hakkına sahipti.     nc  meclis ise genellikle kentin belediye başkanı ve yargıçlar da dahil olmak   zere yüksek rütbeli yöneticilerinden oluşuyordu. “   meclis ayrı ayrı toplanır,  oğ nluk oyuyla karar alır ve birbirleriyle temsilcileri aracılığıyla ilişki kurar. Hakları aynıdır.”¹² *Estate*’lerin temel ayrıcalıkları mali konulara ili kindi. H   mdarın Franche-Comte’den topladığı gelir, oldukça yüklü olmasına rağmen, gene de yönetim masraflarını ve bölgede kendisini temsil eden görevlilerin maaşlarını karşılamaya yetmiyordu. Comt  vergilere tabi olmadığı için h   mdarın temsilcileri *Estate*’lerden, bu gelirlere ek olarak, zaman zaman “zorunlu olmayan bir mali yardım” (*don gratuit*) istemek durumunda kalıyorlardı.

Zamanla *Estate*’ler bu mali ayrıcalığı kendi yararlarına kullanmayı çok iyi öğrendiler. Her ne kadar h   mdarın ek yardım istemini geri çevirmeye cesaret edemiyorlardıysa da, genelinde bu istemi kabul ederken ödeyecekleri paranın miktarı, nasıl toplanacağı, bu yükümlülüğün Comt ’deki    ayrı yetki bölgesi arasında nasıl b l   leceği ve itirazlar olduğu takdirde ne gibi bir yöntem izleneceği vb. konularda düzenlemeler yapma haklarını saklı tuttular. Tüm bu sorunları ele almak için kendi aralarından 9 kişilik bir komisyon kurdular. Ayrıca, vergiye kendileri karar verdikleri ve kendileri topladıkları için *Estate*’ler yavaş yavaş paranın nasıl harcanacağı konusunda da söz sahibi olmaya ba ladılar.¹³ Komisyon her toplantısında h   mdara taleplerini bildirmeye ba lamı , bu taleplerin gereksinimlerini ve isteklerini

11 Le Febvre, *Philippe II et la Franche - Comte* (2. basım; Paris, 1970), s.47 ve devamı (bu yapının ilk basımı 1912’de yapılmıştır).

12 A.g.y.

13 A.g.y.

yansıttığını, dolayısıyla da hükümdarın yönetimine yol göstereceğini varsayar olmuştur.

Hükümdar ise kendi hareket alanının bu şekilde kısıtlanmasını önlemek için, *Estate*'leri toplantıya çağırma yetkisine dayanarak toplantıların daha kısa tutulmasını ve daha seyrek yapılmasını sağlamaya, bu toplantılarda kendisini temsil edecek güçlü konuşmacılar bulundurmaya gayret ediyordu. Öte yandan *Parlement* da, *Estate*'lerin talepleri kendi yetki alanına tecavüz eder görüldüğünde muhalefetten geri kalmıyordu.

YAPISAL BİR İLKE OLARAK DUAİİZM

Konuyu basite indirgemek amacıyla bu bölümde sadece hükümdarın yönetimde yardımcıları olan *Estate*'lere değinip, *Parlement*'lar gibi daha uzmanlaşmış kurumları ele almayacağım. Gördüğümüz üzere, *Estate*'ler güçlü kişilerin ya da zümrelerin meclisleriydi. Öyleyse, hukuksal bakımdan, feodal dönemde lordlarına önerilerde bulunmak üzere toplanan baronların meclislerinden hangi açılardan farklıydı?¹⁴ *Estate*'lerin din adamları ve kentleri de bünyesinde toplamasının yanı sıra, üç önemli fark daha vardı. Birincisi, feodal baronların toplantıları, *Estate*'lerin oturumlarına kıyasla, genelinde *ad hoc* yapıydı ve sürekliliği yoktu. Baronların yetkileri ve aldıkları kararlar çoğu kez açık seçik olmayan geleneklere dayanırdı. Buna karşın, *Estate*'lerin toplantıları yazılı kurallar çerçevesinde yapılır, her mecliste tartışmaların nasıl yürütüleceği, değişik meclislerin bu tartışmalardan nasıl haberdar edileceği, her meclisin aldığı kararların *Estate*'lerin toplu kararına nasıl dönüştürüleceği ve hükümdara ne şekilde iletileceği ayrıntılı bir biçimde kâğıda dökülmüş olurdu.

İkincisi, her ne kadar baronların toplantılarında bir lord ile vassallarını birbirine bağlayan dağınık ilişkiler ağı, deyim yerindeyse, toparlanıyordusa da, bu durum karmaşık yapının asıl niteliğini, güçlü

14 Feodal ve *Ständisch* meclisler arasındaki ilişki ve ara örnekler için, bkz. T. N. Bisson, *Assemblies and Representation in Languedoc in the Thirteenth Century* (Princeton, N. J., 1964).

kişiler arasında kişisel bağlara dayalı olmasını, değiştirmiyordu. Bir feodal meclis özünde kendi başlarına *potentes* olan kişilerden oluşuyor ve bunların birlikteliği, gene Theodor Mayer'in deyimini kullanacak olursak, "devleti, kişilerden oluşmuş bir topluluğa" indirgiyordu. Buna karşılık *stande* kurumları pays, kontluk, prenslik, ülke ya da *land* gibi coğrafi sınırları belli bir bölgeyi kapsıyordu.¹⁵

Üçüncüsü, feodal bir toplantı genelinde baronların hükümdara karşı çıkabildikleri bir ortam olmaktan çok hükümdar etrafında birleştikleri bir yerdi. Baronlar hükümdarı, bir kamu kurumunu o an için işgal eden bir kişi yerine daha çok bir üst lord ya da s zeren olarak görüyor, dolayısıyla onu *primus inter pares* kabul ediyorlardı. Buna karşın *Estate*'lerin meclisi hükümdara karşı bölgeyi temsil ediyordu. Bu tür bir *Estate*'ler meclisi zımni olarak hükümdarın bölge üzerindeki konumunu sorguluyordu.

St nde meclislerini feodal toplantılardan ayırt eden bu     zellik *St ndestaat*'ın niteliğini ortaya koymaktadır. *St nde* kurumları yeni yönetim sisteminin en belirgin boyutunu oluşturuyordu. Özetle, *St ndestaat*'ın feodal sistemden farkı daha fazla kurumsallaşmış olması, bölgesel bir kapsamı ve dualist bir niteliği bulunmasıydı. Dualist diyorum çünkü *St nde*'ler aracılığıyla hükümdarın karşısına çıkabiliyor ve yönetimin bu iki boyutunu farklı güç merkezleri olarak görüyordu.

Bu son kavram -*St ndestaat*'ın "dualizmi"- ilk kez 19. yüzyılda  nl  Alman hukukçusu Otto von Gierke tarafından ortaya atılmış ve daha sonra başkalarının çok kez vurgulanmıştı. Bu kavram, bölgesel hükümdarla *St nde*'nin siyasal güç birlikt  elde tuttuklarını, ancak her ikisinin de ayrı birer siyasal merkez kabul edildiklerini belirtir. İki tarafın anlaşması sonucunda siyasal güç ortaklaşa paylaşmakta,¹⁶

15 O. Brunner, bu görüşü geliştirdiği birçok yazısından birinde -"Die Freiheitsrechte in der altst ndischen Gesellschaft", *Aus Verfassungs- und Landsgeschichte: Festchrift Theodor Mayer* (Thorbecke, 1954), c.1, s.290 ve devamı- Theodor Mayer'in özellikle, benim son bölümde yer verdiğim kavramsal görüşüne atıf yapmaktadır. Bu görüşü göre feodal devlet "bir kişiler birliği"dir ve gelişmiş modern devlet "kurumsal-topraksal"dır. Bkz. 2. Bölüm, not 10.

16 İşvi reli tarih i W. N f bu tür "yönetim" hakkında çok sayıda tarihsel belge toplamış ve yayımlamıştır. Bulgularının bir sentezi için, bkz. 3. Bölüm, 1. nottaki yapıtı.

ancak bu anlaşmanın süresi dahilinde bile her biri kendine özgü güç ve yetkileri kullanmaktadır. Bu bağlamda, modern devletin gelişmiş kurumlarından farklılık göstermektedir (Beşinci Bölüm'e bakınız). *Stände*'nin yönetim sorunlarını hükümdarla birlikte ele aldığı, kendisine ait hak ve yetkileri bulunduğu ve hükümdara bağımlı olmadığı aşağıdaki alıntıda açıkça görülmektedir. Bu alıntıda, 1357 yılında Fransız *Etats généraux*'nun vakanüvisi, *Etats*'da "reform" konusunu sürekli gündeme getiren Lion Piskoposu Robert de Coq'un bir konuşmasını şöyle kaleme almıştır:

Son zamanlarda Kral'ın ve krallığın kötü yönetildiğini, dolayısıyla hem krallığın hem de krallık sınırları dahilinde yaşayanların çeşitli felaketlere sürüklendiğini söyledi. Özellikle, madeni paralarda ve vergilerde yapılan değişiklikler ile, Kral'ın halktan topladığı parayı kötüye kullandığını ve çoğu kez bu paradan yüklü miktarları hak etmeyen kişilere vermiş olduğunu gündeme getirdi. Piskopos tüm bunların saray katibi ve diğer yetkililer ile geçmişte Kral'ı yönetmiş olan kişilerin tavsiyesi üzerine yapıldığını belirtti. Piskopos ayrıca halkın artık bu tür şeylere göz yummayacağını söyleyerek, aşağıda adları yazılı görevlilere ait... tüm kraliyet yetkilerinin ilelebet ellerinden alınması için ortak bir karara varmış olduklarını bildirdi... Aynı Piskopos Fransa Krallığı'nın resmi görevlilerinin görevden alınıp yerlerine reform yanlısı kişilerin atanmasını, bu atamalarda her üç *Etat*'nın önereceği kişiler arasından seçim yapılmasını ve reform yanlılarının yukarıdaki görevlilerinden her türlü istekte bulunma yetkilerinin olmasını talep etti.¹⁷

Etats généraux'nun bu hukuksal girişiminin başarısı geçici idi. Ancak, çok daha sonraları bile bu meclis ve başkalarına ait belgelerde *Stände*'nin bağımsız bir güç olduğu ısrarla belirtilmektedir. Aynı zamanda, *Stände* ile hükümdarın tek bir yönetim sisteminin iki ayrı parçası olduğunu vurgulamak gerekir. İkisi birlikte, tek bir "yönetim alanı" oluşturuyor ve bu birleşik siyasal sürecin kutupları her ikisini de kapsıyordu. Açıktır ki, bu tür bir birliktelikle bağdaşabilmek için *Ständetaat*'ın

17 M. Pacaut'dan, *Les Structures politiques de l'occident medieval* (Paris, 1969), s.391 ve devamı.

dualizminin feodal sisteme kıyasla çok daha karmaşık ve ileri birtakım kurumsal düzenlemelerin süzgecinden geçmesi gerekiyordu. Bu bağlamda dualizm yukarıda da bahsettiğimiz gibi, yeni sistemin kurumsallaşmasını öngörüyordu. Bu konuya daha sonra tekrar değineceğiz.¹⁸

Bu noktada *Ständestaat*'ın dualizmi ile (Gierke'nin belirttiği anlamda) yukarıda bahsettiğimiz diğer özelliğine -bölgesel olmasına- geri dönelim. Değindiğim gibi, *Estate*'ler bölgeyi temsil ettiklerinden dolayı hükümdarın üstündeydi. Onu da bölgesel hükümdar olarak tanıyor ya da ona yetkilerinin sınırlarını hatırlatıyorlardı.¹⁹ Carsten'e göre, bu ikinci işlevleri Almanya'da *Estate*'lerin güç kazanmasında önemli bir rol oynamıştı. Ortaçağın sonlarına doğru Germen topraklarında çeşitli hükümdarların hanedanlarına yönelik yürüttükleri patrimoniyal politikalar, toprakların satılması, bölünmesi, ipotek edilmesi ya da istila edilmesine neden olmuş ve bu durum tebaaları üzerinde yıkıcı etkiler doğurmuştu. Birçok Germen bölgesinde *Estate*'lerin ortaya çıkışı bu tür politikalara karşı direnmek ya da bu politikaları yumuşatmak amacını taşıyordu. Kendilerini "bölge halkının" temsilcileri olarak görüyor, bu yetkiden hareketle iki hanedan arasında yönetimi ele geçirme mücadelesinde birinin konumunu diğerine göre güçlü kılabiliyorlardı. Ayrıca, bu güçlerini her bölgenin birliğini vurgulamak ve bölge yönetimine katılmak amacıyla kullanabiliyorlardı.²⁰

Ancak, çeşitli durumlarda *Stände*'nin gerek Almanya gerekse başka yerlerde "halkı" ya da "bölgeyi" temsil etmek üzere ortaya çıkması ve bu yetkiyle donatılmış olarak hükümdara bazen karşı çıkıp bazen de onunla işbirliği yapması "dualizm" kavramının farklı bir anlamını göz ardı etmemize yol açmamalıdır. *Ständestaat*, kendinden önce gelen feodal sistem ve kendinden sonra ortaya çıkacak olan mutlak yönetimler gibi, daha geniş anlamda dualistik bir niteliğe sahipti. Nü-

18 Modern devletin gelişiminde bir adım olarak *Ständestaat*'ın bu ve öteki yönleri hakkında, bkz. P. Schiera, "Società per ceti" ve "Stato moderno", *Dizionario di politica*, der. N. Bobbio ve N. Matteucci, (Turin, 1976), s.961 ve devamı, 1006 ve devamı.

19 Bkz. P. Schiera, "L'introduzione delle 'Akzise' in Prussia e i suoi riflessi nella dottrina contemporanea", *Annali della Fondazione italiana per la storia amministrativa*, 2 (1965): 287.

20 F. L. Carsten, *Princes and Parliaments in Germany* (Oxford, 1959), s.425 ve devamı.

fusun büyük çoğunluğunu siyasal etkinliğin dışında bırakmıştı. Yönetim birlikte talip oldukları ve başkalarını dışladıkları ölçüde hem bölgesel hükümdar hem de *Estate*'ler bu daha geniş anlamli dualizmin aynı kutbunda yer alıyordu. *Ständestaat*'da egemenliğin birçok kişi ve topluluk arasında açıkça bölünmüş olması; çoğu kez *Estate*'lerle prens arasındaki gerginlik; değişik grupların, yönetim ve özyönetim dahil olmak üzere farklı hak ve ayrıcalıklara sahip olması; tüm bunlar sistemin ekonomik ve siyasal olarak sessiz ve bastırılmış bir çoğunluğun sırtına dayalı olduğunu unutturmamalıdır. *Estate*'ler halkın ve bölgenin çıkarlarını, ancak kendi çıkarları olarak algıladıkları ölçüde "temsil" ediyorlardı. Diğer bir deyişle, "temsil", ayrıcalıklı bir azınlığın talepleriyle örtüştüğü zaman sözkonusuydu. *Meliores terrae* kendilerini bölge ile özdeşleştirmişti. Ancak *Estate*'lerde toplandıkları zaman kendilerinden başka hiç kimseyi temsil ettikleri yoktu. Salt kendi haklarını dile getiriyorlardı.

Doğaldır ki, yaşamları halkın emeğine dayalı olduğundan, *meliores* çoğu kez halk adına girişimde bulunmayı ve birtakım haksızlıklara itiraz etmeyi kendi çıkarları açısından uygun görüyordu. Dolayısıyla halkı birbiriyle savaşıyor, lordların giriştiği yağma ve baskınlardan, kırsal alanlarda konaklayan paralı askerlerin soygunlarından, "salgın, açlık ve savaş"ın yol açtığı tahribattan, vicdansız din adamlarının açgözlülüğünden ve hükümdarların ağır vergilerinden koruyorlardı. Bundan da öte, ayrıcalıklara sahip bu azınlık grupları ile kendilerini özdeşleştirdikleri halk arasında manevi birtakım bağlar da vardı. Ancak, siyasal açıdan bakarsak, halkın büyük bir çoğunluğu yönetim sisteminin bir parçası ya da yönetime katılanlar arasında değildi. Çoğunluk yönetiliyordu.

Dolayısıyla burada "dualizm", güçsüz ve üstlerindeki hâlâ bağımlı olan halkın kendi çıkarlarını korumak için bu üst statü gruplarına dayanmak zorunda olmalarını ifade etmektedir. Çıkarlarını dile getirmeleri ve korumaları ise kısa süren isyanlar, kentlerdeki ayaklanmalar, köylerin terkedilmesi vb. protesto hareketlerinin dışında siyasal olarak ancak bu çıkarlar imtiyazlı *Stände*'nin çıkarlarıyla örtüştüğü

zaman mümkün olabiliyordu. Ancak o zaman *Stände* bu talepleri gerekli kurumlarda dile getiriyordu.

STÄNDESTAAT'I OLUŞTURAN GRUPLAR

Bu noktaya kadar *Ständestaat* sistemine özgü dualizmin iki ögesini inceledik. Bir yandan *Stände* ile hükümdar arasındaki, diğer yandan ise iktidarı paylaşanlarla yönetilenler arasındaki ilişkilere baktık. “Dualizm” deyimini daha da karmaşık kılmak için *Estates* sistemini oluşturan temel iki boyutun, feodal öge ile kent ögesinin, “dual” bir yönetim olduğunu söylememiz yetecektir. Bunlardan her biri kendi dar özerklik alanı içinde yönetimini sürdürüyordu. İlki, birtakım yükümlülüklerden muaf olan *fief*’in yönetilmesi ve toprağın işlenmesini, ikincisi ise özerkliği beratla kabul edilmiş kentin yönetimini üstleniyordu. Ancak, gene her biri kendi dar özerklik alanının dışına çıkıp *Estate*’ler aracılığıyla çok daha geniş bir bölge üzerinde yönetim yetkilerini kullanıyordu.

Ständestaat’daki siyasal süreç çoğunlukla, feodal ve kentsel ögelerin anlaşamadıkları, her birinin diğeriyle ve hükümdarla üç taraflı bir güç mücadelesine giriştiği konular etrafında şekilleniyordu. Bu bölümde, bu mücadelenin taraflarını ele alacağım. Tartışmaya önce hükümdar ile başlayalım.

Gierke’nin *Ständestaat*’ın dualizmi fikrine geri dönecek olursak, iki tarafın, *Stände* ve hükümdarın, aynı düzeyde olmadığını belirtmemiz gerekir. Feodal ilişkide olduğu gibi, *Stände* yönetiminin tarafları arasında ahlaki açıdan bağlayıcı ve şeref kavramına dayalı bir yakınlık vardı. Ancak gene feodal ilişkide olduğu gibi, taraflar arasında hükümdar lehine bir dengesizlik söz konusuydu. Ayrıca, hükümdarın üstünlüğü bu bağlamda bir üst lord ya da süzereninki gibi feodal ilişkilerden kaynaklanmıyor, kamusal, bölgesel ve kraliyete ait özelliklere dayanıyordu. Doğaldır ki, feodal miras hükümdarın konumunu etkilemişti. Hükümdar hâlâ geniş toprakların senyörü idi. Malikanesini ikamesi ve politikalarının devamı için gerekli parayı bu topraklar sayesinde elde ediyordu. Germen topraklarında gördüğümüz duruma

benzer biçimde, bazı hanedanlar salt *fief*leri üzerinde değil yönettikleri toprakların tümünde hâlâ patrimonial haklar iddia ediyorlardı. Ancak genelinde hükümdar giderek kral, prens, dük gibi feodal olmayan sıfatlar kullanıyor ve *Stände* de onu bu sıfatlarıyla tanıyordu. Bu sıfatlar, *Estate*'lerle yönetimi paylaşmasına karşın, onların üstünde olduğunu simgeliyordu. "Prens sözleşmeden önce ve sözleşme olmadan hükümdardı."²¹ Güçlü kişiler ya da kurumlar hâlâ ilişkilerinde ona feodal çerçevede yaklaşıyor olabilirlerdi. Ancak *Stände*'nin hükümdara yaklaşımı onun egemenliğini onaylayan ve şahsında daha güçlü bir yönetim oluşturduğunu kabul eden bir anlayışı içeriyordu. Dolayısıyla *Estate*'ler toplu olarak hükümdara, sözleşme koşulları çerçevesinde, hem destek veriyor hem de direniş gösteriyorlardı.

Estate'lerin hükümdara karşı direnmesi bilimsel tartışmalarda sık sık vurgulandığı için şu noktanın açıklığa kavuşmasında yarar vardır.²² Her şeyden önce bu tür bir direniş meşru idi. Yukarıda da değindiğim gibi, *Estate*'lerin kendi haklarını korumalarından kaynaklanıyordu. İkincisi, *Estate*'lerin ortaya çıkışı çoğu kez, mali destek bulmak amacıyla, hükümdarın girişimi sonucunda gerçekleşmişti. Hükümdarın *fief*lerinden topladığı gelir, taahhütlerin yerine getirmesi ve askeri konular başta olmak üzere girişimlerini desteklemesi için yetersiz kalmaya başlayınca, feodal güçlere ve kentlere başvurarak *Estate* meclisleri oluşturmaları için ısrar etti. Bu meclislerin onayıyla, başka türlü meşru olarak talep edemeyeceği ekonomik kaynaklara ulaşabilmeyi umuyordu. Hiç kuşkusuz *Estate*'ler bu onayı, mali girişimleri kendileri yönlendirmek koşuluyla veriyorlardı. Franche-Comté'de olduğu gibi bazen mali girişimlerin sonucunda elde edilen gelirin harcanmasında bile kontrolü elde tutuyorlardı. Ancak hükümdar açısından bu, ödenmesi gerekli ve pek de aşırı olmayan bir bedeldi. Karşılığında *Stände* kendi yönetimlerini hükümdara hiçbir mali yük olmadan üstleniyordu.

Hükümdarın gereksinimleri ile *Estate*'lerin ortaya çıkışı arasındaki bu bağ, mutlak yönetimlerin gelişimiyle birlikte *Estate*'lerin çök-

21 Näf, s.112.

22 Bu tartışmaların bir sentezi için, bkz. Carsten, Bölüm 6.

mesi göz önüne alındığında kimi kez *a contrario* kanıtlanmaktadır. Özellikle Prusya’da hükümdarın mutlak yönetim sağlayabilmesine yol açan temel girişim başlarda *Estate*’lerin de onayıyla kentlerde tüketim maddeleri üzerine konan yeni bir vergi idi. Bu verginin toplanması *Estate*’ler yerine hükümdarın şahsi kontrolü altındaki kurumlara bırakılmış ve toplanan vergiler hükümdarın ordusunu kurmak ve geliştirmek amacıyla kullanılmıştı. Hükümdarın hem mali bir kaynağın denetimini hem de bu kaynağı askeri amaçlarla kullanması *Estate*’ler dışında gerçekleşiyor, böylece *Estate*’lerin desteğine gereksinimi azalıyor ve direnişlerine kulak asmaz oluyordu.²³

Bu noktada şunu açıklığa kavuşturmakta yarar var. Yukarıda bahsettiğimiz bağlamda “hükümdar”, salt yönetimi elinde tutan bir hanedanın başı olarak görülmemelidir. Hükümdarın çevresi onun çıkarlarını paylaşan ve bu çıkarları ön planda tutan geniş ailesiyle, kendisine bağımlı olan ve akrabası olmadığı halde güvendiği, değer verdiği yakınlarından oluşan kişileri de kapsıyordu. Giderek bu hane halkı büyük bir siyaset ve yönetim kadrosunun merkezini oluşturmuş, bu kadronun üyeleri her ne kadar yüceltilip cömertçe ödüllendiriliyor iseler de, feodal lord-vasal ilişkilerine kıyasla hükümdar karşısında çok daha bağımlı ve itaatkâr bir konuma girmişlerdi.²⁴

Bu kadro içinde kimi kez birbiriyle çalışan üç kategoriden bahsedebiliriz: Din adamları, üniversite eğitimi görmüş hukukçular ve sarayda ayrıcalıklı bir konuma sahip olmak isteyen soylular. Tümü hükümdarın atadığı ve onu temsil eden kişiler olarak görev yapıyordu. Kendi yetkileri olan bağımsız görevliler değillerdi. Kullandıkları sıfatlar çoğu kez hükümdarın hanesine ait mütevazî işlevler gördüklerini belirtiyordu. Bu işlevler ancak sonraları şerefli ve hürmete layık görülmeye başlanmıştı. Hizmetlerine karşılık ya hükümdarın kesesinden

23 Bu Prusya örneği P. Schiera’da aydınlatıcı biçimde yeniden ele alınmaktadır. “L’introduzione delle ‘Akzise’ in Prussia”.

24 O. Brunner *Ständestaat*’ın patrimonial-bürokratik idari yanını vurgulamıştır. Bkz. “Feudalism: The History of a Concept”, *Lordship and Community in Medieval Europe*, der. F. Cheyette (New York, 1968), s.51-53.

para alıyor ya görevlerine ilişkin varidatdan kendilerine ödemede bulunuluyor ya da çoğu kez feodal kavramlar çerçevesinde resmileştirilen diğer patrimonial düzenlemelerden gelir sağlıyorlardı. Hükümdarın yönetiminde onun hizmetlileri idiler; yurtdışında onun elçileri, onun yönetiminin üst düzey görevlileri, onun yakın çevresindeki konseylerin üyeleri, *Stände* önünde onun yandaşları, onun mahkemelerinin yargıçları ve onun ordularının komutanları idiler. Onların yardımıyla hükümdar yeni yeni oluşmaya başlayan modern devletin kendine özgü dinamik misyonunu yerine getirecekti: Hem dışarıda (imparatora, papaya ya da o bölge üzerinde hak iddia eden diğer hükümdarlara karşı), hem de içeride (feodal lordlara ve giderek *Stände*'ye karşı) egemenlik sağlamak.

Feodal ögeye geri dönecek olursak, yönetimlerinin çeşitli boyutlarında açıkça bir bölünme görmekteyiz. Bir yandan, yerel düzeyde feodal lordlar kırsal nüfus üzerindeki geleneksel yargı yetkilerini kullanmaya devam ediyorlardı. Ancak giderek bu yetkiler, feodal ailelerin ekonomik durumlarını pekiştirmek ve sosyal statülerini sürdürmek açısından değerli bulunmaya başlanmıştı. Kısaca, soyla toprak sahiplerinin “özel” çıkarları doğrultusunda kullanılıyordu. Öte yandan, yerel düzeyi aşan ve *Stände* kurumlarında gerçekleşen katılım feodal lordların, aynen diğer imtiyazlı grupların olduğu gibi, temel siyasal faaliyetlerini oluşturmaya başlamıştı. Burada feodal lordlar tüzel kişiliğe sahip olarak faaliyet gösteriyor, kendi başlarına güçlü *particuliers* olmaktan ziyade bu kurumların üyeleri sıfatıyla kendilerine (ya da daha doğrusu ailelerine) birtakım haklar sağlıyorlardı. Feodal lordların siyasal gücü tüzel kişilik bağlamında kullanmaları kentlerden öğrendikleri bir dersti. Ancak daha hırslı lordlar kendilerini siyasal güce ve çoğu kez servete ulaştıracak başka bir yol keşfetmişlerdi: Hükümdarın çerçevesinde oluşturduğu, genelinde feodal lordlar arasından seçtiği yakın danışmanları ve arkadaşları arasına girebilmek.

Kentlerde de, yerel ve yerel düzeyi aşan siyasal faaliyetler arasında bir bölünme görüyoruz. Her iki düzeyde de yönetim yetkileri bireylere bırakılmamıştı. Bu tür bireysel yetkiler, aile reislerinin kentteki

haneleri üzerinde kullandıkları ve patriyarkal nitelikte olan güçle sınırlıydı. Ayrıca yerel düzeyde bile bireyler tüzel kişiliği olan kurumlardaki görevleri dolayısıyla yönetim yetkilerini kullanıyordu. Bunlara rağmen bu kurumların bazıları çok erken tarihlerden itibaren genel tüzel kişiliğe sahip (ekonomide egemen olan zanaat ve ticaret erbabı gibi) güçlü alt gruplar tarafından inhisar altına alınmış, bazıları ise kentteki zengin ailelerin patrimonyasına dahil edilmeye başlanmıştı. Benzer “oligarşik” ve “plutokratik” eğilimler, *Estate* meclislerinde kenti kimin temsil edeceği sorununa ilişkin olarak yerel düzeyin ötesinde de farkedilebilir. Kentlerde bu eğilimler geniş bir tabana dayalı yönetimlere doğru geri dönüşlerle zaman zaman kesintiye uğratılmıştı.

Kent meclislerinin yeni siyasal, idari ve hukuksal düzenlemeler için uygun ortam oluşturduğunu ve bu düzenlemelerin giderek daha geniş yönetim alanına nüfuz ettiğini belirtmek önemlidir. Özellikle, kentlerin büyümesi ve daha önce de belirttiğim gibi kentteki toplumsal grupların temelinde ekonomik uğraşlara yönelik olması, seçimle işbaşına gelen temsili meclislerin oluşmasına ve bu meclislerin çoğu kez yasalar çıkararak “yönetimi” üstlenmelerine yol açmıştı. Bu ise gerçekten büyük bir yenilikti. Bu meclisleri tamamlayıcı ve formel olarak onlara bağımlı siyasal roller ortaya çıkmaya başlamış, bu rolleri üstlenecek kişilerin kendi alanlarında uzmanlaşmaları beklenir olmuştu. Bu tür siyasal roller o an için o rolü üstlenen atanmış ya da seçimle işbaşına gelmiş kişinin şahsından bağımsız olarak düşünölmeye başlanmış, siyaset ve yönetime ilişkin sorunları çözümlemede kişi yerine makamın sürekliliğini vurgulanır olmuştu. Ayrıca, laik *literati* ve üniversite eğitimi görmüş hukukçuların yeni tür bir siyaset ve yönetim kadrosu oluşturmalarının başlangıcı da kentlerdeki yönetime geri gitmektedir.²⁵

Ständestaat’da halkın büyük bir çoğunluğunun salt yönetilenler

25 Bizim incelediğimiz dönemde Floransa’nın bir kent devleti olmasından örürü kuraldışı bir örneği incelemekle birlikte, bkz. L. Martines, *Lauryers and Statecraft in Renaissance Florence* (Princeton, N. J., 1963). Ancak, kentlerin siyasal idari aygıtlarının ilk kez onlarca ve onlar için değil, ama dinsel kurumlar ve özellikle de manastırlarca ve bunlar için kurulduğuna dikkat çekmek isterim. Bkz. E. Schmitt, *Repräsentation und Revolution* (Münih, 1969), s.37.

arasında olduğunu vurgulamıştım. Buna rağmen, feodal dönemin sonlarına doğru çeşitli bölgelerde kırsal alanlarda yaşayanlar kendileri gibi güçsüz olanlarla bir dayanışma oluşturma çabasına girmişlerdi. Yukarıda gördüğümüz gibi, kentlerdeki nüfus bu çabaların sonuçlarını daha sonraları kendi lehine kullanacaktı.

Kırsal kesimde ise dayanışma yaratma istemi çoğunlukla savunuya yönelikti. Bu çabaları başlatanlar genellikle din adamlarıydı. Geçici “ittifaklar” birbirleriyle savaşılan baronlara karşı kırsal barışın korunması amacını taşıyordu. Her ne kadar kırsal bölgelerdeki bu tür dayanışmacı girişimler feodal yönetim biçiminden *Ständestaat*’a geçişin temel bir boyutunu oluşturunuyorduysa da²⁶ *Ständestaat* kurulduktan sonra kırsal nüfusun bu çabaları önemini yitirdi. Yerel düzeyde hâlâ üyeleri için haklar talep eden kırsal topluluklar vardı. Ancak bu toplulukların meclisleri sürekli faaliyet göstermiyor, hakları çiğnendiği zaman hükümdara ya da ilgili *Stände* meclislerine şikâyetle bulunmaktan öte bir işlevleri olmuyordu. Şikâyet sözkonusu olduğunda ise ilgili makam haksız davranan senyörler ve yetki sınırlarını aşan kentlere karşı onları korumaya çalışıyordu. Bir bakıma, becerilerini ya da ellerindeki araç-gereçleri yeterince kullanamayan ve kentin *estate* sisteminde kendilerine yer bulamayan en alttaki katmanlar daha kötü durumdaydı; çünkü kendi çıkarlarını korumak için kırsal nüfusun çoğu kez başvurduğu eski gelenekleri bile gündeme getirmekten acizdiler.

STÄNDESTAAT’IN SİYASAL MİRASI

Ständestaat’ı oluşturan unsurların öncelikle imtiyaz ve haklara ilişkin sorunlarla ilgilendiklerine değindik: *Stände* ile hükümdarın karşılıklı hakları ya da her *estate*’in diğerlerine karşı hakları. Bu bağlamda *Ständestaat* ile feodal yönetim sistemi arasında temel bir devamlılık söz konusuydu. Örneğin, *estate*’lerin hakları çoğu kez “hürriyetler” olarak nitelendiriliyordu ki bu kavramın temel anlamı eski “muafiyet” teri-

26 Bu nokta, H. Spangenberg, *Vom Lehnstaat zum Ständestaat* (Aalen, 1964), Bölüm 6’da vurgulanmıştır (Bu kitabın ilk basımı 1912’de yapılmıştır).

miyle yakından bağlantılıydı.²⁷ Ancak iki sistem arasında önemli farklılıklar da vardı.

Hakları çiğnenmiş olanların zorla hak aramaları *Ständestaat* sisteminde daha ender görülmeye başladı. Hükümdar, bir feodal lordun haklarını sorgulayan başka bir lorda bağımlı halkı katletmesini ve mallarını yağmalamasını birtakım koşullara ve sınırlamalara tabi tutuyor ve koyduğu kurallara uymayanları cezalandırabiliyordu. Ayrıca çeşitli bölgelerde hükümdarlar mahkemeler kurup bu yeni yasalara uygun olarak adalet dağıtmaya başlamışlardı.

Dolayısıyla zaman zaman hakların yeniden teyit edilmesi (hatta yönetim haklarının bile) daha az zorbalık içerir, düzenin istikrarını daha az tehdit eder olmuş, giderek hukuksal boyutlar kazanmıştı. Artık siyaset, emir vermek ve emirleri zorla uygulamak yerine istişare etrafında dönüyordu: İlgili taraflara, resmi belgelere ve yetkili makamlara danışmak; karar alınmasında ya da kararlara itirazlarda gerekçe göstermek. Siyasal sürecin bu yeni tarzı her ne kadar çoğu kez saldırı, gasp ya da baskı ile kesintiye uğruyorduydu da, modern devletin iç siyasal süreçlerindeki tartışmaya ve pazarlığa dayalı havayı artık sezilemek mümkündür. Son olarak, haklara ilişkin anlaşmazlıkların çoğu feodal ilişkiler yerine hükümdarın ve *Stände*'nin karşılıklı "kamusal" yetkileri etrafında döndüğü için, geleneklere dayalı "barbar" ya da "halk" hukuku yerine Roma ya da kilise hukuku kullanılır olmuştu. Bu da, belirttiğimiz gibi, siyasal sürecin "modernleşmesi"ne katkıda bulunmuştu.

Yukarıdaki belirtiler siyasal sürecin biçimine ilişkindir. İçeriği ise bir yandan hükümdar-*Stände* ilişkisi, diğer yandan da bölgesel hükümdar, feodal lord ve kent kökenli gruplar arasındaki kesişen ilişkiler ile belirleniyordu. Tekrar tekrar belirttiğim gibi, bu üç unsur halk üzerinde sorgulanmayan, siyasal açıdan sorunları bulunmayan bir üstünlüğe sahipti. Ancak her grubun çıkarları ve toplumsal gücünün ekonomik temelleri oldukça farklıydı, dolayısıyla da aralarında çatış-

27 Bkz. K. V. Raumer, "Absolute Staat, korporative Libertät, persönliche Freiheit", *die Entstehung des modernen souveränen Staates*, der. H. H. Hofmann (Köln, 1967), s.173 ve devamı.

malara neden oluyordu. Taraflar arasındaki ittifaklar konuya göre değişiyordu. Örneğin, kentler çevrelerindeki kırsal ekonomiyle ilişkilerini istikrarlı kılmaya başlayınca, hükümdarın tüm bölge üzerindeki kontrolünü yaygınlaştırmaya yönelik politikaları feodal lordlar kadar kent *estate*'lerinin de direnişiyle karşılaştı. Kentliler ve feodal lordlar birleşerek yerel ya da bölgesel gelenek ve özerkliği korumaya çalıştılar. Aynı zamanda, hem feodal lordların hem de hanedanların statü talepleri ve kültürel benzerlikleri, her iki tarafın da toprağa dayalı soylu bir sınıf olması, kentteki grupların ekonomik konumları ve yükselen statülerine karşı birleşmelerine yol açtı.

Bu üç taraf arasındaki çeşitli ve birbirleriyle kesişen ittifaklara rağmen, kentteki gruplar yönetim sisteminde meşru bir yer edinir edinmez, bölgesel hükümdarı feodal lordların siyasal önemini kısıtlama çabasında desteklediler. Bu destek, hükümdara mali ve askeri yardımda bulunmak ve giderek büyüyen yönetim mekanizmasında görev almak şeklindeydi. Bu temel eğilim birçok yönden aşağıdaki iki gelişme ile bağlantılıydı: 1: Diğer eğilimler, özellikle de hükümdarın imparator, papa ya da kralın hükmü altına girmeyi reddetmesi ve 2: Bölgesel hükümdarlar arasındaki değişen askeri ve diplomatik denge.

Böckenförde bu karşılıklı etkileşimden ortaya çıkan çeşitli çatışma ve uzlaşmaların Batı tarihi açısından önemli sonuçlarını çok iyi özetlemektedir.²⁸ Fransa'da, bölgesel hükümdarlardan biri giderek siyasal gücü merkezileştirmiş, *Estate*'leri siyasal açıdan zayıf düşürmüş ve kralın etrafında zamanla son derece etkin bir yönetim mekanizması kurulmasını sağlamıştı. İngiltere'de 12. ve 13. yüzyıllarda çok güçlü bir konumda olan krallık, *Estate*'lerin gitgide güçlenen muhalefetiyle karşılaşmıştı. Sonunda, Stuart hanedanının düşmesiyle, merkezileşme eğilimi devam etti. Ancak, bu eğilim Parlamento etrafında şekillendi. Almanya'da merkezileşme, üstlerindeki güçlerin imparatorluğu bir devlete dönüştürme çabalarına karşı koyan bölgesel hükümdarlar tarafından gerçekleştirildiği için sınırlı kaldı. Almanya'nın birçok bölge-

28 E.-W. Böckenförde, "La pace Westphalia e il diritto d'alienazione dei ceti dell'Impero", *Lo stato moderno*, derleyenler E. Rotelli ve P. Schiera (Bologna, 1974), c.3, s.339.

sinde üst düzeyde bir merkezile menin ba arıl maması her düzeyde güçlü siyasi ve idari yapıların kurulmasını engelledi. Bu duruma tek istisna Prusya'dır.

Buradaki tipolojik değerlendirmemiz açısından Fransa ve (sonraları) Prusya  rnekleri İngiltere örneğinden daha önemlidir, çünkü bir sonraki bölümde ele alacağımız mutlak yönetim biçimini en iyi geliştirmiş ülkeler bunlardır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Mutlak Yönetim Sistemi

Son bölümde, Ortaçağ Avrupası'nda kentlerin ortaya çıkışıyla *Ständestaat*'ın toplumsal, ekonomik ve kültürel ortamının feodal yönetim sisteminden farklılaştığına değinmiştik. 17. ve 18. yüzyıllar arasında Fransa, İspanya, Prusya ve Avusturya gibi ülkelerde mutlak yönetim sistemine geçişte ise bu tür dramatik değişimlerin rol oynadığı söylenemez. Değişim yerine, bu yeni gelişimin mevcut yönetim sistemlerini karşısına alan siyasal talep ve olanaklar ile ilişkili olduğunu düşünüyorum. Bu açıdan bakıldığında, değişime neden olan dinamik, tek tek devletlerden çok devletler sisteminde etkili olmuştur. Bölgesel yönetimin güçlendirilmesi ile küçük ve zayıf toprakların daha büyük ve daha güçlülerin egemenliğine girmesi -ki bu süreç *Ständestaat*'ın tarihi boyunca süregeliyordu- görece küçük sayıda bağımsız devletlerin oluşmasına, her birinin kendi egemenliğini ilan etmesine ve diğerleriyle ilişkilerinde riskli bir güç mücadelesine girmesine yol açtı.

Daha büyük siyasal birimler (bunlardan bir sonraki bölümde bahsedeceğiz) arasındaki bu yeni ilişkiler ağı, devletin iç siyasal düzeninin denetim altına alınmasına, devletin bütünselliğinin, sürekliliğinin, güvenilirliğinin ve etkinliğinin sağlanması amacıyla yönetimin ya-

pısallaşmasına neden oldu. Herhangi bir devlet diğerleri karşısında konumunu korumak ya da sağlamlaştırmak istiyorsa, sınırları dahilindeki bir merkezin yönetimi tek başına üstlenmesi ve kendi denetimi dışındaki merkezlerin mümkün olduğunca işe karışmalarını engellemesi gerekiyordu. Ayrıca her devlet, yönetim biçimini iyi düzenlemek ve böylece merkezin iradesinin devlet sınırları dahilindeki tüm topraklarda ivedi, eşit ve güvenilir olarak iletilmesini ve gerek görüldüğünde toplumdaki kaynakların örgütlenmesini üstlenmek zorundaydı. Dolayısıyla, egemen devletin ortaya çıkardığı ve dış karşı mücadeleye girmesine neden olan yeni tür tehdit ve anlaşmazlıklar, bölgesel hükümdarın tüm yönetim yetkilerini kendi elinde toplama isteğini güçlendirdi. Bu güç temerküzü *Ständestaat*'da bile hissedilir olmuştu. Sonuçta niteliksel olarak tamamen farklı bir yönetim sistemi oluştu.¹ Öte yandan, bu gelişimin siyasal etkenlerini vurgulamaya devam ederek iç ve dış boyutları arasındaki ilişkiye başka bir açıdan bakabiliriz. Hükümdarın daha etkin ve başkalarını dışlayan yönetim isteğini *primum mobile* kabul edip, tüm devletlerin birbirlerine karşılıklı meydan okumalarını ve salt kendilerine dönük olmalarını bu isteğin bir nedeni yerine sonucu olarak görebiliriz.²

Bu iki anlatım tarzından hangisini kabul edersek edelim, mutlak yönetimlerin ortaya çıkmasının başka iç siyasal dinamiklerden de etkilendiğini, hatta belki kaçınılmaz kılındığını belirtmemiz gerekir. Bir örnek verecek olursak, Reformasyon sonrası aynı topraklar dahilinde dinsel ve siyasal hizipler arasındaki mücadeleleri durdurmak zorunluluğuna değinebiliriz. Örneğin bir İtalyan bilim adamı, Fransız *Ständestaat*'ının sonunu 1614-15 yılları olarak saptamış ve bu sonu IV. Henri'nin 1610 yılında bir dinsel fanatik tarafından öldürülmesinin yarattığı şoka bağlamıştır.³

1 J. Vicens Vives, "La struttura amministrativa statale nei secoli XVI e XVII", *Lo stato moderno*, derleyenler E. Rotelli ve P. Schiera (Bologna, 1971), c. I, s.226 ve devamı.

2 Bu yorum çizgisi için, örneğin, bkz. B. de Jouvenel, *On Power* (Boston, 1962).

3 A. Negri, "Problemi di storia dello Stato moderno: Francia, 1610-1650", *Rivista critica di storia della filosofia*, 22 (1967): s.195 ve devamı.

Son olarak, hem kentlerdeki üretim sisteminin iç dinamiği (ki giderek kaçınılmaz olarak kapitalist üretim biçimine doğru yol almaktadır) hem de Avrupa'ya okyanus ötesinden külçe akını sonucunda ekonominin hızla ticarileşmesi mutlak yönetimlere geçişte önemli bir rol oynamıştır. Ancak, benim bu bölümdeki asıl amacım, karmaşık nedensellik sorunlarını açığa kavuşturmak değil, *Ständestaat*'ın çöküşünü ve hemen hemen herkes tarafından modern devletin ilk belirtisi olarak kabul edilen yeni mutlak yönetim sistemini tanımlamaktır.

KENTLER VE STÄNDESTAAT'IN ÇÖKÜŞÜ

1629 yılında Kardinal Richelieu, efendisi XIII. Louis'ye ithaf ettiği ve kraliyet politikalarının nasıl olması gerektiğini özetlediği bir yazısında şöyle diyordu: "Egemen olma isteklerinden dolayı ülkenin iyiliğine her zaman ters düşecek çevreleri sayıca azaltın ve yetkilerini kısıtlayın. Haşmetmeaplarınıza güçlü güçsüz herkes tarafından mutlak surette itaat edilmesini sağlayın."⁴ Burada kastettiği hedef öncelikle soylulardı ve bunların direnişi uzunca bir süre ancak kasıtlı ve acımasız politikalar sonucunda kırılabilirdi. Bu politikaların acımasız dinamiğini anlayabilmek için, soylu ünvanlara sahip olsalar bile çoğu burjuva unsurlardan oluşmuş ve başlarda feodal soylulara karşı kraliyeti desteklemiş Paris Parlamentosu gibi kurumların nasıl hedef alındığına bakmak yeterlidir. Mutlak yönetimlerin gelişmesiyle birlikte yönetim yetkileri ellerinden alınan sadece soylular değildi. Ancak, kral ile *Estate*'ler arasındaki çatışma hikâyenin sadece görünürde ve dramatik olan yönüdür. *Estate*'lerin direnişinin aynı zamanda ve büyük ölçüde içeride zayıflatıldığını, krala muhalif olmalarını ya da onunla işbirliğine girmelerini mümkün kılacak irade ve yetenekten toplumsal ve ekonomik gelişmeler sonucu yoksun kaldıklarını ileri sürmek istiyorum. İç dinamiklerden dolayı, önemli hukuksal ayrıcalıkları ellerinden alınmadan çok önce, *Estate*'ler etkinliklerini yitirmişlerdi. Kentlerle başlayarak bunun nasıl olduğuna bakalım.

4 Alıntılanmış kaynak: W. F. Church, *The Impact of Absolutism on France* (New York, 1969), s.30.

Daha önce de belirttiğim gibi, kentteki grupların siyasal özerklik istemelerine ve *Stände* meclislerine katılmalarına yol açan nedenler, yönetim konusuna kendi içinde bir önem vermekten çok, ticaret ve üretime ilişkin çıkarları siyasal açıdan güvence altına alma istemiyle ilgiliydi. Kentler siyasal faaliyetlerinde iki temel amaç güdüyordu: Bir yandan, ayrıcalıklı ve tüzel kişiliğe sahip topluluklar olduklarının resmen kabul edilmesi, öte yandan hükümdar ve feodal lordlarla işbirliği yaparak, *Estate*'ler kanalıyla, ticari girişimlerini güvence altına almak ve geliştirmek için yasaları uygulayacak ve düzeni sağlayacak daha geniş kapsamlı çerçevelerin oluşturulması.

Her iki amaç da başarıya ulaşmıştı. Ancak bölgesel hükümdar salt kendisine bağımlı (ama çoğu kez burjuva kökenli personeli olan) mali, askeri ve idari mekanizmaları kullanarak ikinci amacın gerçekleşmesinde daha etkin bir rol oynamaya başlamıştı. Buna rağmen kentteki egemen gruplar durumdan memnundu. Hatta, feodal lordlar kendi aralarında savaflara ve çatışmalara girmek hakkından men edileli-beri, hükümdarın egemenliğine artık başka kanallardan yöneltmekte olan tehdide (dinsel muhalefet ve devletlerarası anlaşmazlıklar gibi) ve kamu düzenini bozacak durumlara karşı hükümdarın yönetim yetkilerinin genişletilmesi taraftarıydılar. Bu gruplar açısından hükümdar, başka hiçbir kurumun yapamayacağı, hatta bölgesel kökenli *Stände* kurumlarının bile gerçekleştiremeyeceği, kentsel ekonomik faaliyetlerin desteklenmesi ve düzene sokulması için giderek büyüyen, standartlaşan ve tüm bölgeyi kapsayan bir çerçevenin kurulmasını güvence altına alabilirdi. Ayrıca, yeni yeni ortaya çıkmaya başlayan uluslararası hukuk sistemi açısından da hükümdar dış pazarların genişletilmesi, okyanus ötesi kaynakların kullanılabilmesi ya da yabancı rekabetin önlenmesi için kentteki zengin grupların artan taleplerini değerlendirecek ve çıkarlarını koruyacak ayrıcalıklı bir konumdaydı.⁵

Böylece kentler, siyasal ve askeri güçlerini kullanmak yerine

5 Bkz. I. Wallerstein, *The Modern World System* (New York, 1974), Bölüm 3.

kent meclislerinin yetkilerinin çoğundan vazgeçmeye razıydılar.⁶ Aslında, giderek önem kazanan gruplardan bazıları kentin iç özerkliğini korumayı bile artık önemsemez olmuşlardı. Zanaat ve ticaretin loncalar yoluyla düzenlenmesi, üretim teknolojisindeki maddi ve beşeri değişikliklere ayak uyduramamış, servetlerini sermayeye çevirmek ve iş gücünü bir meta olarak satın almak suretiyle kâr sağlamak isteyen kentli kesimin çıkarlarına ters düşer olmuştu. Bu tür olanaklar kentli nüfusun bir kesimini siyaset ile uğraşmaktan alıkoyuyordu. Salt kentli olmalarından ya da lonca üyeliklerinden kaynaklanan çıkarlar arka plana itiliyor, sermaye sahipleri olarak bireysel çıkarları olduğunun bilinci güçleniyordu. Bu kişiler açısından, hem kent için siyasetle uğraşmak hem de kentin daha geniş yönetim sistemine katılımını sağlamak fuzuli ve zaman alıcı olmaya başlamıştı, en azından kamusal düzen başka yollardan sağlanabildiği sürece.

Bölgesel hükümdar ise düzeni sağlamaya, üretime ve ticarete yönelik gerek eski gerekse yeni çabaları desteklemeye hazırdı. Mutlak yönetimlere özgü bir ekonomik politika olan merkantilizm, içe dönük yönüyle, yerel düzeyde ekonomiyi düzenleyen kurumların özerkliğini azaltmak amacıyla ortadan kaldırılmalarına yol açmıştı. Aynı zamanda bu kurumların teknolojik açıdan daha gelişmiş, geleneklere daha az bağlı ve devletin daha etkin denetimi altında olan ülke çapında yeni bir sistem içine çekilmeleriyle sonuçlanmıştı.⁷ Örneğin, her ne kadar çoğu lonca ve zanaatkâr grubu faaliyetlerine hâlâ devam ediyorduyorsa da, artık hükümdarın koyduğu ayrıntılı kurallar çerçevesinde çalışan bir tür polis örgütü olarak bu faaliyetleri sürdürüyordu. Fransa'da, II. François ve IX. Charles'ın sırasıyla 1560 ve 1563 yıllarında çıkardıkları fermanlar, tüccarların bağımsız mahkemelerini kapatmış ve yetkilerini devletin yargı sistemine devretmişti. Ancak kapatılan mahkemelerin es-

6 İtalyan kentleri genellikle kuraldışı olmakla birlikte M. Berengo'nun Lucca incelemesi çok yararlıdır ve özellikle kuraldışı bir örnek değildir: *Nobili e mercanti nella Lucca del Cinquecento* (Turin, 1965). Kentlerin "askeri gücü", daha az gelişkin kent savunmalarının gücünü kıran topluluğun gelişmesiyle tamamen zayıflamıştır.

7 G. N. Clark, *The Seventeenth Century* (Londra, 1927), s.21.

ki üyeleri devlet mahkemelerinde de görevlendirilmişti. Fransız krallarının iş ilişkilerini düzenlemek amacıyla çıkardıkları yasaların içeriği, tüccarların daha önce kendileri için geliştirdikleri ve devletten bağımsız olarak yürürlüğe koydukları yasa ve geleneklere dayanıyordu.⁸

Kentteki siyasal kurumların işlerliği ve bağımsızlığı yasal hak ve yetkilere ilişkin iç çekişmeler sonucu daha da zayıflamıştı. Bir kişi ya da bir ailenin hükümdardan, kente özgü toplu yetkilerin bir kısmı üzerinde babadan oğula geçecek haklar elde etmesi, vergi ayrıcalıkları talep etmesi ya da ünvan alması artık mümkündü. Bir önceki bölümde belirttiğim gibi, bunun anlamı şuydu: Kente özgü haklar toplu niteliğini kaybediyor ve soylu ailelerin patrimonyaları içine dahil ediliyordu. Ancak bu yeni durum kentin yetkilerini çarpıtıyor, yetkilerin özerk siyasal sürecin bir parçası olarak kullanımını engelliyor ve hepsinin ötesinde kentte muhalif grupların ortaya çıkmasına, dolayısıyla kent siyasetinin felce uğramasına, hatta bazen kentin temsil edildiği kurumların çıkmaza girmesine neden oluyordu.

Kentsel gruplar arasında siyasal bir amaç ve güç birliğinin giderek yitirildiğinin en görünürdeki belirtileri arasında, burjuvazinin soyluluk ünvanları kazanma rekabetini (Fransa'da bu rekabet *noblesse de robe* denen yeni bir kesimi ortaya çıkarmış, bu kesim her ne kadar kendini mütevazî halktan ayırt etse de, feodal *noblesse d'épée* tarafından hiçbir zaman kabul görememişti), zengin burjuvaların feodal adetleri taklit etmeye çalışmalarını ve kentin nüfusu dahilinde birbirine yakın gruplar arasında gözle görülür statü farklılaşmalarını sayabiliriz. Zamanla, bu süreç içerisinde ekonomik sınıf farklılıkları, o dönemde henüz açıkça belli olmasa bile, önemli bir rol oynamaya başlamıştı.⁹

8 F. Galgano, "La categoria storica del diritto commerciale", *Materiali per una storia della cultura giuridica*, der. G. Tarello (Bologna, 1976), c.6, s.48 ve devamı.

9 Kentsel unsurun siyasal olarak kendini kaybetmesi hakkındaki bu değerlendirme büyük ölçüde Tocqueville'den esinlenmiştir; *L'Ancien Régime* (Oxford, 1904).

FEODAL UNSUR VE STÄNDESTAAT'IN ÇÖKÜŞÜ

Feodal lordlara gelince, ele aldığımız dönemde ekonominin ticarileşmesi sonucu, ekonomik durumları büyük ölçüde kötüleşmişti. Örneğin, altın ve gümüş bolluğu paranın değerini düşürmüştü, dolayısıyla toprak aristokrasisinin parasal gelirleri reel olarak azalmıştı. Soyluların şeref kodları ise ticarileşmenin yol açtığı yeni olanaklardan yeterince yararlanmalarını engelliyordu... Hatta ticaretle uğraşmak bazen soylu statüsünün kaybına neden olabiliyordu.¹⁰ Bu durum feodal lordları hem kral hem de burjuvazi karşısında zayıf düşürmüştü. Zengin burjuvalar, özellikle Fransa'da, kralın bazı mevkileri satmasından yararlanıyor, soyluların ödeyemedikleri paraları ödeyerek mevki satın alıyor, böylece bu mevkilerden kaynaklanan avantajları kendileri lehine kullanabiliyorlardı. Zengin burjuvaların bol para harcamaları karşısında aristokrasi müreffeh, rahat ve şerefli yaşam biçimini korumakta giderek güçlük çekiyordu. Doğal olarak bu durum, eski ve yeni imtiyazlı gruplar arasında siyasal anlayış ve ekonomik işbirliği oluşmasına yatkın değildi. Feodal soylularca kralın sarayındaki yaşam, kendi özgün konumlarını vurgulamanın, bazen de ekonomik çıkar sağlamanın tek yolu olarak algılanıyordu. Ancak saray yaşamı genelinde kişileri iflasa sürükleyecek kadar pahalıydı ve göreceğimiz gibi, soyluları krala bağımlı kıldı. Ayrıca, saray erkânı arasında anlaşmazlık ve rekabete yol açtı.

Bir başka sorun, feodal lordların askeri önemlerini ve dolayısıyla özgün siyasal görevlerini kaybetmiş olmalarıydı. Aslında, at sırtında silahlı savaşçı diye nitelendirebileceğimiz ve küçük bir seçkin grubun üyesi olan gerçek feodal lordun askeri etkinliği çoktan sona ermişti. Ancak feodal soylu birkaç yüzyıl daha başka askeri işlevleri yerine getirmişti. Yetiştirilme tarzı gereği tipik bir soylu, kendine bağımlı küçük birliklerden oluşan askerlere hükümdar adına savaşta önderlik ediyordu. Bu birlikler genelinde görece kısa çarpışmalara katılmak üzere alelacele toplanıyor, bilgi ve beceri yerine kaba kuvvete dayalı

10 Bkz. D. Bitton, *The French Nobility in Crisis 1560-1640* (Stanford, Kalif., 1969).

bir savaş yönetimi izliyor veya kendilerine ait ya da soylu komutanları tarafından dağıtılmış basit silahlar kullanıyorlardı.

Ancak, devletlerarası yeni siyasal ortamda savaş teknolojisindeki maddi ve beşeri gelişme sonucu, varlıklarını sürdürmek ve refah düzeylerini yükseltmek isteyen devletlerin mutlaka profesyonel bir orduya ve gereğinde bir savaş donanmasına sahip olmaları gerekiyordu. Her ikisinin de hükümdar tarafından finanse edilmesi, araç-gereç ve subay sağlanması zorunluydu.¹¹ Siyasal yaşamın bu yeni boyutunun birçok önemli sonucu vardı. Birincisi, aristokrat bir aileden gelmek ve aristokrasinin eğitim ve kurallarıyla yetişmiş olmak, kişinin becerikli ve güvenilir bir komutan olması için artık yeterli değildi. İkincisi, yeni savaş yöntemleri soylu bir yaşam biçimini sürdürmekle kolayca bağdaşmıyordu. Üçüncüsü, ortalama bir soylunun kişisel olarak yeni türde bir askeri birlik oluşturması mali açıdan mümkün değildi. Dördüncüsü ise, hâlâ askeri görevler almak isteyen bir soylunun bu işi yeni bir çerçevede -kralın isteği doğrultusunda- yürütmesi gerekiyordu.¹²

Yetki alanı genişleyen ve profesyonelleşen kraliyet mahkemelelerinin feodal lordların yerel düzeydeki yargı yetkilerini bile zayıflattığını düşünürsek, ister *Stände* kurumları, isterse senyörlük yetkileri yoluyla olsun, soyluların eski siyasal manevra kabiliyetlerini korumalarının olanaksız olduğu açıkça ortaya çıkar. Yerel düzeyde bile feodal lordların geleneksel yönetim yetkileri, ekonomik çıkarları ve statüleri dışında, önemini yitirmişti. Topraklı soylular geriye kalan yetkilerini büyük bir hırsla kullanarak burjuvaların kendilerini tehdit eden ticari ve parasal güçlerine karşı geri plandan bir mücadele vermeye, kendilerine özgü rahat yaşam biçimlerini ve toplumsal ayrıcalıklarını korumaya çalışıyorlardı.

Feodal lordların kralın siyasal girişimlerine katılabilmeleri için bir yol daha vardı. Soylu biri kraliyet sarayında görev alabilir ve böyle-

11 Bkz. M. Howard, *War in European History* (Oxford, 1976), Bölüm 2-4.

12 Daha önceki bir bölümde de öne sürdüğüm gibi, mali boyutlu başka önemli sonuçlar da vardı. Bkz. N. Elias, *Über den Prozess der Zivilisation* (2. basım; Bern, 1969), c.2, s.279 ve devamı ve A. Rüstow, *Ortsbestimmung der Gegenwart* (Bern, 1950), c.1, s.239 ve devamı.

ce kralın yakın danışmanları arasına girebilirdi. Ancak bunu bile eskiden olduğu gibi geleneksel hak ve görevlerine dayanarak değil kralın sahasında kralın koyduğu kurallar çerçevesinde yürütebilirdi. Feodal lordların eski *Stände* kurumlarını kullanarak ciddi bir siyasal rol oynamak için gösterecekleri herhangi bir çaba kralın gücüne karşı bir meydan okuma olarak değerlendiriliyor ve ona göre davranılıyordu.¹³

HÜKÜMDAR VE SARAYI: FRANSA

Hem kralın artan egemenliğine karşın etkin bir muhalefet oluşturmak hem de yönetimde yetki sahibi olmak açısından *Estate*'lerin gücünü kıran uzun dönemli eğilimlerden söz ettim. Ayrıca, bu eğilimlerin *Ständestaat*'ın güçlü olduğu dönemlerde bile ortaya çıkmış olduğuna değindim. Bizzat kralın çabaları sonucu oluşmamış bu eğilimlere bir de kralın aynı sonuca ulaşmak için yürüttüğü politikaları eklersek, örneğin, Fransa'da soylu prenslerin kasten askeri valiliklere atanmamaları gibi Gierke'nin bahsettiği anlamda *Ständestaat*'ın dualist niteliğinin nasıl ortadan kaldırıldığını görürüz. Mutlak devlette siyasal süreç artık iki özerk yönetim merkezinin (hükümdar ve *Stände*) arasındaki meşru gerginlik ve işbirliği temelinde yapılanmıyordu. Salt hükümdar çevresinde biçimleniyordu.

Çoğu durumda *Stände* meclisleri resmen ortadan kaldırılmadı. Örneğin, Fransa'da *Etats Généraux* 1614 ile 1789 yılları arasında resmen mevcuttu, ancak toplantıya çağırılmıyordu. Birçok meclis çoktan beri etkin siyasal bir role sahip olmadığı halde temsil ettiği grupların hak ve ayrıcalıklarını "korumaya" devam etti.¹⁴ Ancak, bu hak ve ayrıcalıklar gitgide yönetim yetkilerini daha az kapsar oldu. Çoğu kez soylu aile mensuplarının ya da birbirlerine rakip kişilerin muafiyeti gibi önemsiz birtakım haklara sahip çıkma çabalarından ibaretti. Yöne-

13 Clark, s.86 ve devamı. Prusya ve Avusturya örnekleri için, bkz. H. O. Meissner, "Das Regierungs- und Behördensystem Maria Theresas und der preussische Staat", *Des Entstehung des modernen souveränen Staates*, der. H. Hofmann (Köln, 1967), s.210 ve devamı.

14 Ständisch kurumların devrim öncesi Avrupa anayasal yapılarındaki yerleri için bkz. R. R. Palmer, *The Age of the Democratic Revolution* (Princeton, N. J., 1959), c.1.

tim dediğimiz şeyi; ortak bir hareket tarzını oluşturabilmek, kamu politikalarının saptanmasına katılmak ve yürürlüğe konmasını denetlemek, toplumun ihtiyaçlarına cevap vermek ve geleceğini biçimlendirmek; *Stände* işte bu gücünü yitirmişti.

Yönetim şimdi salt kralın yetkisindeydi. Yasal güce karşılık fiili kamusal gücü kendi elinde toplamıştı. Bu gücü kullanmak için önce kendi önemini arttırması, gücünü ortaya koyabilmek için sarayının şaşaasını gözler önüne sermesi gerekiyordu. Mutlak kralın sarayı artık hanesinin en üst kesitinden, akrabaları, yakın arkadaşları ve güvendiği hizmetlilerden oluşmuyordu. Büyük, kendine özgü, yapay bir dünyaydı. Bu dünya dışarıdan bakanlara ve yabancılara muhteşem bir görüntü arz ediyordu. Yüceltilmiş bir sahneydi ve bu sahnenin tam ortasında hükümdar tartışmasız üstünlüğüyle dimdik ayakta duruyordu. Her şeyden önce, hükümdarın şahsı dışarıya sarayın şaşaalı “kamu” yaşamı ile birlikte yansıtılıyordu. Bu durumun en iyi örneğini 17. yüzyıl Fransız sarayında görebiliriz. Fransız kralı tamamen “kamuya” ait bir kişiydi. Annesi onu herkesin önünde doğurmuştu ve o andan itibaren yaşamı, en önemsiz ayrıntılar dahil olmak üzere, sarayda şerefli görevlerdeki kişilerin gözleri önünde cereyan etmişti. Herkesin önünde uyanıp giydiriliyor, herkesin önünde çışını, kakasını yapıyordu. Başkalarının önünde yıkanmıyordu ama zaten pek yıkandığı da yoktu. Herkesin önünde seviştiğine dair bir kanıt bilmiyorum. Ancak gelinin hangi ortamda kızlığını bozması gerektiği göz önüne alınırsa, neredeyse onu da yapıyordu. Öldüğünde (gene herkesin önünde), vücudu hemen parçalara ayrılıyor ve bu parçalar yaşadığı sürece kendisine hizmet etmiş önemli kişilere bir törenle dağıtılıyordu.¹⁵

İçinde bulunduğu saray öyle düzenlenmişti ki yaşamını yücelti-

15 Hükümdarın konumunu, XVI. Louis'ye atfedilen ve genellikle devlet ile hükümdarın kendisi arasında yakın bir özdeşliğe işaret ettiği biçimde yorumlanan “*l'etat, c'est moi*” deyiimi ile özetleyen bu görüşe karşı çıkmak mümkün. Bununla birlikte, bu konudaki son dönem yazılara baktığımızda şöyle bir sonuca varmak da mümkün: Muhtemelen Louis bunu hiç söylemedi; eğer söylediye, böyle demek istemedi; eğer böyle demek istediye, o zaman da ne dediğini bilmiyordu. Bkz. F. Hartung, “*L'Etat, c'est moi*”, *Staatsbildende Kräfte der Neuzeit* (Berlin, 1961), s.93 ve devamı ve E. Schmitt, *Representation und revolution* (Münih, 1969), s.67 ve devamı.

yor ve başkalarına yansıtıyordu. Bariz bir şekilde ayrıcalıklı bir dünyaydı. Mimarisi; saraylıların davranışları ve giyim-kuşamları; sembolik, törenselleştirilmiş ve bir amaca yönelik olmayan günlük yaşamı; tüm bunlar ihtişam, zarafet, lüks ve rahat bir yaşam simgeleri idi. Bu “yüceltilmiş sahne” büyük bir dikkatle setlere bölünüyor ve aralarında gözle görülür farklılıklar olan bu setlerin her biri en üstte krala ulaşıyordu; saraylıların ünvanları, krala yakınlık dereceleri, kralı ne sıklıkta ve ne kadar kolay görebildikleri, törenlerde kimin önde geldiği, giysilere ve tavırlara yansıtılmış statü özellikleri gibi farklılıklar.¹⁶

Saraylıların statü bilincini körükleyen bu kadar çok özelliğiyle bu yapay ortam, zorunlu olarak karşılıklı kıskançlıklara, güvensizliğe ve düşmanca davranışlara yol açıyordu. Fitne, entrika, birbirine kuşkuyla bakan saray erkanının sinsi ve kaypak ittifakları vb. durumların oluşmasını kolaylaştırıyordu. Bu ortam dedikodu ve casuslukla besleniyordu. Saraya gitmekten başka çareleri olmayan bu kişilerin çabaları kendi durumlarını etkileyecek konulara yönelmişti. Ancak, başkalarından tecrit edilmiş, bağımlı ve güçsüz yaşamlarını değiştirme olanakları yoktu.¹⁷

Mutlak hükümdar bu tür bir sarayı inşa ettirip yönetmekle, feodal lordların eski yönetim yetkilerini yeniden elde etmek için girişecekleri herhangi ciddi bir çabaya karşı kendisini güvence altına almış oluyordu.¹⁸ Kral aynı zamanda, feodal soyluların yitirdikleri gücü bir ölçüde başka açılardan telafi ediyor, sarayı toplumun üstünde bir konuma oturtuyor, saraylılara kendi tercih ettiği erkân arasına girme olanağı tanıyor, maaşa bağlanmaları ya da ağır çalışma gerektirmeyen bir memuriyete atanmaları ümidini veriyordu. Ayrıca sarayda çevresine

16 Saray ortamının ve siyasal öneminin sosyolojik açıdan bir yeniden değerlendirmesi için bkz. N. Elias, *Die höfische Gesellschaft* (Neuwied, 1969).

17 Fransız mutlak krallarının sarayı hakkında eşi bulunmaz, birincil kaynak hâlâ Duc de Saint-Simon'dur. İngilizce çev. ve der. L. Norton, *The Historical Memoirs of the Duc de Saint-Simon* (Londra, 1970-72), 3. cilt.

18 N. Elias'ı (*Die höfische Gesellschaft*) izleyen W. Lepenies, *Melancholie und Gesellschaft* (Frankfurt, 1972) adlı kitabında saray soylularının kısıtlanmış konumlarının yarattığı bazı psikolojik sonuçları büyük bir derinlikle incelemektedir.

soyluları toplayarak onların *primus inter pares* üstü olarak onlarla hâlâ aynı kültürel, ekonomik ve sosyal statüyü paylaştığını vurguluyordu; tabii, siyasal konumu hariç olmak üzere.

Dolayısıyla kral sarayı aracılığıyla değil, sarayından yönetiyordu. Saray, yönetiminin dışı dönük boyutunu oluşturuyordu. Ancak sarayın, yönetim işinde, etkin başka bir boyut tarafından tamamlanması gerekiyordu. Sarayla kesişen (tamamıyla içinde yuvalanma yeri-ne), yönetimle daha doğrudan ve maddi bir ilişkide olan ve kralın kişisel gücünün ortamını hazırlayan (en azından XIV. Louis için) başka bir boyut daha mevcuttu. Bu boyut birkaç hükümet konseyinden oluşuyordu. Bunların her birinin çok az sayıda üyesi vardı, ancak gene her biri birbirine çok sayıda görevli ile bağlanıyor, bu bağlar kralın kişisel emirleri ile kuruluyor ve harekete geçiriliyordu. XIV. Louis zamanında konseyler kralın kararlarının oluşmasına yardımcı oluyor ve alınan kararların yürürlüğe konmasında krala karşı sorumluluk yükleniyordu. Üyeleri kral tarafından atanıyor ve çoğu kez soylu ailelerden geldikleri halde kralın hizmetkârları olarak görev yapıyorlardı. Bu hizmetkârların yönetim işini yürütebilmeleri ve kralı günlük kararları almak zahmetinden kurtarabilmeleri için gerekli olan şahsi karar verebilme yetkileri yasalar tarafından belirlenip düzenlenme yerine gene kralın kendi emirleri ile gerçekleşiyordu.¹⁹

Bu birbiriyle kesişen konseyler sistemi, “temsilci” rolünü üstlenen ve kralın sistem üzerindeki denetiminde aracılık görevini yürüten *tek bir* bakan yerine, çeşitli ünvanlar taşıyan ve sayıca az bakanlarla son buluyordu. Tabanında, sistem çeşitli kollara ayrılıyor ve daha az önemli birçok ara kademeyi içeriyordu; profesyonel ordu ve donanmanın komutanlarından, kamu yatırımlarını gerçekleştiren ve denetleyen kişilere, herhangi bir bölgedeki tüm idari ve siyasal işleri yürütmekle yükümlü görevlilere kadar. Tüm bu ara kademelerin rolleri, ünvanları ve yetkileri ne kadar farklı olursa olsun, *commissarius*’larınkine eşti. *Commissa-*

19 Bu tür bir memuriyet için seçme, yetkilendirme ve denetleme süreçleri için, bkz. O. Hintze, “Der Commissarius und seine geschichtliche Bedeutung für die allgemeine Verwaltungsgeschichte”, *Staat und Verfassung* (2. basım; Göttingen, 1962), s.264 ve devamı.

rius askeri kökenli bir makamdı. Hintze, *commissarius*'un *Stände* ve patrimonial makamlardan farkını bilhassa vurgulayarak özelliklerini şu şekilde tanımlıyor: “Makamı kazanılmış hakka dayanmıyor; yerel muhalefet güçleriyle ilişkisi yok; eskimiş adalet kavramları ve zamanı geçmiş resmi davranışların engelleriyle karşı karşıya değil; sadece daha yüksek bir iradenin, yeni devlet fikrinin aracı; prence kayıtsız şartsız bağlı, onun bahsettiği ölçüde güçlü ve ona bağımlı; artık bir *officier* değil sadece bir *fonctionnaire-Commissarius* yeni tip bir devlet hizmetkârını temsil etmekte, devletin mutlak mantığına uygun düşünmekte.”²⁰ Bu daha alt düzeydeki makamları dolduran kişilerin çoğu burjuva ya da “küçük-soylu” kökenliydi ve genelinde üniversite eğitimi görmüş hukukçulardı. Kendilerini işlerine adanarak soylu bir aileye mensup olmalarını ve/veya aile miraslarının yetersizliğini “telafi” etmeye çalışıyorlardı. Bu durum şevkle çalışmalarını sağlıyordu. Çoğu kez de, *estate* kurumlarında üye oldukları ya da kendileri ya da babaları hükümdardan makam satın aldıkları için geleneksel, *Stände*'vari feodal ayrıcalıklara sahip kişilere müthiş bir düşmanlık besliyorlardı.

YÖNETİMİN YENİ BOYUTLARI

Mutlakiyete geçişte buraya kadar incelediğimiz her iki boyutun -*Stände*'nin inisiyatif ve direnişinin azalması ile hükümdarın yetkileri kendinde toplaması- değişen toplumsal çevreden kaynaklanan, siyasal mücadelede önem kazanan, dolayısıyla da *Stände*'nin manevra kabiliyetini zayıflatıp hükümdarınkini güçlendiren yeni gereksinim ve fırsatlarla ilişkilendirilmesi gerekir. Her şeyden önce, yeni siyasal mücadele biçimlerine gereksinim vardı ve bu yenilik *Estate*'leri devre dışı bıraktı. Örneğin, deniz aşırı toprakların fethedilmesi ve sömürülmesine yönelik Avrupa devletlerinin izlediği siyasetin ortaya çıkardığı yeni askeri gereksinimler, feodal lordların geleneksel liderlik yeteneklerinin önemini anlattığı gibi, eski vergi ve haraçlarla yeterince toplanabilmesi olanaksız olan yeni gelir kaynaklarının bulunmasını da gerekli kıldı.

Prusya kralının kent rüsumu adı altında yeni bir vergi koyarak askeri ve idari mekanizmasını *Estate*'lerin denetimi dışına nasıl çıkardığını görmüştük. Ayrıca, çeşitli sorunların ülke çapında ve tek tip bir düzenlemeye tabi tutulmasına ilişkin taleplerden de bahsetmek gerekir. Örneğin, 1665 ile 1690 yılları arasında XIV. Louis tüm Fransa'da geçerli olan yasa ve kararnameler çıkarmış, böylece sulh ve ceza mahkemelerinin işleyişinden, ormanların, ırmakların, gemiciliğin ve zenci köle ticaretinin düzenlenmesine kadar çeşitli konularda etkin bir yönetim sistemi kurmuştu. Prusya'da da, polis kararnameleri adı altında, ülke çapında bir dizi yasal kural oluşturulmuştu. Her iki ülkede de, bu tür girişimleri *Stände*'nin yasa koyucu yetkilerini devam ettirerek "dualistik" anlaşmalar çerçevesinde gerçekleştirebilmek olanaksız olurdu.

Şunu da belirtelim ki, kralın bu tür yasalar çıkarması salt ilgili çıkar ve faaliyet çevrelerini etkilememiş, aynı zamanda hukuk kavramının kendisini de değiştirmiştir. *Ständestaat*'da "hukuk", gerek *Estate*'ler ve ilgili kurumların, gerekse hükümdarın geleneksel olarak sahip oldukları hak ve ayrıcalıklar paketinden ibaretti. Çoğu çok eski tarihlerden kalma farklı yasal yetkilere dayanıyordu ve kişilerin gerekirse zor kullanarak kendi yetkilerine sahip çıkma hakları vardı. Bu tür yasalar *Stände* tarafından hükümdarla yapılacak yeni bir anlaşma, eski anlaşmaların onaylanması, *Stände* ve hükümdar ya da *Stände*'nin kendi aralarındaki ortak mülahazalar ve ayarlamalar sonucunda değiştirilebilirdi. Ancak tek bir tarafın isteği üzerine değiştirilemezdi, çünkü zaten tek bir iradenin ürünü olarak görülmüyordu. Belirttiğimiz gibi, bir kişi ya da kurumun hak ve sorumlulukları *Ständestaat*'ın siyasal sürecindeki tipik konular arasındaydı. Ancak bu süreç genelinde hukuku, gerçek önemi tartışmalı bile olsa, bir çerçeve, bir dizi veri olarak kabul ediyordu. Yasaların geçerliliği en sonunda insanüstü bir güç olan Tanrı'ya dayandırılıyor, hukuk, geleneklerin zamanla dibe çöken tortusu ve yönetimi meşru olarak elinde tutanların karşılıklı anlaşmaları kanalıyla işlerlik kazanıyordu.²¹

21 Bkz. O. Brunner, "Von Gottesgnadentum zum monarchischen Prinzip", *Die Entstehung des modernen souveränen Staates*, der. H. Hofmann (Köln, 1967), s.115 ve devamı.

Bu geçmiş göz önüne alındığında, kralın kendi egemen iradesi sonucu yeni yasalar yapması ve bu yasaları gene kendi etkin ve kapsamlı mahkeme sistemi kanalıyla yürürlüğe koyması tamamen radikal bir fi-kirdi. Hukuku yönetimin çerçevesi olmaktan çıkarıp aracı yaptı. Ayrıca, yasalar tüm ülkeyi kapsadığından bölgesel ve yerel *Stände* bu yasaları yerel koşullara göre ayarlayabilme yetkisini yitirdi. Kral bu yeni yasalar yoluyla topraklarındaki tüm nüfusa kendini daha açık ve daha etkin bir biçimde duyurabilme olanağını elde etti. Giderek ilişkileri genel ve soyut biçimde şekillendirmeye, “her yerde ve her zaman” geçerli olduklarını kabul ettirmeye başladı. Kendi egemen iradesini yasa biçiminde ifade ederek *Estate*’leri salt ayrıcalıklara sahip bir kitle, yeni kuralların özellikle mali konulardaki istenmeyen etkilerinden muaf bir grup olarak görme eğilimindeydi. *Stände* ise artık kralın iradesini ciddi bir biçimde değiştirebilecek, toplumu bu iradenin dışına çıkarabilecek güçte değildi.

Hukuka ve yönetime ilişkin bu yeni yaklaşım iki olgu ışığında daha da önemli gözükmekteydi. Birincisi, kral tarafından yapılan ve mahkemelerinin yürürlüğe koyduğu yasalara ek olarak, Jüstinyen’in *Corpus juris civilis* ilke ve kurallarıyla Roma hukukunun birçok ülkede geçerlilik kazandığını görmekteyiz.²² Her ne kadar bu gelişim gerek coğrafi, gerekse kronolojik olarak mutlakiyetin çıkışıyla aynı anda olmadıysa da, mutlak yönetim sisteminin ruhuna,²³ sosyo-ekonomik ve kültürel alanlarda ticarileşme ile bireyciliğin ilerlemesine denk düşmekteydi. Roma hukukunun benimsenmesiyle, değişik toplumsal ilişkiler, Germen-feodal kökenli ve kimi kez kent korporasyonları tarafından genişletilip değiştirilmiş eski yasalardan çok farklı yasal düzenlemelere tabi tutuldu.²⁴ İkincisi, krallar Roma hukukuna dolaylı ya da dolaysız gönderme yaparak kendilerini yasaların kaynağı olarak görüyor, ancak kendilerinin de yasaya tabi oldukları fikrini benimsemiyorlardı. “Mut-

22 “Benimseme”nin, Almanya örneği üzerinde odaklaştırsa da, en iyi değerlendirmesi için, bkz. F. Wieacker, *Privatrechtsgeschichte der Neuzeit* (2. basım; Göttingen, 1967), Bölüm 2.

23 Tocqueville’in Roma hukukundaki içsel otoriter eğilimler hakkındaki ünlü (ama bazen karşı çıkılan) yargısı için, bkz. *L’Ancien Regime*’in ilk notu, s.229-31.

24 Bkz. Galgano, “La categoria storica.”

lakeriyet” kavramının ilk ortaya çıkışındaki anlamlarından biri, kralın *legibus solutus* olduğu idi; yasa kralın egemen gücünün bir ürünü olduğundan kralı bağımlı kılamaz ya da bu güce sınırlandırma getiremezdi.

Artık kral iradesini kabul ettirmek ve meşrulaştırmak için yasalar kanalıyla esnek, devamlı genişletebilen ve değiştirilebilen bir araç bulmuştu. Sonuçta, kralın gücü *Ständestaat* yönetiminde olduğu gibi bir hak ve ayrıcalıklar bütünü olmaktan çıkmış, daha kapsayıcı ve soyut anlamda daha *potential* olmuştu. Bu şekliyle, kralın fiziksel varlığından ayrılmaya başlamıştı. Diğer bir deyişle, kralı kendi içine çekmiş, kendi enerjisini kral aracılığıyla yansıtır olmuştu. XIV. Louis’in sarayının önemi kısmen bundan kaynaklanır. Sarayda kralın insanüstü boyutlara yüceltilmesine, doğaüstü bir ışık saçtığı (*“le Roi soleil”*) varsayılmasına rağmen, kralın gücü bir projeyi, bir bütünselliği, şahsını aşan bir yetki alanını simgeliyordu.

HÜKÜMDAR VE BÜROKRASİSİ: PRUSYA

Mutlak yönetim sisteminin 18. yüzyılda aldığı biçime en iyi örnek I. Friedrich Wilhelm (1713-40) ve Büyük Friedrich (1740-86) yönetimleri altındaki Prusya’dır. Bu dönemde artık saray Fransa’da XIV. Louis zamanında sahip olduğu siyasal önemi yitirmiştir. Prusya’da, devletin gücünün kralın şahsından üstün olduğunu simgeleyen kurum saray değil, askeri ve idari mekanizmalardır. Yukarıda belirttiğim gibi, XIV. Louis’in yönetimi yüceltilmiş muhteşem bir saraydan geçiyor, kral bu sarayın doruğunda yerini alıyor, ülkeyi kişisel danışmanları ve bakanlarından oluşan birkaç küçük konseyin yardımıyla yönetiyordu. I. Friedrich Wilhelm ve sonraki krallar çok daha büyük, çok daha karmaşık kamu kurumları aracılığıyla yönetimlerini sürdürüyorlardı. Bu kurumlardaki idari faaliyetler XIV. Louis’in hayal bile edemeyeceği boyutlarda sürekli, sistematik, kapsayıcı ve etkindi.

Bu gelişimin önemli bir boyutu, idari sistemin oluşturulması ve işleyişine ilişkin yeni bir “kamu hukuku”nun geliştirilmesi idi.²⁵ İdari

25 Bkz. H. Rosenberg, *Bureaucracy, Aristocracy and Autocracy* (Cambridge, Mass., 1958); H. Jacoby, *The Bureaucratization of the World* (Berkeley, Kalif., 1974), Bölüm 2.

sistemdeki görevliler doğrudan hükümdardan aldıkları yetkilerle ya da hükümdarın kişisel emirlerinin birer uygulayıcısı olarak değil, devletin gücünü belli işlevlere dağıtan bu kurallar bütününe yönlendirmesi ve denetimi altında çalışıyorlardı. Bu işlevler ise her biri yaptırıcı kararlar verebilmeye ve bunları uygulamaya yetkili, aralarında eşgüdüm sağlanmış bir dizi makamdan oluşan kurumlarca üstlenilmişti. Her bir kurumun, sınırları kesin çizgilerle belirlenmiş hak ve yetkileri, çalışmalarını değerlendirmeye yarayan belli standartları ve görevini yerine getirebilmek için yasal ve maddi gücü vardı.

Bu kurumlarda çalışanlar makamlarına atanma yoluyla gelmiş, eğitilmiş ve denenmiş memurlardı (*Beamte*). Makamları üzerinde mülkiyet ve veraset hakkı olmayan, çalışmaları sonucunda kurumun gelir elde etmesi halinde, bu gelir üzerinde hak iddia edemeyen bu memurlara merkezi fonlardan sabit bir göstergeye göre ücret ödenirdi. Memurların tabi olduğu emir, gözetim ve disiplin de yasayla düzenlenmişti. Devletin iç ve dış güvenliğine ya da daha genel devlet politikalarının belirlenmesine ilişkin, özellikle “siyasal” kararlar dışında her karar, yasal muhakeme yoluyla özenle soruşturulmuş ve belgelenmiş durumlara genel hukuk kurallarının uygulanmasıyla alınırdı. Dahası bütün bu işlemler yazılı olarak yapılır ve kayıtlara geçirilirdi.

Diğer bir deyişle, devlet kendi çıkardığı yasaları uygulayacak bir mekanizma olarak düşünülmüştü. Bu nedenle devletin etkinlikleri sistemleştirilmiş, eşgüdümlemiş, önceden bilinebilir ve gayri şahsi ol-maktaydı. Ancak hukukun hükümdarı bağlamayacağı ilkesi de korunmuştu. Dolayısıyla, “kamu hukuku” sistemin salt kendi içinde geçerli bir dizi düzenlemeydi. Üstleri karşısında daha alt makamların çalışmalarını düzenliyordu. Ancak bireyler üzerinde kişisel yaptırımı yoktu. Yönetimin haklı kişisel çıkarlar üzerindeki tasarruflarını denetlemek için yarı hukuksal bir sistem de kurulabilirdi. Ancak bu sistem, yönetim dışındaki kişilere idari kararları engelleyecek ya da bozacak gücü vermeyen bir iç düzenleme olacaktı. Öyleyse, aslında “Prusya modeli”nde hükümdarın gücünün kişisellikten çıkarılması ve somutlaştırılmasıyla devletin, hükümdarın kişiliğini aşması sağlanmıştı. Kamu hu-

kukunda devlet, ilkesel olarak birbirlerinin yerine geçebilen ve görevlerini bir hizmetkâr sadakatiyle ve devletin çıkarlarına bağlılıkla yapan bireyler yoluyla faaliyet gösteren yapay bir örgüttü.

Büyük Friedrich zamanında doruğuna ulaşan, devletin idari mekanizmasını kurma sürecini Schiera şöyle anlatıyor:

Hükümdar *standish* idari sistemini, kendisine doğrudan bağlı, ona sadık ve vekalet esasına göre çalışan memurlara dayalı kendi sistemiyle değiştirmeyi başardı. Kişisel olarak hükümdara bağlı olsalar da bu memurlar, kendi iç dinamiği olan ve hükümdarın kişiliğine dayanmayan bir yapı oluşturmuyorlardı. İdari sistemin çeşitli kolları arasında eşgüdümü sağlayan her zaman hükümdardı. Ancak idari yapı kendi örgütünden aldığı güçle çalışıyordu. İdare ve hükümdar arasında bir bağ, kuşkusuz sıkı bir bağ vardı. Ancak bu bağın etkileri artık merkez kavram olan "*salus publica*" ya da kamu yararının süzgecinden geçiriliyordu. Hükümdarla olan ilişkiler resmi olarak gene kişiseldi, ama hükümdarın kendisi de artık daha çok, devletin baş hizmetkârı olarak düşünüldüğü ölçüde önemliydi.²⁶

XIV. Louis'in, statülerini sergilemekle meşgul (ve bunu yaparken kralinkini de yükselten) saray soylularıyla çevrelenmiş yönetimine karşılık, Büyük Friedrich çok sayıda bürokratin üstü konumundaydı. Bu bürokratların çoğu soylulu, ama ayrıcalıklı konumlarını yeni koşulları, hükümdarın koşullarını, kabul etmekle koruyabiliyorlardı.

Gerek Fransa'da gerekse Almanya'da, mutlak krallıkla birlikte *Stände*'nin direnişi o denli zayıflatılmıştı ki siyasal sürecin, yönetim yetkilerinin devlet içinde bölüşümü çerçevesinde döndüğünü söylemek artık olanaksızdı. Bütün önemli yetkiler hükümdarın elinde toplanmıştı ve birincil siyasal konular, hükümdarın mutlak gücünün nasıl artırılacağı ve bu artan gücün içeride ve dışarıda nasıl kullanılacağıydı.

18. yüzyılın sonuyla 19. yüzyılın başı arasında, her iki konu da, bir yandan anayasa ve devlet örgütündeki (farklı biçimde de olsa mutlak yönetimde de zaten var olan) ana eğilimleri sürdüren, öte yandan

26 P. Schiera, "L'introduzione della 'Akzise'in Prussia e i suoi riflessi nella dottrina contemporanea", *Annali della Fondazione italiana per la storia amministrativa*, 2 (1965), s.294.

devlet ve toplum arasındaki ilişkileri değiştiren yepyeni bir yönetim sistemi içinde önemli ölçüde çözüme ulaştırıldı. Burada, mutlak yönetim altında bu ilişkilerin doğasında var olan eğilim ve çelişiklere kısaca değinmek gerekir.

SİVİL TOPLUMUN DOĞUŞU

Görüldüğü gibi, mutlak hükümdar *Ständestaat*'da ayrıcalıklı birkaç kişi ve kurum arasında dağılmış bulunan güç ve yetkileri kendisinde toplamıştı. Krala ait eski yetkileri, devlet politikalarının oluşturulması ve uygulanması için tek başına yönetebileceği, etkinliği giderek artan egemen, bölünmez, tek bir aygıtta toplamıştı.

Ayrıca, bu gelişmenin bir sonucu olarak, ayrıcalıklı kişi ve kurumlar da hukuken kayırılan özel güç sahipleri, özel çıkarların savunucuları olmuşlardı. Ama geçmişte, *Stande*'nin siyasal yetkileri *Stand*'ı *Stand*'a, her *Stand* içinde de hanedanları birbirlerine bağlayan bir tutkal olmuştu. Dolayısıyla, hükümdar, bu siyasal etkilere etkin biçimde el koydukça, *Stande* "çözölmeye" başladı.²⁷

Öte yandan, devlet kurumları (önce saray, sonra da hükümet ve bürokrasi) giderek kamusallaştı; resmi, farklı ve görece açık oldu. Devletin yasaları, artık resmen ilan edilip yayınlanmalı, halkın anlayacağı dilde basılarak her yana dağıtılmalıydı. Birçok ülkede devletin hem askeri hem de sivil memurlarının üniforma giymeye başlamaları gene devlet aygıtının farklılığını ve bütönlüğünü vurgulamak içindi.

Böylece devlet, toplumdan uzaklaşarak özellikle siyasal işlemlerin ve görevlilerin toplandığı farklı bir düzeye çıkmıştı. Aynı zamanda devlet, faaliyetleriyle tüm toplumu etkileyecek güce de sahip kılınmıştı. Devletin bulunduğu yerden bakılınca toplum yalnızca çok sayıda *particuliers*'den, kimi zaman ayrıcalıklı da olsa salt bireylerden oluşuyordu. Devlet, bu bireylere vergi ödeyecek, askere alınacak vb. kişiler olarak yaklaşıyor ama devlet işlerinde etkin roller üstlenecek vasıfta olmadıklarını düşünüyordu. Toplum, yalnızca yönetilirdi. Ve kuşku-

27 Bir kez daha, bu görüş de Tocqueville'den esinlenmiştir.

suz, mutlak yönetimin önde gelen bir kaygısı, bireylerin uğraşlarının, özellikle de ekonomik uğraşlarının düzenlenmesi ve geliştirilmesinde yetkili olabilmektir. Daha önce gördüğümüz gibi, bu kaygı 17. yüzyılda devleti lonca ve kentlerdeki öteki birimlerin ticaret ve üretim etkinlikleri üzerinde birkaç yüzyıldır kendi başlarına ve yerel olarak uygulayageldikleri kuralları, gerektiğinde onaylayarak resmileştirmeye, standartlaştırmaya ve değiştirmeye götürdü. Bunlar, malların fiyat ve kalitesinin belirlenmesine, üretim sürecinin ayrıntılarına, çırakların yetiştirilmesine, rekabet ve yeni buluşların denetlenmesine ilişkin kurallardır. Merkantilizmin öteki yönleri -özellikle de pozitif ödemeler dengesi ve ülkenin altın rezervlerini artırma kaygıları- belki de merkantilizmin yalnızca ya da birincil olarak bile ülkenin (ya da burjuvazinin) ekonomik refahını yükseltmek kaygısında olmadığını düşündürmektedir. Ekonomik etkinlikler daha çok, (1) halkı meşgul etmek, iç barışı korumak ve siyasetle ilgilenilmemesini sağlamak ve (2) yönetimin (özellikle de çok pahalıya mal olan sarayın) harcamalarını ve giderek daha pahalılaştan uluslararası girişimleri finanse etmek için gerekli olan vergilendirilebilir serveti yaratmak amacıyla özendiriliyordu.

18. yüzyılda mutlakiyetçi politikanın bu son amacı, 17. yüzyılda olduğundan daha tutarlı ve daha açık seçikti. Bununla birlikte 18. yüzyıla gelindiğinde, gerçek merkantilist politikalar “aydın despotluk” denilen sistemin politikaları uğruna artık büyük ölçüde terkedilmişti.²⁸ Ancak yeni politikalar, sivil toplumun siyasal içeriği ve iç yapısındaki bir değişikliği de açığa çıkardı, hatta çoğu kez farkında olmadan körikledi. Bu değişiklik, uzun dönemde sivil toplumun siyasal süreç içinde etkin ve farklı bir rol üstlenme talebini gerçekleştirerek yönetim sistemini değiştirecekti. Şimdi, farklı idealleri ve farklı maddi ve manevi çıkarlarıyla bu talebin oluşmasına yol açan toplumsal gruplara bakalım.

²⁸ Bkz. F. Hartung, “Aufgeklärter Absolutismus”, *Die Entstehung des modernen souveränen Staates*, der. H. Hofmann, s.149 ve devamı ve J. Gagliardo, *Enlightened Despotism* (Londra, 1967).

SİVİL TOPLUMUN MEYDAN OKUYUŞU

Mutlak yönetimin tarihi boyunca, Avrupa burjuvazisinin giderek daha önemli bir bölümü, kapitalist girişimciler, toplumsal kimliklerini bir *estate* olarak değil, bir sınıf olarak yeniden tanımlıyorlardı. Kapitalist üretim biçiminin yerleşmeye başlamasıyla ortaya çıkan bu olgu kimi zaman kamu politikalarıyla da desteklenip, hızlandırılmaktaydı. Sınıf kavramının önemli siyasal sonuçları da olacağından, burada kısaca tanımlamakta yarar var.

Bir sınıf, *estate*'den daha soyut, daha gayri şahsi, daha sınıraşırı bir toplu birimdir. Görünen sınırları yaşam biçimiyle ya da belli bir faaliyet biçimiyle değil, pazar kaynaklarına sahip olma ya da onlardan dışlanmayla çizilir. Bu kaynaklar, onlara sahip olanlara, toplumsal üründen orantısız bir pay alma hakkı verir. Sonuç olarak toplumsal üründen alınan bu orantısız pay biriktirilebilir ve pazara yeniden sürülebilir. Burada söz konusu olan kaynak kişilerin elindeki sermayedir.

Sınıfın birliği, *estate*'den farklı olarak, topluluğun özel ve ortak geleneksel haklarını gözeten ve bireysel unsurlar üzerinde denetimi gerçekleştiren otorite tarafından sağlanmaz. Bir sınıf, kendisini oluşturan ve her birinin özel çıkarları olan üyeleri arasında rekabeti öngörür ve kabul eder. Ancak, bu tür bir rekabetin kendi dengesini kendisinin sağlaması gerekir. Böylelikle sisteme dahil bir parçanın öteki parçalar karşısında çıkarını da sınırlar ve meşrulaştırır. Dahası, pazardaki rakip sınıfların varlığı karşısında, sınıf-içi rekabet, sınıfı oluşturan tüm bireylerin belli ortak çıkarlarının gözetilmesiyle sınırlanır.

Diğer bir deyişle, kritik pazar kaynaklarına sahip bir sınıfın siyasal gereksinimleri bir *estate*'inkilerden farklıdır. Yönetimin sınıf-içinde yürütülmesi, birbiriyle rekabet eden unsurlardan bazılarını keyfi ve dolayısıyla gayrimeşru olarak ötekiler karşısında daha avantajlı bir duruma sokacağından ve pazarın iç denge kapasitesine ve birikim sürecine müdahale demek olacağından, böyle bir sınıf yönetim yetkilerine doğrudan sahip olmayı talep etmez. Öte yandan, yönetimden tümüyle de vazgeçemez. Rakip bir sınıftan gelecek herhangi bir saldırıya karşı hem pazarın özerk işlemlerini korumak hem de sınıfın kendine

ayırıldığı kaynaklara ortak el koyuşunu (ve bu kaynakların bireylerin kişisel denetimlerine aktarılmasını) garantilemek için yönetimi yürütecek bir aracıya gereksinimi vardır. Aynı zamanda bu aracının da yapısal olarak tüm sınıflardan ayrı ve onların üzerinde tek bir “kamusal” merkezden yönetmesi gerekmektedir.

Mutlak yönetim, yönetim yetkilerinin tam da böylesi farklı, “kamusal”, egemen biçimde yoğunlaşmasını sağlıyor ve burjuvazinin bir sınıfa dönüşmesi için uygun siyasal ortam oluşturunuyordu. Ancak mutlak politikaların rekabeti kısıtlaması ve ticareti yönlendirmesi pazarın özerkliği ve akıcılığıyla çatışıyordu. Pazar, bir sınıfın rekabet yoluyla kendi iç çelişkilerini uzlaştırdığı, hem de el koyduğu kaynakları biriktirerek ve değerlendirerek sınıfın ortak avantajını koruduğu yerdı.²⁹

Genellikle, bir sınıf olarak burjuvazinin devletten bağımsız bir serbest pazar mekanizması kurulabilmesi için mutlakiyete karşı radikal bir başkaldırıya giriştiği ileri sürülür. Ama bu kuşkusuz fazla basit bir yaklaşımdır. Mutlakiyetçi politikaların “pazara müdahalesi”nin söz konusu sınıfın çıkarları üzerindeki olumsuz etkileri ne olursa olsun, birikimi destekleyen ve ülke sermayesinin büyük bir bölümü üzerinde özel mülkiyeti sürdüren iç ve dış politikalarla fazlasıyla telafi edildiği öne sürülebilir. Bunun yanı sıra, burjuvazinin kabaca “*laissez-faire, laissez-passer*” olarak özetlenen siyasal talepleri de aslında, daha sonraları bu talepleri yerine getirmek için elinden geleni yapan mutlak yönetim sistemine “karşı” olmaktan çok ona “yönelik” taleplerdi. Bu tür talepler, ekonomik olarak egemen olan sınıf da dahil olmak üzere tüm siviltoplumu, yukarıda belirttiğim gibi, “yönetilmeye uygun

29 R. Kuhul, *Due forme di dominio borghese: liberalismo e fascismo* (Formen bürgerlicher Herrschaft'ın İtalyanca çevirisi, c.1; Milan, 1973) s.25 ve devamı, Marksist bir görüş açısından mutlakiyetçiliğin kapitalizmin gelişmesini desteklediğini öne sürer; ama kimi mutlakiyetçi politikaların burjuvazinin belirli sınıfsal talepleri ve değerleriyle büyük ölçüde çeliştiğini de kabul eder. Bu karşı görüşün, gene Marksizme başvuran ama mutlakiyetçilik ile aristokrasinin sınıfsal/zümresel çıkarları arasındaki ilişkiyi vurgulayan derinlemesine bir incelemesi için, bkz. P. Anderson, *Lineages of the Absolutist State* (Londra, 1975), Bölüm 1-2. Anlaşılan o ki, Marksist görüş açısından monarşinin ya burjuvazi ya da aristokrasi “için” çalıştığı öne sürülebilir. Şu ya da bu nedenle gözden uzak tutulan nokta, monarşinin kendisi için (kuşkusuz yalnızca kral ve hanedanı için değil, ama onu çevreleyen iktidar aygıtı için) çalışmış olabileceğidir.

bir konuma sokarak” rahatlıkla karşılanabilirdi. Almanya örneği, 19. yüzyılın sonu gibi geç bir tarihte, burjuvazinin siyasal hakkını ısrarla talep etmeden de, kapitalist sanayileşmenin nimetlerinin çoğuna sahip olabileceğini göstermektedir.

Çoğu ulusal burjuvazilerin *ancien régime*’lere karşı neden bitip tükenmez bir mücadeleye giriştiklerini açıklamak için başka unsurları değerlendirmemiz gerekir. Kanımca, sözünü ettiğimiz burjuvazi, kendi içinde yer alan, şu ana kadar incelediğimiz gruplar dışında (ama kimi zaman onlarla çakışan) başka unsurlarca radikalleştirilmiş ve harekete geçirilmişti. Özellikle düşün, edebiyat ve sanatla uğraşan bu unsurlar ayrı bir toplumsal kimlik -bir *kamu* kimliği ya da daha doğrusu, başlangıçta çeşitli “kamular”- oluşturunyorlardı.³⁰ Bu kesimler etkinliklerini giderek daha özel yerlerde ve özel biçimlerde sürdürüyorlardı. Bilimsel dernekler, edebiyat salonları, Mason locaları³¹ ve *café*’lerden, yayınevleri, gazete ve dergilere kadar kapıları her ilgilenene ya da öğrenim, teknik beceri, bilgi, hitabet, yaratıcılık ve eleştirisel düşünme gibi uygun özelliklere sahip herkese açıktı. Katılanların tümü, herhangi bir konuda çoğunluğun benimsediği, bir “kamuoyu”nun oluşması için açık ve görelî olarak kısıtlanmamış tatışma sürecine katkıda bulunmakta özgürdü.³²

Bu tür toplulukların gelişiminin erken bir aşamasında, tartışma konuları temelde bilimsel, edebi ve felsefi olmuştu. Tartışmalar genellikle zevklerin gelişimi, doğal olgular hakkında bilgi edinmek ve bu bilgileri yaymak, hem katılanların hem de daha geniş bir okuryazar kitlesinin ahlaki duyarlılığını geliştirmek gibi konularla sınırlıydı. Ama sansür ve baskıyla engellenmediği sürece giderek daha çok siyasal konular tartışılır oldu: Temel yurttaşlık erdemleri: “Ulus”un sorunları;

30 Bu noktadan sonra bu bölümde büyük ölçüde yararlandığım kaynak: J. Habermas, *Strukturwandel der Öffentlichkeit* (5. basım; Neuwied, 1971).

31 R. Koselleck, *Kritik und Krise, Ein Beitrag zur Pathogenese der bürgerlichen Welt* (Freiburg, 1959), bir anlamda hem gizli hem de açık bir kurum olan uluslararası Masonluğun oynadığı rol hakkında aydınlatıcı bir kaynaktır.

32 Fransa’da “burjuvazinin kendisine oynayacak bir siyasal rol edinmeden önce” ne denli “politize” olduğu konusunda, bkz. G. Durand, *Etats et institutions: XVIe XVIIIe siècles* (Paris, 1969), s.291 ve devamı.

ulusun refahını artıracak yöntemler; yasamanın yetki sınırları; kilise ve devlet arasındaki ilişkiler; dış ilişkilerin yürütülmesi, gibi.

Bu şekilde, belli toplumsal gruplar -büyük ölçüde burjuvazi, ama bazen soylular ve ruhban sınıfının alt kademeleri- devletin etkinliklerini eleştirebilecek bir kitle olarak ön plana çıktı. Sivil toplumu oluşturan bireyler, kendi özel çıkarlarını aşan ve devlete ilişkin konularda bir kamuoyu oluşturarak devlet üzerindeki etkili olmaya yönelik yeni bir kamu alanı yaratmaya çalışıyorlardı. Böylece toplumun oluşturduğu kamu alanının devletin yukarıdan oluşturmuş olduğu kamu alanıyla birlikte ve onu tamamlaması amaçlanıyordu. Eleştiri ve tartışmayı kurumsallaştırarak devlet politikaları üzerinde rol oynamasına yönelik herhangi bir çaba, mutlak yönetim açısından, devletin pazar ekonomisine müdahale etmemesi yolundaki “sınıfsal” talepten çok daha önemli bir tehdit oluşturunuyordu. “Akıl yürüten bir kamuoyu” sivil toplumun devletin onu içine hapsedmeye çalıştığı edilgen, uyruk konumdan sıyrılmasına yol açabilirdi. Düşünen bir kamu, devletin her zaman *arcana imperii* olarak gördüğü konularda tartışma açmakla kalmadı, daha çok destek sağlamak için, tartışmayı daha geniş toplumsal kesimlere yaymakla da tehdit etti.

Burjuvazinin ayrıcalık kavramına, o güne değin salt belirli kesimlere bahşedilmiş özel haklara saldırısı daha da korkutucuydu. Bu, *estate*’lerin siyasal kayıplarını, statülerini koruyarak ve ekonomik konumlarını destekleyerek telafi etme doğrultusundaki mutlakiyetçi politikalara doğrudan bir darbe oldu. Burjuva düşüncesini oluşturanların önemli bir kısmının akılcılık, gelenek karşıtlığı, özgürlük ve laiklik gibi aydınlanma felsefesine kendilerini adanmış olmaları birçok mutlak devletin tipik “taht ile mihrap ittifakı”nı tehdit ediyordu. İç ve dış politikalara ulusal çıkarların³³ ve kamu refahının yol göstermesi gerektiğini

33 Kitap boyunca “ulus” kavramı ve onun “devlet” kavramıyla olan önemli tarihsel bağlantısını bilerek göz ardı ettim. Bu iki kavramın ve ortaya çıkış süreçlerinin ayrı ayrı tartışılmasını savunan bir görüş için bkz. C. Tilly’in giriş yazısı, *The Formation of National States in Western Europe*, der. C. Tilly (Princeton N. J., 1975). “Ulus” ve “Ulusçuluğun” bir giriş tartışması için, bkz. E. Lemberg, *Nationalismus* (Reinbek, 1964), özellikle, c. 1, Bölüm 2.

öne süren kesimler, hanedan çıkarlarına bağlı ve hâlâ saraylarının akıl almaz mürşiflikteki debdebesiyle çevrili hükümdarları utandırıyor.

Öte yandan, “devlet işlerine ilişkin bir kamuoyu”nun gelişimi bazı açılardan mutlakiyetçi politikalara uygundu ve bu politikalara ideolojik meşruiyet sağlıyordu. Kamu alanının varlığı, *Stände*’yi atlayarak yasaları, vergileri, ülkenin her yerinde uygulanan kapsamlı yönetimi ve yurtseverlik fikrini giderek yerleştirmeye çalışmasıyla mutlak devletin uyruklarıyla doğrudan bir ilişkiye girmesinin sonucuydu. Burjuvazi ise *Stände*’nin aksine, kendisi için bağımsız, kendi gücüyle ayakta duran, kendi yaptırımı olan yönetim yetkileri talep etmedi. Hükümdarın egemen ve yönetimin ona özgü olduğu iddialarını kabul etti. Hükümdarın büyük bir ulus yaratma ve halkın refahını sağlama iddialarını kısa sürede onayladı. Hükümdarın önündeki en önemli sorunlarla -adalet reformundan sanayinin teşvikine kadar- ilgilendi. Bu sorunları etkileyecek akıl, yetenek ve beceri kaynaklarını olduğu kadar eleştirilerini de hükümdarın emrine sundu. Kuşkusuz, bu dinamikleri harekete geçirmek ve yönetimin yararına kullanmak hükümdarın çıkarıydı. Dahası, burjuvazi ile hükümdarın kendi devlet personeli arasında toplumsal kökenleri, ahlaki ve entelektüel kaygıları, bilgi ve eğitim düzeyleri açısından giderek artan bir benzerlik vardı.

Burjuvazinin oluşturduğu bu kamu dünyası ile mutlak devletin çıkar ve emelleri arasında bu tür bir çakışma “kamu olarak burjuvazi”nin mutlak devlete açıkça bir tehdit oluşturmadığını düşündürmektedir. “Sınıf olarak burjuvazi”de, yukarıda belirttiğim gibi, mutlak devlet için bir tehdit oluşturmamıştır. Ancak burjuvazi, sivil toplum bireylerine açık, onların görüş ve çıkarlarına duyarlı, fikirlerin açıkça tartışıldığı yeni bir “kamu” kavramını merkezi bir konuma getirip kurumsallaştıracak olan farklı bir yönetim sistemini elbette çekici bulacaktı.

Bu yeni düzende, kamu yalnızca devletin faaliyetlerini yönlendirmekle kalmayacak, aynı zamanda bu faaliyetleri başlatacak, yönetecek ve denetleyecekti. Meşruiyetini sivil toplumun belli başlı görüşlerini temsil ettiği için kazanacak, böylece sivil toplum da, yönetim sisteminin tebaası olmaktan çıkıp seçmen kitlesi haline gelecekti. Kamu

alanı, sistemin merkezine seçilmiş bir meclis olarak bir kez yerleştikten sonra bu kitleye hizmet edecek, seçilmiş temsilciler arasında belli konularda çoğunluk ve azınlıkların oluşmasıyla ortaya çıkan düşünce eğilimlerini genel ve soyut yasalar haline getirerek devleti, bu seçmen kitlesi adına harekete geçirecekti.

Burjuva sınıfı, sivil toplum içindeki egemen güç olduğuna göre burjuvazinin bu egemenliği, temsil sisteminde “aydın” ve “sorumlu” düşüncelerin ağırlık kazanmasına yol açacaktı. Bu da, herhangi bir sınıfın bireylerine, onları birey olma niteliğinden yoksun bırakacak, sınıfa-bağlı siyasal ayrıcalıklar tanıyarak değil, temsil mekanizmasının nesnel işleyişi, özellikle de tarafsız olarak tüm seçmen ve temsilcilerde aranan nitelikler yoluyla sağlanacaktı.

Meclis tarafından çıkarılmış yasalar, genel ve soyut oldukları için pazarın özerkliğini ve kendi kendini düzenleme kapasitesini koruyacaktı. Aynı zamanda sermaye sahibi sınıfın pazardaki avantajını da, bu sınıfı siyasal ayrıcalık sahibi tek sınıf haline getirmeksizin gözetecekti. Öteki yasalar ise, devlet organlarını yönetim işlevlerini yürütebilmeleri için yetkilendirecekti.

Kanımcı, sınıf-olarak-burjuvaziye siyasal açıdan “harekete geçen” ve burjuvazinin her iki kesimi ile geç mutlakiyetçi *ancien regime* arasında giderek artan bir gerginliğe yol açan neden, kamu-olarak-burjuvazinin özgün hak iddialarını ve emellerini yansıtan bu yeni anayasal devlet modeli görüşüydü. Bu gerilimin giderilmesini sağlayan tarihsel gelişmeler burada incelenemeyecek kadar çeşitli ve karmaşıktır. Gene de, bu görüşmelerin iki boyutuna değinmek gerekir. Birincisi, milliyet ve ulusal egemenlik kavramlarının önemi, ikincisi ise ortaya çıkmakta olan işçi sınıfının burjuva sınıfına karşı doğal husumetine rağmen, burjuva siyasal modelini gerçekleştirmek için mücadeleye katılmasıdır.

Birçok Batı ülkesinde bu yeni yönetim sisteminin gelişme sürecinde siyasal devrimlerin damgası vardır. Ancak bu bizi, mutlak yönetim sistemiyle onu izleyen sistem (bundan sonraki bölümün konusu) arasındaki “kesintiye” abartmaya götürmemelidir. Bu devrimlerin en büyüğünü inceleyen çalışmasında Tocqueville, devrim öncesi ve sonra-

sı siyasal sistemler arasında önemli süreklilik unsurları olduğunu göstermiştir.

Böylesi bir süreklilik için biri dış, biri iç iki ana neden vardı. Bir yanda devletler arasındaki güç ilişkileri yalnızca önemini korumakla kalmayıp, milliyetçilik düşünceleri ve Avrupa ülkelerinin dünya pazarları ve hammadde kaynakları için “kapışması”ndan ötürü, daha da önem kazanmıştı. Öte yandan, sivil toplumun kendisi giderek karmaşıklaşıyor ve sınıf çatışmaları şiddetleniyordu. Her iki durumda da, topluma yol gösterme, ulusal sınırları koruma, uzlaşmazlıkları yumuşatma ya da bastırma gibi bunca yüzyıldan sonra yönetimin artık devlet aygıtının bir parçası olmuş yönleri için devletin potansiyel gücünü korumak ve hatta güçlendirmek burjuva sınıfının çıkarınaydı. Bu aygıt parçalanmamalı, zayıflatılmamalı, toplum üzerinde gücünü kullanabilmesine ciddi bir zarar verilmemeli, kamunun denetimine tabi ve sorumlu kılınmalıydı. Aynı nedenlerden ötürü burjuvazi siyasal programını ortaya koyarken ve gerçekleştirirken, ulusal egemenlik ya da yurttaşların eşitliği gibi düşüncelerin potansiyel demokratik-popülist sonuçlarına karşı uyanık olmak zorundaydı.

BEŞİNCİ BÖLÜM

19. Yüzyıl Hukuk Devleti

Buraya kadar olan görüşlerimiz kavramsal ve ampirik desteğini siyasal kurum tarihçilerinin yazılarından almaktaydı. Bu bölümde ise görüşlerimi temel olarak anayasa hukuku literatürüne dayandıracam. Bilimin bu tarihsel ve hukuksal iki geleneksel alanı kimi zaman örtüşse de, okur vurguda bir değişiklik hissedebilir. Bunun nedenini aşağıda açıklamaya çalışacağım.

Modern devletin tüm gelişim süreci boyunca hak ve adalet kavramlarına başvuran hukuksal görüşün, siyasal sürecin ayrı ve önemli, ancak ender olarak olayların gidişatını değiştirici bir unsurunu oluşturduğunu daha önce de ileri sürmüştüm. Feodal ve *ständisch* yönetim sistemlerinde hukuksal mütalâalar farklı hakların kabul edilmesi ya da bu haklar üzerine çıkan çatışmalara ilişkindi. Her grup belirli hak ve dokunulmazlıkları konusunda geleneklere dayalı iddialar öne sürerdi. Bu tür bir görüş, hukukun temelde farklı iddialardan değil de, geçerliliğini hükümdarın irade beyanından alan ve sonuçta mantıksal bir bütünlüğü olan, tutarlı, boşluklara yer veremeyen bir kurallar sisteminden, genel ve soyut buyruklardan oluştuğu düşüncesinin gelişmesiyle ortaya çıkan resmi hukuk diline pek uy-

muyordu.¹

Roma hukukunun “benimsenmesinde”, mutlak krallıkların giştikleri kodifikasyonlarda ve bürokratik “kamu hukuku”nda kendini gösteren bu hukuk anlayışı, 18. yüzyıl sonlarında ve 19. yüzyılda genel kabul gördü. Bu hukuk kavramından yola çıkarak Kıta Avrupası üniversitelerinde, anayasal ve idari hukuktan oluşan ve temel dayanağı devlet olan yeni bir hukuk düşüncesi gelişti. Bu düşüncenin en iyi ürünü yeni ve karmaşık bir “hukuk dili” oldu. Bu dilin özelliğı konuları sistemleştirme ve kavramsal çözümleme çabasıydı.

Bazı uygulayıcılarının elinde bu yaklaşım, bizim bu kitaptaki ilgi alanımız açısından ya geçersizdir ya da yanlış yönlendirici ve anlamayı güçleştirecek soyutlama düzeyleri içerir. Bununla birlikte kanımca bu aşırılıklar bu yaklaşımın toplumbilim açısından ciddi ve eleştirel bir ilgiyi hak etmediğini göstermez. Buna uygun olarak, 19. yüzyıl hukuk devletin (bazıları daha önceki yönetim sistemlerinde de zaten varolan) temel kurumsal özelliklerinin ana hatlarını ortaya koyan bu bölüm, yer yer anayasa hukukçularının yaklaşımlarını kullanacak, ancak onların genellikle göz ardı etme eğiliminde oldukları ama sosyolojik önemi olan noktaları da vurgulayacaktır. Bu tür birçok önemli nokta devlet ve toplum arasındaki ilişkinin irdelendiğı bir sonraki bölümde incelenecektir.

Bu bölümde öne sürdüğümüz görüşler ise örneğın bir 19. yüzyıl İngilteresi ile 19. yüzyıl sonu Almanyasının birbirleriyle ve öteki Avrupa devletleriyle olan ortak özelliklerini gösterebilmek için aralarındaki önemli farklılıkları göz ardı edecek bir soyutlama düzeyinde kalacaktır.

EGEMENLİK VE DEVLETLER SİSTEMİ

19. yüzyıla değın oluştuğı biçimiyle devletler sisteminin kimi önemli yönlerine değınerek başlayalım. Öncelikle, her devlet kendisi gibi başka devletlerin de var olduğı ve onlarla rekabet içinde bulunduğı bir ortamdadır. Bu devletler bütünü, antik çağlardaki çok-başlı, yarı-ege-

1 Modern hukuk sisteminin modern ve derinlemesine bir değerdendirmesi için bkz. R. M. Unger, *Law in Modern Society* (New York, 1976), Bölüm 2.

men parçaları merkeze bağımlı imparatorluklardan temel farklılıkları olan bir sistem oluşturur. Modern devletler sistemi yan yana egemen birimlerden oluşur. Sistemin içinde yer alan devletler, sistemce belirlenmiş ve yetkilendirilmiş olmadıkları için sistemin organları değildir. Devletler, yönetim yetkilerini devletler sisteminden almazlar, ancak bu yetkilere eşit ve kendinden menkul haklardan ötürü sahiptirler. Devletler, sistemi varsaymaz, onu yaratırlar. Birimler arasında böylesi bir düzenlilik varsa, bu hepsinin üzerindeki bir güce boyun eğmelerinin değil, her devletin kendi çıkarını kollarken, karşılıklı ilişkilerde belli kurallara gönüllü olarak uymasının sonucudur. Eğer “düzen”den kasdedilen buyruklar yoluyla yerleşen, bağlayıcı kurallara uyarak ve düzenin güçlü bir merkezince meşru kılınarak ortaya çıkan davranış benzerlikleri ise, o zaman bu devletler sistemi içinde bir düzenin varlığından söz edilemez. Çünkü bu sistemde siyasal evren iç mantığı gereği “tepesi açık”, rastlantılara bağlı ve özünde tehlikelidir.²

Öyleyse devletler sisteminde her devlet yalnızca kendi çıkarı peşinde koşan, kendinden menkul ve gücünü kendinden alan bir birimdir. Ama her devletin çıkarları, iç ve dış demografik, askeri, ekonomik ve siyasal çevredeki değişikliklere göre, sürekli yeniden tanımlanır. Bu da sistemin dengesinin çok hassas ve tekrar tekrar düzenlenmeye muhtaç olduğunu gösterir. Bu ise, ileri sürdüğüm gibi bağlayıcı kuralların işlemesiyle sağlanamaz; çünkü devletler arasında bu tür kurallar yoktur. Birinci Bölüm’de gördüğümüz gibi, Carl Schmitt’in siyaset anlayışının merkezini oluşturan, başlıca siyasal birimler arasında bu tür bir ilişki biçimi tarihsel olarak Ortaçağ sonrası Batı’ya özgüdür. Daha önceleri, her üst kültür, dünyada kendini tek kabul eden ve kendi alanı içindeki başlıca siyasal birimleri kendisine tabi sayan imparatorluklarca yönetilmişti.³ Roma İmparatorluğu “gücünün doruğunda dünyayı

2 Bkz. H. Jahrreiss (1957), “Die Souveranität des Staates. Ein Wort - mehrere Begriffe - viele Missverständnisse,” *Die Entstehung des Modernen Souveränen Staates*, der. H. Hoffman (Köln, 1967), s.35 ve devamı (özellikle s.37-41).

3 Bkz. O Hintze (1902), “The Formation of States and Constitutional Development”, *The Historical Essays of Otto Hintze*, çev. ve der. F. Gilbert (New York, 1975), s.158 ve devamı özellikle s.164-67).

en az kendisi kadar güçlü ve neredeyse kendisi kadar önemli üç başka imparatorlukla paylaşıyordu: Han, Kuşan ve Part.”⁴

Klasik çağ sonrası Batı’da hem Hristiyan kilisesi hem de Kutsal Roma İmparatorluğu, birlikte ya da ayrı ayrı, bu tür hiyerarşik ve emperyal bir düzenin merkezi olmaya çalıştılar. Ancak büyük benzerlikler ve karşılıklı bağımlılıkları yüzünden, ya da onlara karşın, bir tikanıklığa gelindi. Bu tikanıklık giderek özerkleşen devletler arasında yeni ve bütünüyle değişik bir ilişki biçiminin ortaya çıkmasına yol açan nedenlerden biri oldu.⁵ Bu ilişki biçimi modern uluslararası ilişkiler sisteminin temel taşı olan Vestfalya Barışı (1648) ile kutsandı. Leo Gross’a göre Vestfalya Barışı, her biri kendi toprakları üzerinde egemen, birbirine eşit ve herhangi bir dünyevi otoriteden bağımsız çok sayıda devletin bir arada bulunduğu yeni bir sisteme yol açtı. Egemen devletlerin üzerinde bir otorite ya da örgüt düşüncesi artık geçersizdi. Bu yeni sistem uluslararası hukuka ve devletlerin üstünde değil de aralarındaki bir güç dengesine dayalıydı. Bir uluslararası toplum düşüncesi artık boş bir sözdü ve uluslararası hukuk, güçlerinin korunması ve yayılması kaygısındaki devletlerin iradelerine bağımlı olmaya başlamıştı.⁶

Bu sistemin zamanımızda Avrupa’dan tüm dünyaya yayılması son derece çelişkili bir süreç olmuştur. Bir yandan dünyayı tek bir *oikoumene*⁷ haline getirmiş, öbür yandan her biri yerkürenin bir parçası üzerinde tek egemen güç olduğunu iddia eden, çoğu kez parçalana parçalana ortaya çıkmış birçok devlete bölmüştü. Gene de 19. yüzyılda bu süreç henüz tamamlanmış değildi. Birçok sömürgeci ve emperyalist (emperyalistin yeni anlamına dikkat) düzenleme yoluyla “ulus-

4 J. Kenyon’un A. Toynbee’nin *Mankind and Mother Earth: A Narrative History of the World* eleştirisi, *The Observer*, Temmuz 11, 1976, s.23.

5 Modern devletler sisteminin ortaya çıkışında özellikle imparatorluk ile Papalık arasındaki ilişkilerin oynadığı rolün vurgulandığı bir kaynak, H. Mitteis, *The State in the Middle Ages* (Amsterdam, 1975).

6 L. Gross, “The Peace of Westphalia: 1648-1948,” *International Law and Organization: An Introductory Reader* (Philadelphia, 1969), s.53-54.

7 Bu olgunun ekonomik unsurlarının son derece etkileyici bir biçimde ortaya konduğu kaynak: I. Wallerstein, *The Modern World System: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World Economy in the 18th Century* (San Fransisko, 1974).

ların birbirlerinin gelenek ve hukuklarına saygı göstermeleri” ilkesi Avrupa’dan çok uzak topraklara sıçırıyordu. Ancak henüz tüm dünya için geçerli değildi. Ekonomik, kültürel ve ideolojik olarak bir sonraki yüzyıla kıyasla daha az heterojendi. Bu bağlamda egemen devletlerin eşit oldukları gibi soyut ve aslında gerçek olmayan bir iddia oldukça geçerlilik kazandı. Her şey bir yana, Cavour ve Bismarck’ın kanıtladıkları gibi, daha zayıf çevre devletleri bile, fütursuzca yürütülen diplomatik ve askeri eylemlere karşı durabilme güçlerini büyük ölçüde artırabiliyordu.

Devletler sistemi, bir yandan her devletin kendi itibarını yükseltme kararlılığını ifade eden ve meşrulaştıran egemenlik ve *raison d’etat* kavramlarının mutlaklığı, diğer yandan “egemenlik hakkına” sarılan öteki devletlerin varlığı arasındaki gerilimden ötürü doğal bir dinamîğe sahipti. Tekrar tekrar her bir devlet, kendi başına belirlediği amaçları gerçekleştirmeye çalışan rakip devletlerin, egemenliğine getirdiği sınırlamalara karşı çıktı. Dolayısıyla, bu sistemde her uzlaşma koşullu, her ittifak geçiciydi ve her hak iddiası yalnızca zor kullanarak - gerekirse savaş meydanında- gerçekleştirilebilirdi. Uluslararası hukukun “etkililik ilkesi”nde görüldüğü gibi, giderek ağırlaşan felsefi ve hukuksal bir örtü altında, egemenlik kavramı aslında bütünüyle yalın gerçeklere indirgendi. Bir başka deyişle, bir devletin egemenliğinin sınırları, o devletin iddialarını gerçekleştirebilme, dediğini yapabilme yeteneğinin sınırları olarak görülüyordu. Örneğin, bir devlet için etkin bir biçimde denetimi altında tutamayacağı ve başka devletlerce denetlenmesini engelleyemeyeceği topraklar üzerinde egemenlik iddia etmesinin hiçbir yararı ve anlamı yoktu.⁸

“Güçlü olan haklıdır” tabiri, bu tür ilişkilerin kaba olmaktan çok, insanı şaşırtacak kadar kestirme, özlü bir ifadesiydi. Devletler sisteminin içsel istikrarsızlığı, 19. yüzyıl Avrupası’nda egemenliğe ilişkin birbiriyle çelişen iki farklı ölçütün gelişmesiyle daha da arttı. Egemenlik iddialarına temel olarak, uluslararası hukuk kurumları, potansiyel

8 Hintze, “Formation of States”.

müttefikler ya da “dünya kamuoyu” karşısında, bu iki ölçütten biri öne sürülür oldu. Birincisi, “milliyet” ilkesiydi. Bir devlet, o sırada komşu devletin sınırları içinde yaşamakta olan halkların kendi uyruklarıyla aynı “milliyet”ten olduklarını ve bu nedenle de kendisine katılmaları gerektiğini iddia edebilirdi. Öteki ölçüt ise “doğal sınırlar”dı. Devlete askeri açıdan savunulabilirlik, bir bütünlük ve kaynaşmışlık duygusu veren doğal sınırlara sahip olmak için de devletler kendi toprakları dışında egemenlik iddia edebiliyordu. Her iki kavram da belirli durumlara uygun olup olmadığına bakılarak, benimsenir ya da reddedilebilirdi. Aynı devlet bir durumda “milliyet” ilkesine sarılır ve “doğal sınırlar” ilkesini öne süren devletin iddiasını reddederken, bir başka durumda (belki de aynı tarihte) “milliyet” ilkesine karşı “doğal sınırlar”ın ölçüt olarak alınmasını savunabiliyordu.⁹

19. yüzyıl boyunca yüzlerce toprak anlaşmazlığı, diplomatik sorun, sömürge savaşları ve bölgesel çatışmalar devletler sisteminin yapısının içerdiği gerginliklerin göstergesiydi. Bu yüzden, 1914 öncesinde Batı’da hiçbir Avrupa ya da dünya savaşının olmadığı yüzyıllık barış dönemi¹⁰ açıklanması gereken bir başarıydı. Burada yalnızca birkaç neden önerebilirim. Birincisi, Avrupa “uluslar topluluğu”nun üyeleri arasındaki rekabet ve düşmanlıklar Avrupa’da değil, dünyanın sömürgeleştirilen ya da başka türlü sömürülen öteki bölgelerinde ortaya çıkıyordu. İkincisi, 1792-1815 arasındaki devrim ya da Napoleon Savaşları deneyimi hem uzun süren ve geniş çaplı savaşların ne denli kanlı ve pahalı olduğunu hem de savaşla toplumsal devrim arasındaki ürkütücü bağlantıyı göstermişti. Üçüncüsü, 19. yüzyılda devlet politikalarını giderek artan ölçüde belirleyen ve devletleri savaş yerine sanayi, ticaret ve sömürgeci yayılmacılığa yönelten burjuvazinin çıkarlarıydı. Son olarak, Vestfalya Barışı’ndan sonra devletlerarası çatışmalardan kaçınmak, bu çatışmaları, yumuşatmak ve çözmek için karmaşık diplomatik ve yarı-hukuksal düzenlemeler yapılmıştı.

Bununla birlikte, devletler sisteminin 1914’teki büyük çöküşü,

9 Bkz. E. Lemberg, *Nationalismus* (Reinbek, 1964), c.1, s.102 ve devamı.

10 K. Polanyi, *Origins of Our Time: The Great Transformation* (Londra, 1945), Bölüm 1.

gene bu sistemin yarattığı ve birikmesine izin verdiği gerilimlerin boyutları, sayısı ve şiddeti hakkında bir fikir vermeye yeterlidir. Özellikle Batı burjuvazisinin ulusal kanatları arasında, dünyadaki devletsiz, yarı devlet ya da gerçek bir devlete sahip olmayan alanlar için rekabet, devletler sistemi açısından bir supap olmaktan çıkmış ve artık sistemin kuşkusuz en yoğun gerilim ve dengesizliklerinin kaynağı durumuna gelmişti.¹¹

Özetle, Batı devletlerinin başta imparatorluk ve papalığı yıkararak kazanılmış egemenlikleri, bu devletlerin açık uçlu, riskle dolu ve gerilim tehdidi altında bir dünya oluşturdıkları 19. yüzyıla değin yavaş yavaş yerleşmişti. Çeşitli yöntemlerle bu dünyaya biraz düzen sağlanıyordu: Sürekli, son derece profesyonel ve büyük ölçüde gizli diploması; bir devletin başka bir devlet üzerinde baskı yaratmak için kasıtlı olarak “kamuoyu yaratma” çabaları; bir üçüncü partinin hakem ve arabuluculuğunun kurumsallaşması ve son olarak savaş tehdidi ya da savaşmak. Hiçbir devlet sahip olduğunu iddia ettiği hakları korumaya hazır olmadığı takdirde uzun ömürlü olamayacağından, her devlet egemenliğini korumak için bu ve benzeri yöntemler kullanmaya kararlıydı.

DEVLETİN BİRLİĞİ

Buraya değin egemenlik kavramını herhangi bir yönetim sistemi dışında ele alarak bazı sonuçlarına baktık. Ama 19. yüzyıl devletinin özelliği, her devletin kendi topraklarında tüm güç ve yönetim yetkilerinin tek sahibi olmasıdır. Bu yönde yüzyıllar süren gelişmelerin ardından (kimi yerlerde mutlakiyetçi yönetimler altında) sağlanan bu iç egemenlik 19. yüzyıl hukuk devletinin en çarpıcı özelliğidir. David Easton'ın tanımını kullanacak olursak, “değerlerin meşru ve amirane dağıtımına” ilişkin tüm toplumsal etkinlikler, ne denli farklı ve çok sayıda olursa olsun, tek bir karar merkezi -devletin kendisi- tarafından yürütülür. Devletin bir organı, temsilcisi ya da delegesi değilse, hiçbir ger-

11 W. Mommsen'in bu olguların Max Weber'in siyasal düşüncesinin gelişiminde oynadıkları rolü yeniden değerlendirdiği yapıtı. *Max Weber und die deutsche Politik 1890-1920* (2. basım; Tübingen, 1974).

çek ya da tüzel kişi bu yönetim etkinliklerinde bulunamaz ve yalnızca devlet, kendi yaptırımlarıyla desteklediği kendi kurallarına göre, bu etkinliklerin neler olacağını saptar ve kararlaştırır. Devletlerin iç anayasal düzenleri çok farklı olabilir. Örneğin, yurttaşlarını egemenliğin sahibi olarak görür ya da görmeyebilirler; devlet başkanını ya başlıca yürütme organı, ya da yalnızca bir sembol olarak kabul edebilirler. Ancak aralarındaki farklar ne olursa olsun, 19. yüzyıldaki hiçbir devlet, *Ständestaat*'da olduğu gibi her biri ayrı ve bağımsız yönetim gücüne sahip "*rex et regnum*"uyla, Gierke'nin kullandığı bağlamda "dualist" yapıda değildir ve bu biçimde faaliyet göstermez. Gelişimini tamamlamış modern devletler, doğal olarak monisttir ve bu yönleriyle *princeps*'in gücünü *populus*'un iradesinden aldığı Roma geleneğine geri dönüşü temsil ederler.¹² Devleti tüzel kişi olarak gören Kıta Avrupası hukukunda bu ilke iyice belirgindir.

19. yüzyıl hukuk devletini niteleyici daha somut özelliklerine bakalım: Devlet topraklarının bütünlüğü vardır. Bu topraklar askeri açıdan savunulabilecek, olabildiğince sürekli coğrafi sınırlarla çevrilidir. Devletin tek bir para birimi ve tek bir maliyesi vardır. Genellikle, tek bir "ulusal" dil vardır. Bu tek ulusal dil, çoğu kez çok sayıda yerel dil ve lehçeye yapay biçimde üstün kılınmıştır. Bu yerel dil ve lehçeler kimi zaman zorla bastırılırsa da, daha çok, ulusal dilin kullanıldığı eğitim sistemi içinde yavaş yavaş unutturulur. Son olarak, farklı hukuk geleneklerinin yalnızca sınırlı amaçlar ve çevre bölgeler içinde geçerliliklerini korudukları tek bir hukuk sistemi vardır.

Kimi Batı devletleri bu noktalara birkaç yüzyıl içinde yavaş yavaş ulaşıyordu. 19. yüzyılda bütün devletler bu amaçları bilinçli ve çoğu kez de açıkça milliyetçilikle bağlantılı olarak gerçekleştirmeye çalıştılar. Kuşkusuz bu birlik arzusu direnişle karşılaştı. Direniş kimi zaman başarılı oluyordu. Birlik ilkesinin en önemli istisnaları federal devletlerdi, ama onlarda bile federal anayasada birlik ilkesi yer alıyor ve en azından dış ilişkilerin yürütülmesinden sorumlu bir federal hü-

12 G. Jellinek, *Allgemeine Staatslehre* (3. basım; Berlin, 1928), s.319 ve devamı.

kümet bulunuyordu. Birliğe karşı direniş olsa olsa birleşme eğilimini yavaşlatıyordu. Eskiden askeri birlikler kendi yörelerinden toplanıp orada görev yaparken, yeni askere alma sistemiyle artık askerler ülkenin bir parçası olduğunu daha önce düşünmedikleri uzak topraklara dağılıyorlardı.¹³ Lehçeler ve azınlık dilleri gelişen ulusal eğitim sistemi karşısında zayıflıyor; okullarda öğrencilere, adını duymadıkları yabancı hanedanlar ve devlet adamlarının erdemleri, başarıları öğretiliyordu. Yerel seçkinler ise toplumdaki etkin ve nüfuzlu konumlarını koruyabilmek için yeni ve şaşırtıcı siyasal oyunları öğrenmek, farklı güç merkezlerine ulaşma yolları aramak ve kendilerine yabancı kural-lara göre davranmak zorundaydı.

Belki de 19. yüzyıl devletlerinin birleştiriciliğine karşı direniş ya da uyumdan daha önemlisi, bu birliğin içinde taşıdığı iki çelişkidir. Birincisi, üniter devletin güç merkezinin giderek dal budak salan idari aygıtıyla bağlantısını kurmak ve organlarının merkezin buyruklarına uymalarını sağlamak için kullanılan yetkilendirme, atama ve sorumluluk gibi gelişmiş hukuksal mekanizmalara karşın, sistemin içinde bölümleri özerkleştirme yönünde işleyen karşı eğilimler vardı. Örneğin, aynı merkezi hükümet içinde değişik bakanlıklar, farklı yönetim biçimlerine, farklı politika geleneklerine ve bakanlıkta çalışanların seçim ve yetiştirilmesinde farklı eğilimlere sahipti ya da geliştiriyordu. Dolayısıyla aralarında rağbet ve politika farklılıkları ortaya çıkmakta ve bunlar eşgüdümü zorlaştırmaktaydı. Ordu, polis, dışişleri ve kimi zaman da yüksek vergi organlarının önemli ölçüde özerk siyasal çizgileri ve gelenekleri vardı. Bu da kimi durumlarda fiilen özerk siyasal yetki sahipleri olarak her birinin “devlet içinde devlet” gibi davranmasına yol açıyordu.

İkincisi, sınıflar arasında bir güç sistemi olarak kapitalizmin doğası da, bariz olmamasına karşın önemli ölçüde devlet gücünün birli-

13 Örneğin, bkz. G. Rochat, “L'esercito e il fascismo,” *Fascismo e società italiana*, der. G. Quazza (Turin, 1973), s.89 ve devamı (özellikle s.93-94). Bu tür bir askere alma biçiminin bazen askeri açıdan dezavantajları vardı, çünkü yeni askere alınanları eski bölgesel birlikler için gerekli olan dayanışma ve ortak duygulardan yoksun bırakılmaktaydı. Öte yandan, eğer bir askeri birlik bir bölgedeki iç karışıklıkları bastıracaksa, bu birliğin o bölge halkınınkinden farklı etnik ve kültürel kökenlilerden oluşmasının da yararı vardı.

ği kavramını etkiliyordu. Özellikle Jakoben gelenekte bu kavram, modern devlette “dikey” güç-merkezli ve güçle harekete geçirilen ilişkilerin yalnızca devlet ile bireyler arasında bulunduğu düşüncesini içermekteydi. Kişiler arasında ise tüm ilişkilerin “yatay”, kontrata dayalı ve güç içermeyen ilişkiler olduğu varsayılmaktaydı. Ama sermaye sahipliği farklı sınıflardan bireyler arasında fiili baskı ilişkilerinin yaratılması ve yeniden üretilmesi için yasal ve siyasal olarak korunan bir araçtı. Çelişki açıktır: Tüm güç ilişkilerinin kaynağı olma iddiasındaki devlet aslında kendisinden kaynaklanmayan ve kendisinin denetiminde olmayan, sermayenin özel ellerde toplanmasından doğan güç ilişkilerinin garantörü olarak davranmaktadır.¹⁴

DEVLETİN “MODERNLİĞİ”

Yapısal karmaşıklığı, etkinliklerinin geniş alanlara yayılmış olması ve sürekliliğine karşın modern devlet, sonuçta başka herhangi bir kurumsal yapı gibi belli kurallarca biçimlenen toplumsal süreçlerle açıklanabilir. Ayırıcı özelliklerinin ne olduğuna bakılarak, başka büyük ölçekli yönetim sistemleriyle karşılaştırıldığında, modern devletin niteliğine ilişkin kavramsal bir bilgi elde edilebilir. Modern devletin bu yolla çizilecek kurumsal bir profili büyük ölçüde devletin “modernliği”ni vurgulamaktadır çünkü ortaya çıkan tablo gelişmiş ve karmaşık bir sosyal farklılaşmanın ürünüdür.

Öncelikle modern devlet kendiliğinden büyüyerek gelişmiş bir yapı olmaktan çok yapay olarak oluşturulmuş bir yapıdır. Bilinçli olarak inşa edilmiş bir çerçevedir. Bundan önceki bölümlerde gördüğümüz gibi, tek tek tarihsel devletlerin tarihsel gelişimleri, bu devletler birbirine ne denli uzak, gelişimlerinin hızı, sonuçları ve somut aşamaları ne denli farklı olursa olsun, özellikle amaçlı çaba ve bilinçli düzenlemeler bütünü olarak, devlet-kurma konusundaki modern düşüncüyü

14 H. Heller, *Staatslehre* (3. basım; Leiden, 1963), s.109 ve devamı. Bu önemli kitabın ilk basımı, yazarın ölümünden bir yıl sonra (1934) ve eksik halde yayımlanmıştır. Yazar Almanya'dan ayrıldıktan kısa bir süre sonra ölmüştü. Heller hakkında bkz. W. Schluchter, *Entscheidung für den sozialen Rechtsstaat* (Köln, 1968).

desteklemektedir. Kavram düzeyinde bakarsak, 18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyılda devlet genellikle varlığını, kimi zaman anayasal düzenlemelerde de açıkça ifade edilen ortak irade ve kararların hayata geçirilmesine borçludur. Ama daha önceki yüzyıllar boyunca bile çeşitli Batı devletlerinin oluşumu, Almanların -Hermann Heller gibi düş gücüne pek başvurmayanlar da dahil- *Wille zum Staat*, bir devlet yaratma isteği olarak adlandırmaktan hoşlandıkları bir olguya dayandırılabilir.¹⁵ Bir başka deyişle, modern devlet Tanrı'nın, ulusun kendi *Geist*'inin ya da bilinmeyen tarihsel güçlerin bir armağanı olarak verilmemiştir; "yapma" bir gerçekliktir.

Dahası, bir kez "kurulduktan" sonra bir devlet sürekli olarak bir amaca ya da işleve yönelik faaliyet gösterir. Salt ortaya çıkış sürecinde bir amaç olduğu için değil, gelecekte de varlığı için meşruiyet ve etkinlikleri için gerekçe oluşturacak karmaşık bir görevi yüklenmek üzere düzenlenmiş bir mekanizmadır. Devlete böyle amaçsal bir temel atfetmek, salt devleti tanımlamak için kullanılsa bile, devlet o belirli amaca uygun düşmediği ölçüde devlet olmaktan çıkacağı için, tartışmalıdır. Bu yüzden "modern devlet" in tanımının devletin sahip olabileceği bir dizi sınırlı amaca değil de, yalnızca yapısal özelliklerine (aralarında en belirginini şiddete başvurmayı meşru olarak tekelinde tutmasıdır) dayandırılması gerektiği sık sık öne sürülmüştür.¹⁶ Bir başka görüş olarak da, bazen devletin aslında doğası gereği bir *telos*'u bulunduğu, ama bu amacın yalnızca kendi gücünün sürekli yayılmasıyla ilgili ve bütünüyle devletin kendi iç yapısına ilişkin olduğu öne sürülmüştür.

Ancak biz burada devleti tanımlamaya değil, yalnızca devletin etkinliklerini yönlendiren kurumsal özellikleri belirlemeye çalışıyoruz. Bu açıdan, "belli bir toprak parçası üzerinde, birbirleriyle çatışan çıkarlar arasında bir *modus vivendi* sağlanmasının tarihsel gerekliliğinden kaynaklanan" "işlevinin", "devlet" toprakları üzerinde toplumsal sürecin özerk biçimde örgütlenmesi ve harekete geçirilmesi olduğunda Heller'e

15 Heller, *Staatslehre*, s.203.

16 M. Weber, *Economy and Society* (Totowa, N. J., 1968), c.1, s.65.

katılmak olasıdır.¹⁷ Burada Heller'in, "çatışan çıkarlar" arasından hangilerinin devletin savunduğu *modus vivendi* yoluyla korunduğu ya da korunabileceği sorusuna yanıt getirmediğine dikkat çekmek isterim.

Devletin bir başka özelliği de, "işlevsel belirliliği"dir. Diğer bir deyişle devlet, toplumsal yaşamın tümünü kapsamaya ve denetlemeye çalışmaz. Bu işlevsel yaklaşıma göre toplumsal yaşam belirli bir bakış açısından özgün, soyut ve farklılaşmış yönlerine bakılarak incelenmektedir. Devlet, çok yönlü bir toplumsal gerçekliği varsayar ve onu tamamlar. Bu toplumsal gerçeklik, örneğin kişilerin toplumdaki yerlerini, dinsel inançlarını ve ekonomik kaynaklarını içerir. Oysa daha önceki düzenlemelerde toplum devletin yönetim etkinliklerini doğrudan ve hemen etkilemiş, ve onlardan etkilenmiştir. Ama şimdi bir dizi önemli kural, aracı ve yasadan oluşan filtre mekanizmaları bu tür doğrudan ve karşılıklı etkileşim yollarını tıkamıştır.¹⁸

Devlet artık eski Yunan *politeia*'sında olduğu gibi toplumla özdeş değildir. Yurttaşların kendilerini devletin refahı ve güvenliğine adanmaları artık bir öndere duydukları kişisel bağlılıkla sağlanmamaktadır. Belirli siyasal sorumluluk ve yetkiler taşıyan görevler zenginlik, toplumsal konum ya da dinsel inançlara göre dağıtılmamaktadır. Devletin kapsamı ve masrafları giderek artan etkinlikleri, artık kişilerden bağış alarak, kimi makamları satışa çıkararak, savaş ve sömürgecilikten kazanılan kaynaklardan hisse satarak ya da kişisel varlıklardan harcayarak değil, yurttaşların gelir ve harcamalarından aldığı vergilerle zenginleşen bir devlet bütçesinden karşılanmaktadır.¹⁹ Aşağıda göreceğimiz gibi devlet yurttaşlarının birbirinden bütünüyle farklı, özel çıkarlarını kollamaları için bir çerçeve oluşturur.²⁰ Kişilerden talepleri ağır olabilir (savaşlara katılmak gibi); ancak bireye yaklaşımı farklılaşmış ve soyut bir yurttaş kavramı çerçevesindedir.

17 Heller, *Staatslehre*, s.204.

18 N. Luhmann, *Macht* (Stuttgart, 1975), s.103.

19 Hegel'in devletin etkinliklerinin başlıca mali kaynağı olarak vergilerin önemini vurguladığı yer için bkz. *Philosophy of Law*, par.299.

20 E. Durkheim, *Professional Ethics and Civil Morals* (Londra, 1957), s.81.

Bu son noktada öngörüldüğü gibi, devletin yurttaşlarıyla ilişkisinde bir evrensellik vardır. Yurttaş olabilmek için o devletin topraklarında doğmuş olmak genellikle yeterlidir; bu da, ilkesel olarak eşit ve evrensel bir konumdur. Yasalar, göreceğimiz gibi, devletin yurttaşlarına seslendiği dildir, soyut olarak ilişkili saydıkları dışında kişisel durumları göz önüne almayan genel buyruklardır.

Son olarak, devletin kendisi resmi, karmaşık bir örgüt olarak yapılanmıştır. Devletin iç yapısı politika saptamaz, denetleme ve yürütmede birbirine bağımlı, bütünüyle özerk olmayan kurumlardan oluşur. Bu kurumların, sonunda en üstteki otoriteye varılana değin her birinin yetki alanları, kaynakları ve çalışma yöntemleri, onların dışında ve üzerinde başka kurumlarca belirlenir. Her bir kurum da, çoğu hiyerarşik olarak düzenlenmiş farklı ve birbirini tamamlayan bir dizi makamdan oluşur. Bu makamlarda işler evrensel ölçütlere göre düzenlenir. Bu ölçütler aynı zamanda memura sahiplenemeyeceği, gayri şahsi, “kamusal” yetki ve sorumluluklar da yükler. Modern bir devlet olarak örgütlenmiş bir toplumda siyasal iktidar mücadelesi bu “makamlar”ı da ele geçirmeyi ve onların etkinlikleri üzerinde söz sahibi olmayı, onları etkilemeyi gerektirir. Burada, “etki”nin doğası gereği, dağıtılamayacağına ve evrensel kurallara dayandırılmayacağına işaret etmek gerekir. Bu makamlar normal olarak, *ad hoc* gerekçelere dayanarak değil, resmi olarak saptanmış karar ölçütlerine ve yürütme kurallarına göre etkinlik gösterir.

Özetle devlet, tüm dışlıları birbirine kenetlenen bir makine, aralarında eşgüdüm sağlanmış çok sayıda görevin hizmetindeki tek bir merkezden gelen bilgiyle harekete geçen ve o merkezce yönetilen bir makine gibi çalışmak üzere tasarlanmıştır. Bu makine benzetmesi, devletin idari aygıtı için, yönetim sisteminin öteki parçaları için olduğundan çok daha fazla geçerlidir. Bütün yüksek anayasal organlar arasındaki güçler ayırımına ilişkin “denge ve denetim” düşüncesi de bu denli mekaniktir. Devlet yalnızca bir *mekanizma* değildir: Etkinlikleri sırasında her biri bir başkasına kaynak sağlayan ya da onu kısıtlayan çok sayıda küçük parçadan oluşan karmaşık ve incelikli bir mekanizmadır.

Buraya kadar, bu bölümdeki görüşlerimizi, eğer Tönnies'in *Gemeinschaft/Gesellschaft* ayrımı çerçevesine oturtursak, modern devletin *Gesellschaft* ucuna yakın bir yerde olduğunu belirterek özetleyebiliriz.²¹ Ancak çok yararlı değilse bile aşikâr olan bu nitelemeye, devlette *gemeinschaft*'imsı bir boyut olduğunu öne süren bazı itirazlar gelebilir.

Öncelikle, devletin "kurulduğu" düşüncesi ne denli akla yatkındır? Bu "kurma" işini kim gerçekleştirmektedir? Bu soru, "ulusal bir toplum, yani coğrafya, dil, etnik yapı ve kültürel açılarından başkalarından farklı olan ve bu farklılığa siyasal güvence ve ifade yolu arayan insanlar", biçiminde yanıtlanabilir. Ama birçok durumda, böyle bir topluluğun, bu sözde devlet kurma etkinlikleri öncesinde ve hatta sırasınıda var olduğu kanıtlanamaz. Örneğin Fransız ulusu modern Fransız devletini ne kadar "yarattıysa" mutlak krallık da Fransız ulusunu en az o kadar "yaratmıştır."

Dahası, bir devletin ortaya çıkışına yol açan somut tarihsel süreçler çoğu kez deneysel ve dolambaçlı olmuş, amaçlar ile sonuçlar arasında büyük farklılıklar ortaya çıkmıştır. Bu süreçlerin benzer yönleri ya da aşamaları için değişik durumlarda, süreçlerin içinde yer alanların çok farklı gerekçe ve yorumları söz konusu olmuştur. Bir yerde hane-dan çıkarları, başka bir yerde ulusal bütünleşme, gene bir başkasında daha büyük pazarlara duyulan gereksinme. Bütün bunlar, söz konusu tarihsel olayların belli bir amaç ve tasarımı gerçekleştirdikleri gibi bir anlam içeren "devlet kurma" benzetmesini kuşkululu kılmaktadır.

21 Ferdinand Tönnies bu ikiliği, en büyük yapıtı olan *Gemeinschaft und Gesellschaft*'ta (1. basım, 1987) temel toplumsal bağların sınıflandırmasında kullanılacak bir araç olarak ortaya atmıştır. İngilizce baskısı için bkz. *Community and Association*, çev. ve der. S. Loomis (East Lansing, Mich., 1957). Prototip *Gemeinschaften* bir akraba topluluğu, bir hayat boyu dost grubu, (idealize edilmiş) bir Ortaçağ köyüdür. Üyelerinin tüm bireyselliğini içeren ve sayısız optik çıkarı karşılayan dayanıklı, kendiliğinden ortaya çıkan gruplaşmalardır. Prototip *Gesellschaften* ise iş ortaklıkları, büyük ölçekli "resmi" kuruluşlardır. Yapay olarak, belirli amaçlar için oluşturulmuş ve üyelerinin yaşamlarının yalnızca belli alanlarını etkileyen gruplaşmalardır. Bkz. "Note on *Gemeinschaft and Gesellschaft*", T. Parsons, *The Structure of Social Action*, s.686-96. Simmel'in modern devlet hakkındaki sosyolojik değerlendirmelerinin çoğu benim devletin "modernliği" hakkındaki görüşlerimle uyum içindedir. Örneğin bkz. G. Simmel, *Philosophie des Geldes* (6. basım; Berlin, 1958), s.526-27.

Daha da önemlisi, hem devleti ortaya çıkaran süreçler hem de oluşmakta olan devlet genellikle katılanlarda *gesellschaft*'ımsı olmaktan çok *gemeinschaft*'ımsı hisler ve bağlılıklar doğurur. Alman yazarlar arasında alışılmışın dışında yorumdan kaçınan Hermann Heller bile “kişi kendi isteğiyle ya da başka biçimde, tüm varlığının en hayati yönleriyle kendisini devlet içinde bulur... Devlet örgütü insanın kişisel varlığının derinliklerine ulaşır, varlığını oluşturur” diye yazmaktadır.²² Ve “Meslek Olarak Siyaset” adlı makalesinde liberal okurlarını hayal kırıklığına uğratabilecek biçimde siyasal yaşantının korkunç ve şeytani yönlerini, *fascinosum et tremendum*'u ortaya koyan Max Weber de, büyük siyasal örgütlere, bu arada kuşkusuz modern devlete, yalnızca din ile paylaştıkları bir özellik atfeder: Ölüme anlam kazandırmak. Weber'e göre savaştının savaş alanındaki ölümü, insanı yücelten bir tutkuyla titreten bir vuslat, kutsanmış bir ölümdür.²³ 19. yüzyıl devleti, genç erkekleri kendi istekleriyle ölüme (ve öldürmeye) göndermek için bu tür imgelere sık sık başvurmuş ve bunda da başarılı olmamış mıydı?

“İşlevsel belirlilik”ten ötürü, tüm etkinliklerini sonuçta toplumsal yaşamın yalnızca bir yönü ya da boyutu üzerinde yoğunlaştıran bir farklılaşma sürecinin ürünü olduğu için devletin *gesellschaft*'ımsı olduğu görüşü Carl Schmitt'in egemenlik kavramının kimi mantıksal sonuçlarıyla kolayca uyuşmamaktadır. Eğer devlet, toplumun varlığı ve bütünlüğünün korunması olan en yüksek nihai çıkarına hizmet ediyorsa ve bu çıkarın peşinde koşarken yurttaşlarını zamansız ve acılı ölümlere gönderebiliyorsa, “işlevsel belirliliği”nde hayali demesek bile, koşullu bir boyut vardır. Topluluğun toplu kaderi devlet olarak belirmiş ve böylelikle üyelerinin çıkarlarının bütünü devletin talepleri ve varlığından doğrudan etkilenmemiş midir?

Ayrıca, modern devletin yurttaşlar topluluğu ile ilişkileri evrensel görünebilir. Ama dünyanın, her biri kendi yurttaşlarını bütün öte-

22 Heller, *Staatslehre*, s.250-51.

23 M. Weber, “Religious Rejections of the World and Their Directions”, *From Max Weber: Essays in Sociology*, çevirenler ve derleyenler H. H. Gerth ve C. W. Mills (New York, 1958), s.323 ve devamı (özellikle s.333-40).

ki insanlardan kesin olarak ayıran ve yalnızca kendisine bağlı kılan egemen devletlerden oluştuğu gerçeğinden çıkarsayabileceğimiz kısmi boyutuna ne demeli? Son olarak, devleti bir aygıt olarak görmek, devleti yalnızca “bir kolaylık” olarak, yani *gesellschaft*’ımsı bir gerçeklik olarak gören geleneksel Anglo-Sakson düşüncesinin farklı bir ifadesinden başka bir şey değildir. Ama devleti “bir varlık”, “Devlet” olarak gören Kıta Avrupası düşüncesine ne demeli? Bunda pek az *gesellschaft*’ımsı bir yön vardır.

Bütün bu itirazlardan devletin *Gemeinschaft* olduğu sonucunu çıkarmak için hiçbir neden görmüyorum. Bu tür itirazlar, olsa olsa Tönnies’in ikili ayırımının özellikle büyük ölçekli toplumsal yapılara uygulandığında belirginleşen kısıtlılığını vurgulamaktadır. Alternatif bir değerlendirme belki Weber’in 1914’te yazdıklarından çıkarılabilir: “Birisi devletin yeryüzündeki en yüksek güç olduğunu söylediğinde, bu söz bir kez doğru anlaşıldıktan sonra, bütünüyle doğrudur. Devlet yeryüzündeki en yüksek güç olduğu için, yaşam ve ölüm üzerinde söz sahibidir... Ancak, yalnızca devletten söz edilir ve ulustan söz edilmezse yanlış olur.”²⁴ Bu sözler devletin kuşkusuz *gesellschaft*’mısı olduğunu ve bunu yadsır görünen aykırı yönlerin devlete değil de daha geniş bir toplumsal gerçekliğe (bu gerçeklik Weber’in öngördüğü gibi “ulus” olarak görülse de görülme de) ilişkin olduğunu düşündürmektedir. Bu görüşe göre devlet bu amaca uygun kurulmuş, belirli işlevleri olan, ama daha derin ve güçlü duygu ve heyecanlara seslenen ve onları harekete geçiren, bu haliyle de daha geniş çaplı ve daha az yapay bir gerçekliğin hizmetinde olan bir aygıttır.

YASAL-USSAL MEŞRUIYET

Bir yönetim sistemi olarak devlet meşruiyet sorunu ile karşı karşıyadır. Bir başka deyişle, yurttaşlardan, sorgusuz sualsiz bir sıradanlıkla ya da kişisel çıkar hesaplarıyla değil, doğru olduğuna inandıkları için otoritesine boyun eğmelerini ister. Bu amaçla her yönetim sistemi, buyruk-

24 Anıldığı kaynak: Mommsen, *Max Weber und die deutsche Politik*, s.216.

larına ahlaksal bir yükümlülük niteliği kazandıracak ve yurttaşlarınca paylaşılacak bir anlayışı ortaya çıkarmalıdır. Max Weber'e göre her biri geleneksel, karizmatik ve yasal-ussal meşruiyeti belirleyen bu tür üç temel anlayış vardır. Bunlardan yalnızca sonuncusu, modern devlete uygundur. Bu tür meşruiyette, kişisel buyruklara itaatin ahlaksal kaynaklı olduğu iddiası, bu buyruklar geçerli genel kurallara uygun oldukları ölçüde doğrudur. Kurallar ise devletin anayasasında öngörülen usule uygun olarak ortaya çıktıkları ölçüde geçerlidir.²⁵

Böylelikle sonuçta modern devleti meşrulaştıran ahlaksal gerekçe, güç kullanımının kişisellikten çıkması sonucunda gücün ehlilleşmesidir. Güç, genel yasalar yoluyla ortaya çıkar ve onlarla düzenlenirse, keyfi kullanım olasılığı en aza indirgenir. Aynı biçimde kişilerin yönetim yetkilerini ellerinde tutanlara kişisel itaatleri de en aza indirgenir, çünkü yönetenler gücü salt belirli ve yasal olarak denetlenen görevlerinden ötürü kullanmaktadır. Kısacası, siyasal ilişkilerinde kişiler birbirlerine değil yasalara boyun eğir.

Modern devlette devletle hukuk arasında özellikle yakın bir ilişki vardır. Hukuk artık çok eski zamanlarda ortaya çıkmış, geleneklere dayalı yasal kuralların ya da geleneksel ayrıcalık ve bağımsızlıkların, ya da "Doğa"nın buyruğuna dayanan ve devletin de uygulamada yaptırım gücünü kullanarak pekiştirdiği hukuk ilkelerinin ifadesi olarak algılanmamaktadır. Modern hukuk, bir çıkarılmış yasalar bütünüdür; pozitif hukuktur, istenmiş, yapılmış, egemenliği kullanan devletin kendisince çoğu kez açık, belgelenmiş ve genellikle yeni kararlarla geçerli kılınmıştır.²⁶

Aslında, kimi 19. yüzyıl (ve erken 20. yüzyıl) yorumlarında, devletle hukuku arasında neredeyse özdeşliğe yaklaşan bir ilişki vardır. Devletin etkinliklerinin pek azında, özellikle salt siyasal çıkarlara (dış güvenlik, asayiş) ilişkin ya da normatif olmayan, sıradan idari gereksinme ve kolaylık kaygılarıyla hukukdışı alanlara izin verilir. Ama bu

25 Bu tür meşruiyetin varsayımları ve sonuçları için bkz. N. Luhmann, *Legitimation durch Verfahren* (2. basım, Neuwied, 1975).

26 Bkz. N. Luhmann, *Rechtssoziologie* (Reinbek, 1972), c.2, s.207 ve devamı.

alanların kendileri de yasalarca belirlenmek ve sınırlanmak zorundadır. Her bir durumda, yönetim sistemi içinde hukuk devletin standart ifade biçimi, dili, etkinlik aracıdır. Devlet yasaların yapılması, uygulanması ve yaptırımının sağlanması için yasal olarak düzenlenmiş bir dizi organ olarak görülebilir.

Kıta Avrupası hukuk kuramı ve pratiği, devletin hukukla olan ilişkisindeki bu son boyutu, kamu hukuku ve özel hukuk olarak ikiye ayrılan devlet hukukunun kamu hukukunu ilgilendiren yönü olarak tanımlar. Son bölümde öne sürdüğüm gibi, devlet resmi bir örgüt olarak ortaya çıkmıştır ve öyle faaliyet gösterir. Devlet mekanizması içinde görev yapan kişiler ve onların kararları devletin kurum ve makamlarının güç ve yetkilerini temsil eder. Ama bunun böyle olması için, genel yasaların bu güç ve yetkileri ve onların ifadesi olan faaliyetleri belirlemeleri ve denetlemeleri gerekir. Devletin kendi faaliyetlerinin eşgüdümünü sağlaması ve yönlendirmesi, bu faaliyetler için gerekli standartları tanımlayan, nedenlerini açıklayan genel kuralların oluşturulmasını ve uygulanmasını gerektirir. Kamu hukukunun büyük bir bölümü bu vazgeçilmez kural koyma, emir verme, ölçüt belirleme, faaliyetleri yönlendirme sürecinin sonucunda ortaya çıkmıştır. “yasa teknik olarak (her zaman siyasal olarak değil) hükmetmenin en yetkin biçimidir, çünkü uzun dönemde siyasal faaliyetlerin kesin ve etkin biçimde yönlendirilip düzenlenmesini sağlar ve devletin gücünü oluşturan yönetime güvenilir bir planlama ortamı hazırlar.”²⁷

Hukukun öteki parçası olan özel hukuk devlet organlarının çalışmalarını düzenlemez. Kendi çıkarlarının peşinde koşan kişilerin özerk etkinliklerinin çerçevesini çizer. Kişiler birbirleriyle ilişkilere girmenin kendi çıkarlarına uygun olduğunu düşündükleri sürece devlet bu kişilerin söz konusu çıkarlarını, gerekirse yasama ve güvenlik güçlerine başvurarak, yasalar yoluyla güvence altına alabilmeleri için gerekli olanakları sağlar. Bu tür kurallar koyarak devlet, görünüşte taraf tutmadan hangi tür çıkarların devlet desteğine layık olduğuna karar

verir. Bu çıkarların hangi koşullarda gerçekleştirilebileceğini (örneğin, kişinin servetini kullanabilmesi için zihinsel faaliyetlerinin sekteye uğramamış olması, ticari işlemlerde uyulması gereken iyi niyetin ölçüsü, bu tür işlemlerin bağlayıcı olabilmesi için gerekli formaliteler) ve çıkarlara ilişkin işlemlerden doğacak sonuçları belirler. Dahası devlet mülkiyet ve öteki haklardan ya da eş, mirasçı ve vâsi olmaktan doğan hak ve ayrıcalıkları da saptar.

Bu tür yasalarda genel terimlerle ifade edilen koşullara uydukları sürece kişilerin hak, görev ve sorumlulukları vardır. Karşılıklı ilişkilerinde değişiklikler yapabilir ya da onlara tabi olurlar. Yukarıda belirtilen bu ve benzeri yasaların tümü kuşkusuz devletin yurttaşları arasındaki gücünün ifadesidir. Ancak bu yasalar kişinin başkalarıyla ilişkilerini kesin ve önceden tahmin edilebilir kılarak, böylelikle birbirlerine rakip kişilerin işbirliğinin açık ölçülebilir ve şiddetten uzak olmasını sağlayarak, kişisel çıkarları desteklemek ve denetlemek üzere düzenlenmiştir.

ANAYASAL GÜVENCELER

19. yüzyıl devletinin otoriter çözümleri reddeden liberal eğilimine, kamu hukukunun birbiriyle örtüşen iki düzenlemesi esin kaynaklığı etmiştir.

Öncelikle, tüm pozitif hukuk değiştirilebilir olduğundan, yeni çıkarılan yasaların kazanılmış hakları ortadan kaldırma ya da hak sahiplerinin bu haklardan sınırsız ve rahatça yararlanmalarını engelleme tehlikesi vardır. Bu tehlikeye karşı koruyucu bir önlem olarak temel bazı hukuksal ilkeler “anayasal” düzenlemelerle daha yüksek, özel bir hukuksal konuma sahip kılınmıştır. Bu ilkeleri çiğneyen ya da kısıtlayan yasalar geçersiz sayılmakta, ya da ancak belli koşullara uygun yapıldıkları takdirde geçerli kabul edilmektedir.

İkinci olarak, yurttaşlar özel hukuk alanında olduğu gibi, kamu hukuku alanında da gene çoğu kez anayasayla düzenlenmiş kazanılmış haklara sahiptir. Devlet kurumları, kimi durumlarda yasama organları da dahil olmak üzere, bu hakları çiğnemekten men edilmiştir. Daha-

sı, hemen göreceğimiz gibi bu hakların bazıları gerekli nitelikleri taşıyan yurttaşların, seçimler ve temsili yasama meclisleri yoluyla, yasaların yapılmasına, kararların oluşturulmasına ve denetlenmesine, jüriler kanalıyla da yargı sürecine katılmalarına olanak verir. Bu yolla yurttaş dolaylı bir biçimde de olsa devletin etkinliklerine “bağlanır.” Amaç hem haklarının çiğnenmesine hem de meşru çıkarlarının kamu organlarınınca göz ardı edilmesine karşı kişiye bir güvence sağlamaktır.

Habermas, 19. yüzyıl anayasalarında ve benzer yasalarda kişiye genellikle tanınan hakları şöyle sınıflandırır: “Düşünen kamu” olarak adlandırdığı kesime ilişkin haklar (konuşma, düşünce, toplantı ve dernek kurma özgürlükleri) ve kişilerin siyasal haklarına ilişkin olanlar (seçme ve seçilme, dilekçe hakkı vb.); kişi özgürlüğüne ilişkin haklar (konut, yazışma vb. dokunulmazlığı; bireysel özgürlüğü kısıtlayıcı işlemlerin yasaklanması) ve sivil toplumda özel mülkiyet sahiplerinin işlemlerine ilişkin haklar (yasalar önünde eşitlik, özel mülkiyetin korunması, miras haklarının korunması vb.).²⁸

Bu haklar devletin yasama yetkisinin sınırlarını belirleyen ilkelere daha olumlu bir anlam taşır.²⁹ Devletin yasama yetkisini sınırlama, *devleti yasal olarak yasalarıyla bağlama* amacından kaynaklanmıştır. Bu da hukukun devletin dili, devletin etkinliklerinin başlıca aracı olduğu yolundaki daha önce öne sürdüğümüz görüşten çok farklıdır ve onunla kolayca bağdaştırılamaz. Bu kavram devletin “konuşabildiği” ya da *herhangi* bir yasayı çıkarabileceği fikrini içerir. Hukukun iç mantığı gereği, değiştirilebilirliği ise liberal görüşe göre tehlikelidir.

Ancak pozitif hukukun etrafına hukuksal geçerliliği olan sınırlar

28 J. Habermas, *Strukturwandel der Öffentlichkeit* (5. basım; Neuwied, 1971), s.105.

29 Burada yurttaş kitlesinin kamu haklarının *bir* yönü, toplumun işlerine devletin açık uçlu ve giderek artan müdahalesinde saklı tehlikelere karşı savunmanın üzerinde duruyorum. Ama, bu müdahalenin günlük yaşantının var olan geleneksel ve yerel kurallarının, sosyokültürel ve kültürel değişim karşısında hızla yok oluşuna karşı bir tepki olduğunu da akılda tutmak gerekir. Buna uygun olarak da, sonuçta ortaya çıkan “anomik” boşluğu ancak yerel almayan, akılcı bir karar mekanizması yeni, soyut ve esnek müdahale yolları bularak ve uygulayarak doldurabilir. Bu açıdan bakıldığında yurttaşların kamu hakları devletin müdahale gücünü kötüye kullanmasına karşı engeller olarak değil, o güçlerin sivil toplum ve onun baskın unsurları adına harekete geçirilmesi ve işletilmesi için zorunlu geri beslenme araçları olarak görünmektedir.

örmek mantıksal olarak olanaksızdı. Anayasa, diğer yasaları “bağlayabilir.” O yasalar da yurttaşların haklarını koruyucu önlemler getirerek yürütme ve yargıyı “bağlar.” Ancak yasaların üstünde olmasına rağmen sonunda anayasa da pozitif hukukun bir parçasıdır ve bu nedenle değiştirilebilir. Bu sorunu çözmek için siyaset ve hukuk kuramcıları çeşitli görüşler öne sürdüler. Örneğin, *insanın* yurttaşlık haklarından önce ve onlardan üstün hakları bulunduğu gibi doğal hukuk kavramına dayanan görüşler ya da toplumsal sözleşmeyi anımsatan yorumlar getirildi. Ama bu çözüm arayışları, “hukuksal pozitivizm”in doğal hukuk ve toplumsal sözleşme kuramları karşısında zafere ulaştığı bir çağın genelde laik ve ilerici havasıyla çelişiyordu. Bunun yanı sıra, doğal hukuk ve toplumsal sözleşme kuramları eşitlik fikrini içeriyor, dolayısıyla burjuvazinin kullanımına yatkın birer silah olmaktan çıkıyordu.

Sonuç olarak, 19. yüzyıl sonunda Max Weber’in Heidelberg’den yakın arkadaşı ve tanınmış bir kamu hukuku kuramcısı olan Georg Jellinek gibi parlak bir düşünür bile devletin kuşkusuz kendi yasalarına bağlı ve yasalarınca sınırlı olduğu, yurttaşların belli haklarına saygı göstermesi gerektiği yolundaki kesin ama pek de iyi savunamadığı görüşünü kabul ettirmek için uğraşır olmuştu.³⁰ Aşağıdaki metinde Jellinek’in görüşlerini (bana özellikle zayıf gelen kısımları vurgulayarak) ele alalım:

“Ceza hukuku yalnızca yargıca yol göstermez; vergi yasaları yalnızca vergi müfettişine ne yapması gerektiğini söylemez. Bu tür yasaların uygulanacağına ilişkin yurttaşlara verilmiş bir güvence de içerir. Tüm kurallar, *askıya alınmaları için hukuksal olarak geçerli bir neden olmadıkça* bu kurallara uyulacağına dair bir beklenti yaratır. Böyle bir güvence olmadan, kişi kendi davranışlarını ve sonuçlarını tartamayacaktır. Devlet yasaları yaparken, tabiiyetindeki lere bu yasaları uygulamakla kendini yükümlü kılar. Devletin sınırları içindeki kişilerin (bireyler ya da gruplar) kendilerine ait hakları vardır. Bu haklar devletin arzusuna bağlı değildir. Devletin bağlı-

30 Bkz. C. Roehrsen, “Il diritto pubblico verso la ‘teoria generale.’ Georg Jellinek,” *Materiali per una storia della cultura giuridica*, der. G. Tarello (Bologna, 1976), c.1, s.291 ve devamı.

ladığı, devletten koparılmış ya da devletin temsilcileri olarak sahip olunan haklar da değildir. Kişi olarak bu *haklara sahiptirler, çünkü bu hakları şahsen taşıdıkları düşünülür*. Devletin bu hakları onlardan elinden alması bütünüyle devletin gerçek gücünün dışındadır.³¹

Bu son cümlelerin gösterdiği gibi, devletin kişinin haklarına saygı göstermesinin güvencesi hukuksal olamaz. Doğal hukuk ve benzeri kavramlar dışlandığı için metafiziksel de olamaz. Dolayısıyla, toplumsal olmak zorundadır. Devletin “gerçek gücü” terimi bu nedenle kullanılmıştır. Bunda bir yanlışlık yoktur; Jellinek’in toplumbilim yaklaşımının çok zayıf olmasının dışında. Gerçekte kişilere hakların taşıyıcıları olmalarının ötesinde davranmak bütünüyle devletin “gerçek gücü” dahilindedir. Bu, Jellinek’in gayet iyi bildiği 19. yüzyıl öncesi yönetim sistemlerinde de açıkça belliydi. Gene de Jellinek, kanımca o sistemleri “tam anlamıyla” devlet olarak görmediği için bu tarihsel gerçeği göz ardı etmiştir. 18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyılda artık tamamen gelişmiş olan devletin, doğası gereği bazı şeyleri *yapabilecek durumda olmadığını* farkettiğini, tahmin edici bir düzeyde savunamadıysa da, hissetmiş görünüyor.

Şimdi bir an için baştaki meşruiyet konusuna dönelim. Weber’in meşruiyet sınıflandırmasına atıfta bulunan Carl Schmitt’e göre, modern devletin (ve Weber’in) yasallığı vurgulaması, yani devletin kararlarının oluşması ve uygulanmasında belirli usul kurallarına uymayı öngörmesi, Weber’in düşündüğü gibi “yasal-ussal meşruiyet” fikrini içermekten çok, bizzat meşruiyet kavramını dışlamak ve aşmak içindir.³² Schmitt’e göre meşruiyet kavramı, ahlaki bir tanım içerir. Meşru otoriteyi yansıtan buyruklara geçerlilik kazandıran, kendi içinde geçerliliği olan, buyurgan bir ideale ilişkindir. Buna karşılık, “yasal-ussal meşruiyet” altında, bu buyrukları geçerli kıldıkları düşünülen usule ilişkin kurallar bütünüyle biçimseldir. İçsel bir doğruluk, dolayısıyla da özgün bir meşruiyet içermez. Bu kurallar üzerine bina edilen buyruk-

31 Jellinek, *Allgemeine Staatslehre*, s.372.

32 C. Schmitt, *Legalität und Legitimität* (Münih, 1932).

lara haklılık kazandırmaz (*Biçimsel* ve *maddesel* yasal meşruiyeti ayırtırmakla ve alt biçimsel meşruiyetin modern hukuk sistemlerinin bir özelliği olduğunu düşünmekle, Weber'in kendisinin de bunu kabul ettiği öne sürülebilir).

Carl Schmitt'in görüşünde bir doğruluk payı olduğu kabul edilmeli. Ancak gene de bana öyle geliyor ki, Batı kültürü içinde Weber'in yasal-ussal meşruiyetinin içerdiğini öne sürdüğüm, gücün gayri şahsileşmesi ilkesinin ayrı bir ahlaksal önemi, dolayısıyla belki zayıf aına gerçek bir meşrulaştırıcı yönü vardır. Aynı şekilde, ortak kararların açık tartışma sonucunda oluşmasından yana olan liberal tercihte de kendini gösteren, hukukun *voluntas*'tan (irade) çok *ratio*'nun (akıl) bir ürünü olması düşüncesi de böyle bir nitelik taşır. Bu da hukukun geçerliliğinin, Hegel'in deyişiyle "artık güce, alışkanlıklara ve kurallara değil, içgörü ve tartışmalara" dayandığı farklı bir ahlaksal düzen gerektirir.³³

SIYASAL SÜRECİN ÖNEMLİ ÖZELLİKLERİ

Gördüğümüz gibi, modern devletin gelişiminin ilk aşamalarında iç siyasal sürecin başlıca konusu, kendi yetki alanları dahilindeki ayrıcalık ve bağımsızlıkların kapsamı ve güvenliğine ilişkin özerk güç merkezleri arasındaki şiddetli rekabetti.

Mutlak devletin kazanımlarını devralan 19. yüzyıl devleti, daha önce "birlik" ya da "iç egemenlik" dediğimiz ilkeyi kurumsallaştırarak bu siyasal sorunu çözmüş görünmektedir. Şimdi temel siyasal konu, başta ulusal ürünün dağıtılması ve üretim araçları üzerinde denetime ilişkin sorunlar olmak üzere devletin tekeline aldığı yönetim gücünün kapsamı ve yönünün ne olacağıdır. Bir sonraki bölümde bu sorunu konuları sınıflandırarak inceleyeceğim. Bu bölümde ise 19. yüzyılda ulusal siyasal sürecin bazı genel özelliklerine değinmek istiyorum.

"Sivillik": Yönetme her zaman şiddet araçları üzerinde denetimi içerir. Öteki yönetim sistemleriyle karşılaştırıldığında, 19. yüzyıl devleti meşru şiddet tekeline güçlendirmiş ve şiddeti teknik olarak da-

33 Anıldığı kaynak, J. Habermas, *Strukturwandel der Öffentlichkeit*, s.144.

ha karmaşık ve korkutucu kılmıştır. Aynı zamanda devlet şiddeti iç siyasal sürecin öteki yönlerinden farklılaştırmış ve ayırmıştır.

Geniş ve ayrıntılı devlet aygıtı içinde yürütmenin şiddetle doğrudan ilişkili yalnızca iki kesimi kalır: Asker ve polis. Ama bunların yapılarına, bütçelerine ve güçlerinin etken kullanımına ilişkin önemli kararlar *başka* organlarca (yasama, yürütme) verilir. Böylelikle meşru şiddet, yönetimin daha az dağınık, daha az yaygın, daha az görünür, daha fazla denetimi altında ve daha uzmanlaşmış bir yönü haline gelir (Sırası gelmişken ekleyeyim, şiddetin gözle görünür etkisinde benzer bir azalma da toplumsal yaşamda görülebilir. Özellikle, egemen kapitalist üretim biçimi doğrudan şiddet kullanımını içermez).

“Sivillğin” bir başka göstergesi de tüm Avrupa devletlerinde suçluların yargılanması ve cezalandırılmasında yaygın olarak daha insanca yöntemlerin benimsenmesidir. Ayrıca, normal koşullarda, siyasal ifade biçimi olarak şiddete daha az başvurulmaktadır. İngiltere’nin başlattığı yolda yürüyen birçok devlet, mevcut siyasal iktidara ya da politikalara muhalefeti kurumsallaştırmakta ve birçok siyasal makamı düzenli siyasal rekabete açmaktadır. Yukarıda sözünü ettiğim “kamu hakları” örgütlü muhalefeti ortaya çıkarırken, belirli bazı konuları da, özellikle geçmişte çok kan dökülmesine neden olmuş dinsel konuları, anayasal olarak siyasal alanın dışına çekerek muhalefetin kapsamını ve şiddetini azaltmaktadır.

Devletin egemenliğinin görünürdeki merkezi olarak faaliyet gösteren yasama organları, temelde biçimsel kurallara uygun tartışmaların açıldığı “sohbet toplantıları”na dönüşmüştür. Yasama meclislerine giderek artan sayıda, uzlaşmaları görece kolay olan meslek sahipleri ve işadamları girer. Hem buralarda hem de daha çok idari organlarda hukuk eğitimi görmüş kişiler devletin günlük işlerini yürütenler arasında çoğunluğu oluşturur. Böylelikle işler genellikle ciddi ve çatışmasız bir ortamda çözümlenmeye başlamıştır. Devlet giderek daha çok nesnel değerlendirme ve bilgiye dayanan, gösteriştten ve kavgagürültüden uzak bir biçimde yönetilmektedir.

İçerideki ilişkilerin medeniliğine karşın devletler arasındaki sa-

vaşların giderek daha şiddetli ve ölümcül olduklarını anımsayalım. Dahası, bu savaşlar büyük halk kitleleri arasında eşi görülmemiş, korkunç vahşet duygularını da uyandırmakta ve bu duyguların ifade aracı olmaktadır. Ayrıca, birçok Batılı devletin üretim sistemlerinin ayrılmaz parçasını oluşturan sömürgelerde sistemli ve kaba şiddet, yerli halkları, salt boyunduruk altında tutmak için değil, onları ekonomik bakımdan sömürmek için de, açık ve dolaysız bir rol oynar. Son olarak, bazen, devlet içeride de, özellikle siyasal muhalefet ya da alt sınıfların sömürüye karşı direnişi siyasal ve ekonomik gücün dağılımına bir tehdit oluşturur gibi görüldüğünde, şiddet potansiyelini açık ve sert bir biçimde kullanır. Böyle durumlarda askerle polis arasındaki ayırım bile çiğnenir. Grevleri sindirmek, ayaklanmaları bastırmak ve bazen de tüm ülkede asayişin sağlamak üzere ordu işbaşına getirilir.³⁴

Çoğul odaklar: Bölünmez bir bütün olarak oluşturulmasına karşın 19. yüzyıl devleti, ilgi alanları ve yetkileri farklı birçok kurum ve makama ayrılmıştır. Buna uygun olarak siyasal süreç de çeşitlilik gösterir. Çok sayıda kurumun, kuralların, konunun, örgütlü düşüncenin ve bir dizi toplu çıkarın çevresinde odaklaşır. Sistemin yapısındaki birçok eklem yeri, sisteme giriş noktaları oluşturur.

Politikaların saptanmasında söz sahibi olma umuduyla, giderek daha geniş halk kitleleri siyasal sürece katılır. Daha çok katılım ise çok sayıda ve çoğu kez birbiriyle örtüşen çizgilerin ortaya çıkmasına yol açar. Örneğin, ulusal düzeyde güç ve nüfuz sağlamak için rekabet eden bir dizi çıkar, görüş ve kişiler, bölgesel ya da kentsel düzeydekilerden farklıdır. Dış politika çizgileri genellikle maliye, refah ve eğitim politikalarının çizgileriyle kesişir.

Açık uçluluk: Devletin gelişiminin ilk aşamalarında siyasal sürece katılmak için kişilerin ve kurumların genellikle geleneksel görüşlere başvurduklarını ve kökleri eskilere giden ayrıcalıklara dayanarak taleplerini dile getirdiklerini görmüştük. Bu kişi ve kurumların açık ve inatçı mücadeleleri, çeşitli ayrıcalık ve haklar arasında geçmişte bir

34 Örneğin, bkz. Rochat, "L'esercito e il fascismo."

dengenin var olduğu ve bunun bugün de sağlanabileceği varsayımına dayanmaktaydı.

19. yüzyıl devleti için böyle bir varsayım geçerli değildir. Burada siyaset geleneksel, farklı, özerk ayrıcalıklara değil, artık tamamen laik devletin gücüne, ayrıntılara girme, tanımlama ve yayılma kapasitesine dayanarak yapılmaktadır. Görmüş olduğumuz gibi pozitif hukuk ya da devletin dili, değiştirilebilir ve yönetimin sayısız davranışına yön ve izin verebilir.

Buna uygun olarak siyasal süreç, uluslar topluluğu içinde devletin gücünü, ulusun refahını ya da kişinin mutluluğunu artırmak gibi soyut ve oynak hedeflere yönelmiştir. Siyasal rekabet sürecinde tanımlanan ve karşılıklı ayarlamalara tabi tutulan hedefler adına bireysel ve toplu çıkar dengelerinde değişiklikler her zaman meşru olarak yapılabilmektedir.

Böyle bir siyasal sistem, tamamlayıcısı olduğu toplumun dinamik yapısı bir yana bırakılsa bile, gereksinimlerden ötürü, her zaman kamuoyunu ilgilendiren ve devletin harekete geçmesini gerektiren yeni konular üretecektir. Buna uygun olarak, faaliyetleri için her zaman yeni kaynaklar, uçsuz bucaksız amaçları için yeni yönetim araçları ve yetkileri gerektirecektir.

Tartışma: Yukarıda açık uçluluk olarak adlandırdığım, 19. yüzyıl devletin özgün bir özelliği değildir. Tocqueville'in *Ancien Régime* adlı yapıtında gösterdiği gibi, devletin hareket alanının sınırlarını sürekli genişletme, toplumda düzenlenecek yeni yönler ve alanlar bulma arzusundaki geç dönem mutlakiyetçi Fransa'da bu özellik çoktan yerleşmişti. Bununla birlikte, "*ancien regime*" yarı despotikti. Devletin yukarıdan yönetilen faaliyetlerinin açıkça tartışılabilmesi ve denetlenebilmesi için yasal bir alan yoktu. Buna karşılık 19. yüzyıl devleti, açık tartışma ve fikir çatışmalarına yalnızca izin veren değil, onları gerektiren bir yapıda kurulmuştu. Sınırlı olsa da çatışma, kurallarla düzenlenmiş olsa da tartışma, siyasal sistemin işlemesi için rastlantısal değil, gerekli temel unsurlardı.³⁵

35 C. Schmitt, "Die Prinzipien des Parlamentarismus", *Parlamentarismus*, der. K. Kluxen (Köln, 1967), s.41-53.

Temsili kurumların merkeziliği: Yukarıda sözü edilen özellikler, örneğin hukukun temel önemi ve oluşumunda tartışmanın rolü, 19. yüzyıl siyasal sürecinde temsili kurumların merkezi konumlarıyla ifadesini bulmuştu. Bu “merkezilik” doğal olarak görelidir, dolayısıyla da çatışma konusudur. Kuşkusuz, başkanlık sistemine, ya da yürütme-yi kimin üstleneceğini yasama meclisindeki siyasal denge yerine hükümdarın kişisel güveninin belirlediği bir sisteme kıyasla parlamento-nun konumu parlamenter sistemde daha merkezidir. Gene de nasıl olmuş olursa olsun, yasaların yapıldığı yer zorunlu olarak parlamento-dur. Dahası, parlamento yalnızca bir tartışma alanı olarak değil, önemli karar alma süreçlerinin merkezi olarak da kamu alanını tam anlamıyla temsil eder.

Parlamento, “kamu hakları”yla, kısmen ifade olanağı bulan çok sayıda kişisel görüş ile bu görüşlerin aralarındaki farklılıkları çözecek ve azaltacak tek sesli, genel buyruklara duyulan gereksinme arasında aracı olmak zorundadır. Bunu yapmak için parlamento yalnızca toplum içindeki görüşlerin dağılımının küçük boyutlu bir aynası olarak faaliyet gösteremez. Aynı zamanda bu dağılımı *yalınlaştırmalı*, belirli konularda *odaklaştırmalı* ve ortak çizgiler, çoğunluklar, muhalefetler oluşturmalıdır. Ayrıca parlamento, bireylerin özgürce görüş ve tercih oluşturdukları ve onları dile getirdikleri yer olarak bir yandan toplumu, öte yandan da bağlayıcı buyrukları oluşturan ve uygulayan bir aygıt olarak devleti “eşleştirmeli” ve “ayırmalı”dır.

Buna uygun olarak, parlamentonun her bir üyesinin tek tek seçmenlerinden ya da tüm seçim bölgesinden değil de, kamuoyunun tümünden kaynaklanan ucu açık bir yetkiyle donatıldığı düşünülür. Kendi gibi düşünenlerle oldukça sabit bir çizgide buluşması beklenir ve bu amaçla kişisel görüşlerinin bazılarında vazgeçeceği ve aynı çizgidekilerle bazı ortak görüşleri savunacağı kabul edilir. Aynı amaçla, çoğu parlamento her dönem üye grubu için geçerli görev süresini belirler, en azından bu süreyi görece uzun tutar. Böylece, parlamento üyelerinin kamuoyunda sürekli değişkenlik gösteren fikri gelişmelere mesafeli durmalarını sağlayarak bu gelişmelerin “başını çekmelerini” ya da

“gerisinde kalmalarını” olanaklı kılar. Parlamentonun düşünce ve siyasal talep yelpazesi zorunlu olarak seçmen kitlesinininkinden daha dar-
dır. Ödünler ve ittifaklardan, hepsinden önemlisi parlamentodaki tartışmaların çoğunluk oluşturulması kaygısını içermesi ve “iktidar” ile “muhalafet” arasındaki farklılıklar üzerinde yoğunlaşmasından ötürü bu yelpaze daha da daralır.

Böylece parlamento kamuoyu karşısında özerklik kazanır ve yürütmeye karşı bir öncelik sağlar ya da sağlamaya çalışır. Parlamento sistemin merkezi bir unsurdur, çünkü sadece başka yerlerde oluşmuş siyasal eğilimleri *iletmez*, temsil ettiği seçmenlerin yönelimlerini işleme tabi tutarak yeni siyasal eğilimler de *yaratır*. Aynı zamanda devletin faaliyetleri ve süregelen toplumsal gelişmeler üzerine fikir yürüterek ve eleştirerek, seçmene bilginin geri dönmesini sağlar. Böylelikle kamuoyunu ilgilendiren konular ve bunların ortaya çıkardığı tercihler ile yarattığı sıkıntılar ve olanaklar hakkında halkın bilgilенmesini sağladığı için de merkezidir. Son olarak, sorunları dile getiren, çözümler öneren, kamuoyunu ifade eden, kamuoyu oluşturan ve sorumluluk alan siyasal liderleri ortaya çıkardığı ve seçtiği için de merkezidir.³⁶

ÖNEMLİ SİYASAL KONULAR

Bu bölümde 19. yüzyıl devletinde en sık gündeme gelen önemli konuları şematik bir biçimde sınıflandırmaya çalışacağım.

Anayasal konular: Bu konular arasında, devlet başkanının seçilmiş bir cumhurbaşkanı mı, yoksa bir hükümdar mı olması gerektiği ve kendisine ait güçlerin neler olacağı sorusunu görüyoruz. Bu konu grubunda rastladığımız diğer sorunlar yasama, yürütme ve yargı organları arasındaki güç dağılımı ile merkezi ve yerel idari organlara görev ve kaynak dağıtımına ilişkindir. Son olarak, devlet-kilise(ler) ilişkisine, ordunun anayasal konumuna ve oy hakkının genişletilmesine ilişkin çeşitli konuları da burada buluyoruz.

36 Parlamentonun bu potansiyel önemi Max Weber'in siyasal düşüncesinde önemli bir yer tutmaktadır. Bkz. Mommsen, *Max Weber und Die Deutsche Politik*.

Dış politika konuları: İttifaklar, gümrük duvarları, silahlanma ve sömürgeci yayılmanın hızı ve yönüne ilişkin sorunları içeren “Küçük İngiltere-Büyük İngiltere” tartışması bu tür konulara en iyi örneklerdir. Bunlar kuşkusuz, 19. yüzyıl devletler sisteminin en temel konularıydı ve sistemin 1914'teki o korkunç çöküşünü hazırlamıştı.

“Toplumsal sorun”: 19. yüzyılda bu terim ulusal ekonomilerin ticarileşmesi ve sanayileşmesi sonucunda ortaya çıkan bir dizi konuya işaret eder. Toplumsal sorun, nüfus artışı, alt sınıfların proleterleşmesi, kentlerdeki salgın hastalıklar, suç işleme, yoksulluk, iş kazaları, kitlelerin Hristiyanlıktan uzaklaşması, örgütlü işçi sendikacılığı, sosyalizmin yükselişi, düşük okuryazarlık, fahişelik, çocuk suçlular, gayrimuşru doğumlar, alkolizm, bireylerin toplumsal kökenlerinden kopmaları, siyasal huzursuzluk, grevler ve işsizlik gibi birbirinden ayrı çok sayıda konuyu kapsar.

Bu tür konuların tümünün (hatta kimi düşünce akımlarına göre hiçbirinin) *siyasal* olduğu herkesçe kabul edilmiş değildi. Diğer bir deyişle, devletin salt polisiye tedbirlerle değil, farklı önlemlerle bu sorunlara eğilmesi gerektiği fikri genel kabul görmemişti. Ancak, bundan sonraki bölümde göreceğimiz gibi, bu konuların önemli bir kısmı giderek çeşitli yollarla siyasal sürece bağlandı: 1) Devletin bu konulara eğilmesini bekleyen toplumsal grupların oy hakkına kavuşması, 2) Bunun sonucu olarak yurttaşların “toplumsal” hakları olduğu fikrinin ortaya çıkışı ve 3) Söz konusu sorunu çözmek için devletin kimi sorumluluklar yüklenmesi. Bu gelişme uzun sürmüştü, ancak yaygın ve sert tartışmalar sonunda birtakım kararlar alınabilmişti. 19. yüzyılda liberalizm, demokrasi ve sosyalizmin arasındaki ilişkilerin karmaşık öyküsü içinde çok şey bu kararlar çevresinde döndü.

Ekonominin yönetimi konuları: Devletin, “toplumsal sorun”a ilişkin faaliyetleri 19. yüzyılın ikinci yarısında kapitalizmi yerleştirme ve geliştirmede ve ulusal ürünün, çeşitli çıkarlar arasında dağıtımında oynadığı rolün en dramatik ve gözle görünür yönüydü. Daha az göze çarpan ama aynı soruna ilişkin bir dizi başka konu da “ekonominin yönetimi konuları” olarak adlandırılabilir.

Bu konuların (ve devletin bunlara eğilmesinin) daha az gözle görünür oluşunun iki nedeni vardır. Birincisi, 19. yüzyıl boyunca bu konularda devletin yaptığı, büyük ölçüde toprak, emek ve sermaye pazarlarının oluşturduğu dağıtım mekanizmalarının özerk ve kendi kendini yöneten biçimde çalışmaları için yasal, mali ve parasal çevrelerin oluşturulması ve yönetilmesinden ibaretti. İkincisi, sermaye birikiminde, sermayenin işletilmesinde ve pazar sisteminin yeterince denetleyemediği ekonomik dengesizliklerin hafifletilmesinde devlet etkin ama gene açıkça görünmeyen bir rol oynadı. Bu ikinci tür politikalar demiryolu şirketlerine toprak bağışlama, yatırımlar için dış borç bulma ve ödeme, gümrük duvarları koyma, şirketlere patent ve ayrıcalıklar verme, sendikaları ve toplu pazarlığı yasaklama, sınırlama ya da denetleme ve sömürgelerdeki yatırımlara açık ya da örtülü diplomatik, askeri ve mali destek sağlama gibi çeşitli biçimlerde ortaya çıkıyordu.

Son bölümde incelediğimiz dört temel konu, 19. yüzyıl devleti için tarihsel gelişimindeki farklı aşamaların mirasını temsil ediyordu. Bir anlamda anayasal konular, feodal ve *ständisch* yönetim sistemlerinde tanık olduğumuz bağımsız yönetim güçlerinin dağılımına ilişkin anlaşmazlıkları, 19. yüzyıl devletinin üniter yapısına taşımışlardı.

Dış politika konuları, Vestfalya Barışı ile meşruiyet kazanan devletler sistemi çerçevesinde dönmekteydi. Ve benim ekonominin yönetimi konuları olarak adlandırdıklarımı, 19. yüzyılda egemen olan liberal kuram ve uygulamalar ile değiştirilmiş ve gizlenmiş de olsalar, mutlakiyetçi merkantilizmin mirası olarak görebiliriz.

Ancak çeşitlilikleri, çözümlenme güçlüğü ve siyasal önemleri bakımından, “toplumsal sorun”u oluşturan konular neredeyse bütünüyle yeniydi. Devletin gündemine büyük ölçüde kapitalist üretim biçiminin ileri sanayileşme aşamasına gelmesiyle girmişti. Bundan ötürü de, 19. yüzyıl Batı’sının toplumsal yaşamının tümü üzerinde bu üretim biçiminin giderek artan egemenliğini yansıtmaktaydı. Gerçekte, kapitalist üretim biçiminin egemen konumu bütün önceki konuları biçimlendirmekte ve aynı zamanda olası çözüm olanaklarını sınırlandırmaktaydı. Kapitalizmin sanayileşme aşamasına görece erken girdiği bütün

ülkelerde ekonomi politikalarına ilişkin konular, özel girişim ve pazar kurumlarının çizdiği çerçeve dahilinde ve sermaye birikiminin mantığının belirlediği koşullarda ele alınmak zorundaydı. Bu unsurlar merkantilizmin altına, devlet girişimi ve devlet denetimine verdiği önemi kaçınılmaz olarak dışlıyordu. Egemen ekonomik çıkarların özel çıkarlar oluşu ve alttaki çıkarlarla görünürde zora dayanmayan ilişkileri içermesi anayasal mücadeleleri sınırlandırdı. Buna uygun olarak anayasal mücadeleler, daha önce öne sürdüğüm gibi üniter devlet gücünün organlarına ulaşmak ve onları etkilemek için yürütüldü. Siyasal hak ve yetki iddiaları içermeydi. Son olarak devletlerarası gerilimler, büyük sermaye merkezlerinin, ya herhangi bir devletin sınırları dahilinde olmayan ya da gerçek bir devletin varlığından söz edilemeyecek bölgelerdeki kaynaklar ve pazarlar için rekabetleri üzerinde odaklaştığından bir ölçüde yumuşadı.

Ancak öne sürdüğüm gibi egemen üretim biçiminin devlet gündemini ve siyasal çelişkileri büyük ölçüde belirlediği doğruysa, bu açıkça 19. yüzyıl devleti ile zamanın burjuva sivil toplumu arasında yakın bir tamamlayıcılık ilişkisi bulunduğuna işaret eder. Bu ilişkinin can alıcı noktaları ve 20. yüzyılda bu ilişkideki değişiklikler kitabımın son bölümünün konusu olacak.

ALTINCI BÖLÜM

Liberalizm ve Sonrasında Devlet ve Toplum

Bundan önceki bölümde gördüğümüz belirleyici kurumsal yapı ile Batı'da 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılda kapitalist üretim biçiminin gelişmesiyle ortaya çıkan toplumu birlikte değerlendirecek olursak, ilk anda bu ikisinin kurumsal ilkeleri ve yapılarındaki farklılıklar bizi şaşırtabilir. Devlet öncelikle üniter bir yapıdır. Dışarıda, öteki egemen devletler karşısında çıkarını kollarken başka hiçbir toplumsal çabada görmediğimiz biçimde kendi "mantığına" uygun geleni yapar. İçeride, hukukun soyut ve genel diliyle konuşur. Görünüşte geniş kesimlerce paylaşıldıkları ve bölücü olmadıkları varsayılan çıkarlara yönelik kararlar alır ve uygular. Tüm yönetim yetkilerini ve araçlarını kendisinde toplar. Dış ilişkileri dışında kendisine eşit hiçbir güç tanımaz.

Öbür yandan toplum geniş ama sınırları belli, birbirlerine öncelikle kişisel tercihleriyle bağlı, birbirinden farklı, kendi çıkarını gözetken ve kendi başına davranan kişiler topluluğudur. Bireylerin birbirleriyle ilişkileri sonucunda yasal yükümlülükler doğabilir. Ancak bu yükümlülükler kişinin kendi sorumluluğundadır. Beklediği yazarın karşılığında kendisini yükümlülük altına sokma özgürlüğü olduğu varsayılır. Ayrıca bu yükümlülüklerin yerine getirilmesini sağlamak, her ne

kadar kişilerin çıkarına ise de kişinin değil, genellikle mahkemeler yoluyla devletin işidir. Gördüğümüz gibi modern devlette kişiler kişi olarak birbirleri üzerinde yönetim yetkisi kullanamazlar. Birbirlerinin hukuksal açıdan özgür ve eşit olduklarını kabul etmelidirler. Seçim ve tercihe dayalı karşılıklı ilişkileri pazar mekanizmasının yansız ve otomatik işleyişi ve fikirlerin tartışılmasıyla tekrar tekrar yeniden biçimlenir. Bu tanıma uygun bireyler için kişisel kapasitelerine karşı kamusal kapasitelerini harekete geçirmek, *homo oeconomicus*'un sorunlarından yurttaşınkine geçmek, benliğin radikal bir yeniden yönlendirilişi, kendini aşmanın çetin bir yoludur. Görmüş olduğumuz gibi bunun gerçekleşmesini sağlamak için bir dizi karmaşık düzenleme toplumla devleti “eşleştirir” ve “ayırır.” Tocqueville, Amerikalıların bunu gönüllü derneklere katılarak kolaylıkla yaptıklarını öne sürmüştü.¹ Toplumsal alanda da giderek artan kurumsal farklılaşma çoğu kişinin bir günden öbürüne yol değiştirmesini gerektiriyordu. Örneğin, başarılı bir işadamlardan, ailesine düşkün bir koca ya da babaya geçiş neredeyse işadamlı kimliğinden dernek üyeliğine geçiş kadar radikaldi.

Bununla birlikte Marx, “sivil toplum” üyelerine yüklenen, dönem dönem yurttaş gibi davranmak için dünyevi, bencil çıkarlarını bastırma görevinin en azından idealist bir soyutlama, aslında ise birey ve yurttaş olarak gözetilen çıkarlar arasındaki önemli süreklilik ve ilişkileri örtbas etmek için bir perde olduğu yolundaki kuşkusunda pek de haksız değildi.² Kurumsal ilkelerinin farklılığına karşın ya da bu farklılıklardan ötürü, liberal modern devlet ve toplum içten içe uyuşan, kuşkusuz birbirini tamamlayan gerçeklerdi. Ayrıca, liberal modelde devlet toplumun bir aracı olmalıydı, toplum devletin değil - toplumu yönetmekle uzmanlaşmış bir araç. - Eğer bu kavramlaştırmada içsel bir tutarsızlık varsa - devlet nasıl hem toplumun hizmetinde olur hem de onu yönetir-, bunun açıklaması da toplumun birleşmiş değil, bölünmüş bir gerçeklik olduğu olgusunda yatmaktaydı. Temelde, liberal devlet yönetim etkinlikleri yoluyla burjuvazinin tüm toplum üzerinde sınıfsal

1 Örneğin, bkz. *Democracy in America* (Londra, 1969), c.1, s.698.

2 K. Marx, *Early Writings* (Harmondsworth, İng., 1970), s.181.

egemenliğini kayırmak ve korumak üzere kurulmuştu. Devletin kurumsal ilkelerinin en sonunda yöneldiği amaç buydu; görünüşte topluluklarla çelişmesinin nedeninin de bu olduğu gibi. Örneğin devlet, herkese kendi kaynaklarını özgürce kullanabilmesi için soyut düzeyde eşit haklar tanımıştı. Bunun nedeni, kapitalist üretim biçiminin kişisel iş sözleşmeleri yoluyla ücret karşılığı işgücünün satılmasını gerektirmesiydi. Gene, para sistemini ya da sözleşmelerin uygulanmasını sağlayacak mekanizmaları, düzenleme gibi genel yollar dışında, devletin pazara müdahalesi engellenmişti. Bunun nedeni ise, 19. yüzyıl pazarının kaynak dağıtımının neredeyse tümünü kendi koşullarına göre yapabilecek güçte olmasıydı. Bu ise üretim ve birikim süreçlerini otomatik olarak sermaye sahiplerinin çıkarları doğrultusunda yönlendiriyordu. Tüm bireylerin yasalar önündeki eşitliği anayasal bir ilke olarak anlamlıydı, çünkü özel mülkiyetin yasalarca korunması fiilen güvenlik güçlerinin, polis ve yargının etkinliklerini mülk sahibi sınıfların çıkarlarını gözetmek doğrultusunda yönlendiriyordu.³ Habermas'a göre kurallar bütünü olarak modern hukukun en belirgin özellikleri, burjuvazinin belli ahlaksal ve kültürel tercihlerini yansıtmasıdır. Böyle kurallar burjuvazinin "içe dönüklüğü"ne özgür bir ortam sağlar, çünkü dışlarındadır; burjuva kişiliğine özgür bir ortam sağlar, çünkü geneldir; burjuva öznelliğine özgür bir ortam sağlar, çünkü nesneldir; burjuvazinin somutluğuna özgür bir ortam sağlar, çünkü soyuttur.⁴

Özetle, devlet/toplum ayrımının Marx'tan esinlenen öteki eleştirel yorumlarında olduğu gibi, Habermas'ta da, devletin kurumsal ilkeleri toplumda burjuva sınıf egemenliği sağlamak için birer araçtır. Siyasal yapılar öncelikle kapitalist üretim biçiminin gereklerine yanıt verir, aynı zamanda siyasal gücün ekonomik bağımlılığını ifade eder ve

3 Bu noktanın mükemmel bir yorumu için bkz. A. Gouldner, *The Coming Crisis of Western Sociology* (New York, 1970), s.304-13.

4 J. Habermas, *Strukturwandel der Öffentlichkeit* (5. basım; Neuwied, 1971), s.74-75. Bu kitabı (ve Habermas'ın öteki yazılarına) olan borcum bu bölümün ilk başlarında özellikle çok büyük. Bununla birlikte, okuyucu Habermas'ın bazı görüşlerine karşı çıktığını da unutmamalıdır; örneğin bkz. W. Jäger, *Öffentlichkeit und Parlamentarismus: Eine Kritik an Jürgen Habermas* (Stuttgart, 1973).

gizler.⁵ Bu görüşler bana doğru ama eksik geliyor. Her şeyin ötesinde, devlet/toplum ikilemi siyasal ve ekonomik güçler arasındaki ilişkiden *doğmamıştır*. Çok daha önce, batı devletinin *cuius regio eius religio*'dan başlayan, dinsel hoşgörü ve vicdan özgürlüğünden geçerek, "laik devlet"e ulaşan o dolambaçlı öyküsünde, kilise(ler) ve Hıristiyanlık'tan o yavaş ama acımasız kopuşunda temel ifadesini bulmuştur. Bu öyküde, ekonomik çıkarların değil de, *raison d'etat*'nın ve dinsel uyanış ve ahlaksal bilinçte ciddi ve bağımsız bir gelişimin belirleyici bir rol oynadığı görülecektir. Devlet karşısında, devleti ilgilendirmeyen ya da yansız biçimde koruması beklenen ilk "özel" konular mülkiyet ya da sözleşmeye değil, din ve vicdana ilişkin olanlardı.

Devlet/toplum ayrımının dinsel boyutu devletin karşısına, görüşteki gücüne rağmen, aslında tarihsel olarak *önemini yitirecek* bir toplumsal gücü oturtmuştu: Protestan Reformu ve Katolik Karşı-Reformunun militan Hıristiyanlığı, devlet/toplum ayrımı daha sonra kurumsallaştığında ise devletin karşısında adı para, ekonomi, pazar ya da kapital olan dinamik ve *giderek önem kazanan* bir güç vardı. Devletle toplum arasındaki "ayrım"ın öyküsünde dinsel boyutun erken, bağımsız ve önemli bir rol oynadığını görmek, ancak ekonomik boyutun devlet açısından çok daha ciddi bir tehdit içerdiğini savunan Marksist görüşü de benimsemek olasıdır. Din bir kez devletten ayrıldıktan sonra, devletin karşısına giderek daha az ve daha zayıf taleplerle çıkarken, kapitalist ekonomi büyük ölçüde kendisinin devletten ayrılma koşullarını kendisi belirleyecek durumdaydı.

Bir başka deyişle, kapitalizmde ekonomi toplumdaki öteki unsurlara eşdeğer değildir. Daha çok, onları kendisine bağımlı kılar ya da din, aile, statü, eğitim, teknoloji, bilim ve sanat da dahil olmak üzere tüm öteki unsurların bağımsız önemlerini azaltır. Kapitalist üretim bi-

5 "Siyaset, ideal olarak paranın gücünden üstün olsa da, gerçekte paranın kölesi olmuştur." K. Marx, *Frühe Schriften* (Stuttgart, 1962), c.1, s.483. Bu görüşün gene, ama kapitalist üretim biçiminin doğasının, kapitalist sınıfa böyle bir kamusal gücün doğrudan verilmesini ne ölçüde engellediğini vurgulayan bir ifadesi için, bkz. U. K. Preuss, *Bildung und Herrschaft* (Frankfurt, 1975), s.7-44.

çimi tüm toplumsal süreç üzerinde giderek yükselen ve güçlenen sesi-
ni duyurur. “Değişim değerleri” yavaş yavaş “kullanım değerleri”nin
yerine geçer. Çıkarların tümü pazarda işlem görür ve pazarın kuralla-
rına boyun eğer. Bu noktayı Marx’ın deyişiyle ifade edecek olursak,
“ekonomi politik” sivil toplumun bir yönü ya da bir evresi değil, sivil
toplumun “anatomisi”nin kendisidir.⁶

Bunun devlet açısından nasıl bir tehdit oluşturduğunu görmek
için, devletin toplumsal misyonunun genellikle (örneğin, Hegelci gele-
nekte), yapısı gereği parçalanmış, atomize ve merkezlessiz olduğu düşü-
nülen toplumu bütünleştirici ve egemen kılıcı görüldüğünü belirtmek
yeterlidir. Bu kadar çok “bütünleştirme ve egemenleştirme”yi aslında
kapitalist ekonomik sistem gerçekleştiriyorsa, devlete yapacak ne kalı-
yor? Yapısal olarak toplumdan ayrılması, devlete özerkliğini koruya-
cak ya da hatta belki “karşı koyup” ekonomik süreç üzerinde söz sa-
hibi olmasını sağlayacak yeterli bir manevra alanı bırakacak mıdır?

Bu sorular, her biri kendi kimliğini ve kendi alanında tabanını
koruyarak üstünlük için mücadele eden iki yarışmacıyı anımsatmakta-
dır. Ancak bu bölümde çizdiğim tablo, öncelikle iki alanın giderek da-
ha çok iç içe girdiğini ve devleti toplumdan ayıran çizginin yok oldu-
ğunu göstermektedir. 19. yüzyılda Batı’nın değişmez özelliği olan, sos-
yokültürel ve ekonomik süreçler ile siyasal süreçler arasındaki kurum-
sal farklılaşmanın günümüzde büyük ölçüde ortadan kalktığı yolunda-
ki benzer görüşleri yeniden ortaya koyup toparlayacağım. Ama günü-
müzde devlet hâlâ liberal-demokratik, 19. yüzyıl anayasasından türe-
miş siyasal ve yasal kalıplar içinde ve onlar yoluyla faaliyet göstermek-
tedir. Bu faaliyet siyasal sürecin içeriğindeki değişikliklerin kısmen giz-
lenmesine, kısmen de kısıtlanmasına yetecek ölçüdedir. Ama aynı za-
manda kalıpların kendilerini de değiştirir ve bozar.⁷

Aşağıda seçilmiş meclislerin, açıkça kabul edilmese bile artık

-
- 6 Ekonominin ve kendine özgü çıkarlarının toplumsal üstünlüğünün iki ayrı ifadesi için, bkz. He-
gel’de “sivil toplum” üzerine olan bölüm, *Philosophy of Right* (Oxford, 1942), s.122 ve devamı
ve E. Troeltsch, *The Social Teachings of the Christian Churches* (New York, 1960), s.28.
- 7 J. Habermas et al., *Student und Politik* (Neuwied, 1961), s.23.

devletin merkezinin dışına itilmesini bu son noktaya örnek olarak inceleyeceğim. Ama siyasal ve toplumsal alanların birbiri içine girmesinin sonucunu tartışmadan önce, bu gelişmenin nedenleri ve/veya sonuçları olarak düşünülebilecek bir dizi olguyu incelemeliyiz.

TOPLU ÇIKARLARIN BASKISI

Bu ve bundan sonraki iki alt bölümde, önce devlet/toplum ayırım çizgisi üzerinde toplum tarafından kaynaklanan ve devletle toplum arasında anayasal modelin öngördüğünden daha kapsamlı bir ilişkiye yol açan kimi baskıları inceleyeceğim. Kapitalist sistemin gelişen dinamiğini yansıtan olaylar üzerinde duracağım.

Kapitalizm bir iktidar sistemidir. Geçimi ve toplumsal yeri emeğinin satışına bağlı gruplar üzerinde, sermaye sahibi sınıfın kendini idame ettiren egemenliğini içerir. Dolayısıyla temel iki sınıfın birbiriyle çelişkili bir dizi çıkarını ortaya çıkarır. Modern batı toplumunun bu merkezi öğesini devlet koruması altına almanın en güvenli yolu, sermaye sahipliğini ortadan kaldırmak, sermaye dağılımını değiştirmek ya da kâr ve sermaye birikimi üzerinde denetimi kurmak isteğinde olan grupların hak iddialarını ve taleplerini anayasal siyasal süreçten dışlamaktadır.

19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarında, çıkarları kapitalist sistemin sürmesi ve gelişmesiyle çelişen grupları siyaset alanından dışlamanın başlıca yolu oy hakkını kısıtlamaktı.⁸ Oy hakkı olmadan bu gruplar ancak doğrudan siyasal önemi olmayan yurttaşlık haklarını kullanabilir ya da polis ve öteki baskılarla sindirilebilecek yasadışı siyasal muhalefet yollarına başvurabilirlerdi. Sistemle çelişen çıkarlar siyasal süreçten bir kez böyle “süzülüp atıldıktan” sonra, kamu kurumları özellikle de parlamento, kapitalist-burjuva kurum ve değerleri dahilinde ortaya çıkan bu çelişen çıkarları uzlaştırma yoluna gidebilirdi.⁹ Seçme ve seçilme hakkı da mülkiyet ve/veya eğitim koşullarına bağlanmış

8 Burjuva-liberal siyasal toplumu için bu ilkenin önemi konusunda, bkz. L. Kofler, *Staat Gesellschaft und Elite Zwischen Humanismus und Nihilismus* (Ulm. 1960), s.126 ve devamı.

9 T. Geiger, *Saggi sulla società industriale* (Turin, 1970), s.613, 617 ve devamı. Bu kitap Geiger'in *Demokratie ohne Dogma* (1964) adlı yapıtının İtalyanca çevirisidir.

ve salt erkeklere verilmişti. Bunun gerekçesi ise, kamuoyunu ilgilendiren siyasal ve diğer konularda, doğrudan ya da temsilciler yoluyla bilgili ve eleştirel bir tavırla karar verme hakkının yalnızca pazar sisteminde bir çıkarı olanlara yani girişimciler, meslek sahipleri, rantiyeler, bir de olsa olsa serbest çalışanlara verilebileceğiydi. Marx'ın alaycı ifadesiyle kişinin kendi dünyasından, bilgili ve toplum yararını düşünen yurttaşların o yüce formuna atlaması için baba-egemen bir ailesi, uygun bir evi, saygın bir adı, riske atabileceği bir sermayesi ya da istediği gibi kullanabileceği becerileri olmalıydı.¹⁰

Liberal düşüncede bu tezleri ve bunların çeşitli türevlerini ciddiye alıp almadığımız o denli önemli değil. Önemli olan, oy hakkından yoksun bırakılanların kendilerinin bunları ciddiye almış olmasıdır. Bu kesimlerin oy hakkı istemeleri, sermaye sahibi sınıfın çıkarlarıyla çatışan ve kolayca “dengelenemeyen” çıkarları siyasetin içine taşımak içindi. Bu hakkı sonunda kazandılar ve devlet gücünü, içinde bulundukları koşulları ve ekonomik durumlarını düzeltmek için kullandılar.¹¹ Çeşitli nedenlerden ötürü alt katmanlar oy hakkına kavuşmaktan ve bu hakkı kendi amaçları için kullanmaktan uzun süre alıkonamazdı. Büyüyen mali ve askeri çıkarları, devletin giderek daha geniş kitlelerle doğrudan ilişki içine girmesine yol açıyordu. Ülkenin siyasal sürecine meşru katılım da bu kitlelere yüklenenlerin bir bedeliydi.¹² Kapitalist üretim biçiminin gereği olarak kitlelerin temel haklara sahip olması, oy hakkı olmayanlara da toplumda bir yer kazandırmış ve “kamu etkinlikleri”ne katılmalarını sağlayarak sonunda siyasal haklarına kavuşturmuştu.¹³ Ayrıca giderek gelişen sanayi teknolojisi, işgü-

10 Bkz. A. Gouldner, *Dialectics of Ideology and Technology* (Londra, 1976), s.101 ve devamı.

11 Burada ve aşağıda “dengelenebilir” ve “dengelenemeyen” çıkarlar ve “dengelenemeyen”lerin siyasete girişinin sonuçları hakkındaki görüşlerimin dayandığı kaynak: W. Hoffman, “Staat und Politisches Handeln Heute”, *Abschied vom Bürgertum* (Frankfurt, 1970), s.179 ve devamı. Alt kesimlerin değişen başarılarına için, bkz. R. Bendix, *Nation-Building and Citizenship* (New York, 1964), s.74 ve devamı.

12 Örneğin, bkz. L. Charmay, *Societe militaire et suffrage politique en France depuis 1789* (Paris, 1964).

13 Bkz. C. B. Macpherson, *The Real World of Democracy* (Oxford, 1966), s.8 ve devamı.

cünün en azından okuryazar olmasını gerektiriyordu. Bu nedenle geliştirilen yaygın parasız eğitim, devletle toplum sınırını muğlaklaştırmış, işçilerin kendilerini örgütleyebilme, harekete geçebilmelerini kolaylaştırmıştı. Son olarak, seçmen oyları için rekabeti içeren bir parti sisteminin kısmen de olsa var olduğu yerlerde, iktidar “dışındaki” partiler oy hakkına yeni kavuşanlarca seçimlerde ödüllendirilmeyi umarak seçmen kitlesinin genişletilmesini savundular.¹⁴

Sorunların tartışılabildiği, aynı çıkar ve görüşleri savunanlar arasında ilişkilerin kurulabildiği liberal bir “kamu alanı”, yalnızca seçme ve seçilme hakları için alt sınıflarca değil, ekonomik alanda ayrıcalıkları olsun ya da olmasın, tüm gruplarca ekonomik ve toplumsal kazanımlarını artırmak amacıyla koalisyonlar kurmak için de kullanıldı. Genelinde işçi ve işveren sendikaları biçiminde ortaya çıkan bu koalisyonların etkinlikleri, toplumsal ürünün emek ve sermaye ya da her birinin farklı kesimleri arasında dağıtımı sürecine, baskı ve “pazarlık” unsurlarını soktu. Bu da kişisel tercihler arasında planı olmayan, mekanik düzenlemeler yoluyla faaliyet gösterdiği varsayılan pazarın geleceksel kurallarının değiştirilmesini ya da askıya alınmasını gerektirdi. Bu gelişmenin devlet/toplum ayrımı üzerindeki etkisi, “sosyal yardım” alanına ilişkin yasalarla birlikte toplu pazarlık ve sendika üyeliği konusundaki kuralların, “iş”, “çalışma” ya da “sosyal hukuk” olarak adlandırılan bir bütün oluşturmaları ve özel hukuk ile kamu hukuku arasındaki ayrımı muğlaklaştırmasıdır.

Ayrıca gene aynı koalisyon ya da örgütler o denli geniş boyutlu çıkarları temsil eder ve harekete geçirirler ki çeşitli devlet organlarını, kamu alanının dışında ve parlamentonun aracılığı olmaksızın oynanan bir “baskı” ya da “çıkarcı” oyununa dahil etmeyi başarırlar. Böylece, devletçe tanınmadan ve denetlenmeden gelenek hukukuna göre örgütlendikleri ve faaliyet gösterdikleri için görünüşte bütünüyle özel olan bu çıkarlar, kendilerini doğrudan etkileyen kamu politikalarını oluşturu-

14 Alt sınıfların siyasete katılmasının bu ve öteki yönleri hakkında, bu olgunun tarihsel olarak önemli bir örneği üzerine odaklanan derinlemesine bir inceleme için bkz. G. Roth, *The Social Democrats in Imperial Germany* (Totowa, N. J., 1962).

rur ya da engeller. Bunu da öylesine etkili yaptılar ki, devlet çoğu kez faaliyetlerinde bu gruplarla ilişkiye girmeyi kendi çıkarına görür.¹⁵ Bu örgütlerin liderlerini idari politikalar oluşturan organlara dahil eder, yasalar hakkında onlara danışır, örgütledikleri çıkarları denetlemek için onların imkânlarını kullanır ve bazen devletin kimi girişimlerinin başarısını sağlama almak için zaman zaman onlardan üyelerini disiplin altına almalarını ya da taleplerini kısımlarını bekler.¹⁶ Dahası, böylelikle toplumsal ürün, hâlâ devletin bölünmez egemenliğinden kaynaklanır görünen yönetim yetkileri yoluyla dağıtılsa bile, bu dağıtım gözle görülür biçimde siyasal sürecin temel konusunu oluşturur. Buna uygun olarak da, özel çıkarların açıkça ya süreçte seslerini duyurmaları ya da örtük biçimde onu etkilemeleri sağlanır, ya da bazen fiilen yönetime katılmalarına olanak tanınır.

KAPİTALİST GELİŞMELER: MESLEKİ YAPI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Yukarıda, devlet ve toplum arasındaki sınırı muğlaklaştıran gelişmelerin bazılarını, kavramsal olarak en basit anlatımıyla mülk sahibi olmayanların emeğini pazarda satın alan sermaye sahibi bir sınıfın kâra el koyduğu bir üretim sistemi olan kapitalizmin doğasına bağlamıştım. Ancak bu tür gelişmelerin, egemen üretim birimlerinin yapısı, sermayenin dağılımı, vb. alanlarda kapitalist üretim biçimindeki *gelişmelerden* kaynaklandığı düşünülebilir. Özellikle, sanayi kuruluşlarının daha fazla kapitalistleşmesi doğrultusundaki uzun-dönemli eğilimin, buradaki tezimle doğrudan ilişkili çeşitli sonuçları vardır. Bu sonuçların birkaçı değişen mesleki yapı dolayısıyla ortaya çıkmıştı. Özellikle, daha ileri bir sanayileşme düzeyi giderek daha farklılaşmış, okuryazar, vasıflı ve daha çok çalışma şevkine sahip bir işgücü gerektiriyordu. Sonuç olarak, işgücünün niteliği değişmiş ve işçinin giderek artan eğitim düzeyi siyasal bilincini de yükselterek devletten taleplerinin artmasına yol açmıştı.

¹⁵ Bu olgunun Amerikan yaşamından örnekleri ve sonuçlarının eleştirisi için, bkz. T. Lowi, *The End of Liberalism* (New York, 1969), Bölüm 4.

¹⁶ C. Offe, *Leistungsprinzip und industrielle Arbeit* (Frankfurt, 1970), s.13.

Bu bölümde statü, yaşam biçimi, kendini algılama, kültürel tercihler ve siyasal eğilimler bakımından geleneksel olarak burjuvaziyle özdeşleştirilen orta sınıf içindeki mesleki değişime kısaca değinmek istiyorum. Temel değişim, üretim sistemi içindeki konumu (ama tüketim sistemi içindeki değil) işçi sınıfınıninkine benzeyen, geniş bir çalışan orta sınıfın ortaya çıkmasıydı. Bu ise iki gelişime yol açtı. Birincisi oy hakkına sahip olabilmenin koşulları arasından, mülkiyetin çıkarılması gerekiyordu. Aksi takdirde, giderek daha geniş kesimler ücretli çalıştığından çok geniş bir kitle oy hakkından yoksun bırakılacaktı. Oysa, gördüğümüz gibi eğilim oy hakkının kısıtlanması değil, genişletilmesi yönündeydi. İkinci gelişme ise, çalışan orta sınıfın “özel” çıkarlarını gözetmesi için devlete baskı yapmada işçi sınıfını taklit etmesi ve üstelik daha da başarılı olmasıydı. Artık bir aile adına sahip olmanın (Keynes’in “rantiyenin kurtulamayacağı bir hastalıktan dolayı ölümü seçmesi” tanımına bakınız), ya da değerli hizmetlerini pazarda satarken bağımsızlığını korumanın, ekonomik güvenlik ve toplumsal konumunu güvenceye almak için yeterli olmadığı bu ortamda, orta sınıf bunları devlet eliyle korumaya çalışıyordu.

Çalışanlar emek piyasasında hizmetlerine yeterli talep bulsa ve gelirleri orta sınıf yaşam düzeyini korumaya yetse bile, güvenlik arayışlarını tatmin için gene de pazar dışında devletten yardım umuyorlardı. Habermas, bu gelişmelerin modern kentli ailenin kurumsal yapısı üzerindeki uzun dönemli etkilerini şöyle açıklıyor:

Ailenin mal varlığının eve ekmek getiren tek bir kişinin ücretli bir işten sağladığı gelire indirgenmesiyle, aile acil durumlarda, zor günlerde kendisine bakabilme, yaşlılık günleri için bir kenara para ayırabilme yeteneğini yitirir. ...Eve ekmek getirenin işsizlik, kaza, hastalık, yaşlılık ve ölümü gibi durumlarda devlet yardımı devreye girmelidir. ...Burjuva ailesi eskiden böyle riskleri kendi başına göğüslemek zorundayken, artık aile üyeleri temel gereksinimlerini karşılamak için devletin verdiği güvencelere dayanırlar. Böyle acil durumlarda ortaya çıkan gereksinimlerin ötesinde, konuttan iş bulma hizmetlerine, mesleki ve eğitsel danışmanlıktan sağlık hiz-

metlerine kadar yaşamın birçok alanında devlet yardımı söz konusudur. Tasarruflarıyla sermaye birikiminin çekirdeğini oluşturması-na artık gerek kalmamış olan burjuva ailesi giderek bakıp büyütme, eğitim, koruma, manevi destek olma, yol gösterme, temel gelenekleri öğretme ve yönlendirme işlevlerini de yitirir. (Klasik) burjuva ailesinde en mahrem alanlar olarak kabul edilen alanlarda bile biçimlendiriciliğini yitirir. Bir anlamda, ailenin konumunu koruyan bu tür kamu güvenceleri, bu özel alanı, ailenin kendisini özellikten çıkarır (kamusallaştırır).¹⁷

Sanayileşme ilerledikçe ve çalışan nüfusun yaşam standardını ve beklentilerini yükselttikçe, Habermas'ın sözünü ettiği olgu, orta sınıf ailesini aşarak tüm modern Batı ailesi için geçerli hale gelmiş ve dolayısıyla devlet/toplum ayrımı üzerindeki etkisi de artmıştır.

KAPİTALİST GELİŞMELER: ÜRETİM SİSTEMİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Nitelik olarak yukarıdakilere benzer ama daha geniş boyutlu etkiler, anonim şirketler ve büyük kuruluşların gelişen sanayi ekonomisinin baş oyuncular olmalarıyla egemen üretim birimlerinin boyutları ve yapılarının değişmesinde gözlemlenebilir. En başta, liberal ideoloji içinde, kişilerin ortak ekonomik girişimlerine tüzel kişilik vermenin meşruiyeti çok tartışmalıdır ve kökleri liberalizm öncesi, hatta liberalizm karşıtı düşüncelere uzanır.¹⁸ Amerikalılar arasında şirketlerin “kamusal” niteliği (“kamuya açılmak” deyimindeki anlamda) ve bu şirketlere, sahiplerinden ayrı bir hukuksal konum tanımak için, karmaşık ve hiç de otomatik olmayan bir siyasal-hukuksal işlem gerektiği gerçeği, özel hukuk ve kamu hukuku arasındaki ayrım açısından bakıldığında, bu yapılaşmaların ne denli tuhaf bir konumu olduğunu gösterir. Aynı durum, mahkemelerden tahvil komisyonlarına kadar hükümetle doğrudan ya da dolaylı ilişkili organların, şirketlerin etkinliklerinin yasalara

17 Habermas, *Strukturwandel der Öffentlichkeit*, s.187 ve devamı.

18 Lowi, *End of Liberalism*, s.6. Bu tür yasal etkinliklerin “ayrıcılık sağlayıcı” yönünün daha teknik bir ifadesi için, bkz. F. Galgano, *Storia del diritto commerciale* (Bologna, 1976), Bölüm 3 ve 6.

uygunluğunu denetlemede başvurdukları karmaşık, ama çoğu zaman etkisiz düzenlemeler için de geçerlidir. Ayrıca 20. yüzyılda, ABD dışında kalan hemen tüm Batı ülkelerinde bütünüyle devletin ya da devletçe denetlenen ve yatırımları için devlet kaynaklarını kullanabilen sanayi kuruluşlarının kurulması yolunda bir eğilim olmuştur. Parlamento ya da hükümet bu kuruluşların üst düzey görevlilerini atayabilir, işletme politikalarını saptayabilir ve yönlendirebilir.¹⁹

Birçok büyük ekonomik birim, yasal olarak “özel” sermayeye dayalı olduğu için, yatırım ve sanayi stratejilerinde etkin bir devlet denetiminden uzak kalmayı başardıklarında bile, gerçekte çalışanları ve daha az ölçüde müşterileri karşısında yarı kamu kuruluşları gibi faaliyet gösterir. Bu, özellikle bu tür kuruluşların asıl amaçlarıyla olsa olsa uzaktan ilgisi olan etkinliklere giriştiklerinde (ki sık sık girişirler) belli olur. Bahrtd bunu şöyle dile getiriyor:

Çalışanları için konut yapan ya da kendi evlerini satın almaları için çeşitli olanaklar sağlayan sanayi şirketleri vardır. Bunlar parklar, okullar, kiliseler ve kütüphaneler yaptırır; konser ve tiyatro gezileri düzenler; yetişkin eğitimi dersleri verir; yaşlılara, dullara ve yönetimlere bakar. Bir başka deyişle, başlangıçta yalnızca yasal açıdan değil sosyolojik anlamda da kamuya ait kuruluşlarca üstlenilmiş bir dizi işlev, özel şirketlerce üstlenilir... Büyük bir şirketin “özel” etkinlik alanı, bulunduğu kentin tam ortasından geçer ve haklı olarak sanayi feodalizmi denebilecek bir olguyu ortaya çıkarır.²⁰

Daha da önemli bu tür etkiler, büyük şirketlerin çalışanları için bir çeşit “yarı-devlet” oluşturmaları, gerçek devlet organlarının müdahale ve denetiminden korunan, kendilerine özgü bir yasal ve hukuksal sistem kurmaları sonucu olarak da ortaya çıkar.²¹ Kimi zaman böyle bir sistemin idari ve yarı-hukuksal kararları şirket yöneticileri ile çalışanların temsilcileri arasında görüşülerek alınır. Ancak bu kararların

19 Bu düzenlemelerin bazıları için, bkz. A. Schofield, *Modern Capitalism* (Oxford, 1966).

20 H. P. Bahrtd, *Die moderne Grosstadt* (Rowohlt, 1962), s. 43 ve devamı.

21 Bu olgunun hukuk sosyolojisi açısından bir değerlendirmesi için, bkz. P. Selznick, *Law, Society and Industrial Justice* (New York, 1969).

çalışanların yaşantıları üzerindeki etkisi (ve Bahrdt'ın bize hatırlattığı gibi bu etkinin yalnızca işe ilişkin yönü değil) gerçek kamu alanı dahilinde tartışılmamakta, çalışanların yurttaş olarak sahip oldukları hakları, göz önüne alınmamaktadır. Ayrıca, tek tek çalışanların onları işveren karşısında temsil etme durumundaki kişi ya da örgütler üzerinde çok az denetim gücü vardır. Son olarak, çalışanların sağladıklarının (ücret, sosyal güvenlik, çalışma koşulları, emeklilik hakları, yan kazançlar) görece olarak iyi olması durumunda, maliyetler büyük ölçüde kendileri dışındaki kamuya -tüketicilere ya da vergi mükelleflerine- yüklenir.

Bu son nokta bizi ileri sanayileşmiş ekonomilerde büyük şirketlerin egemenliğinin bir başka ve çok önemli sonucu üzerinde düşünmeye götürüyor. Birbirleriyle, daha küçük şirketlerle, mal veren şirketlerle ve tüketicilerle rekabetçi modelle uyuşmayan ilişkiler içine girebileceklerinden, bu tür şirketlerin etkinlikleri pazarın işleyişini temelden değiştirmektedir. Örneğin, büyük şirketler yatırımlarında kârlarını kullanarak kendi dışlarındaki sermaye pazarlarının denetiminden kurtulur ya da o pazarlara gittiklerinde, çok sayıda küçük tasarruf sahibi ve yatırımcıdan çok, birkaç büyük yatırımcının pazarı denetlediğini görürler. Ayrıca yeni ürünler, reklam ve fiyat stratejileriyle talep yaratmayı başarabilen büyük şirketler, bağımsız tüketicilerin birbiriyle rekabet eden şirketlere tercihlerini belirterek kâr olanakları yarattığı "klasik sıra"yı etkin biçimde tersine çevirirler.

Ancak, serbest rekabetçi pazar yalnızca tek gerçek pazar değil, liberal devlet/toplum ayrımınca öngörülen ekonomik çevreydi de. Bunun için iki neden vardı. Birincisi, serbest rekabetçi pazar kendi kendini dengelediği için devletin *ad hoc* denetim ve müdahalesinden kurtulabilirdi. İkincisi, serbest rekabetçi pazar, ekonomik faktörler arasında güç ilişkilerinin ortaya çıkmasına izin verir görünmüyordu. Böylece devleti ulusal toplum içinde ve onun adına güç kullanan tek merkez olarak bırakıyordu. Yalnızca kârlarını değil, pazarlar üzerindeki denetimlerini, büyüme hızlarını ve birbirleri ve toplum üzerindeki güçlerini artıran büyük şirketlerin egemenliği, yukarıdaki varsayımlarla çeliş-

mekte, kapitalist üretim biçiminin devletin gücüne karşı meydan okuyuşunu keskinleştirmektedir.

Büyük şirketlerin ekonomik süreç ve dolayısıyla tüm toplumsal alan üzerindeki denetimleri devletin kendisini de etkilemelerini, devleti en azından işlerine “karışmamaya” ve nihayet yönetim güçlerinin bazılarını onların hizmetine vermeye ikna edebilmelerini sağlar. 20. yüzyılda kapitalist işletme bu stratejiyle büyük başarı kazanmış ve devletin faaliyet alanlarını genişletmiş, faaliyet biçimlerini değiştirmiş ve 19. yüzyılda devletin sorunu olarak kabul bile edilmeyecek olan amaçlara yönlendirmiştir. Örneğin, gelişmiş sanayi dallarında faaliyet gösteren şirketlerin kurulması, güçlendirilmesi ya da modernleştirilmesi amacıyla artık devlet bu şirketlere kâr mantığına göre kullanılmak üzere kamu gelirlerinden büyük fonlar ayırmaktadır. Kâr mantığı, şirketler hangi kurallara göre çalışırsa çalışsın ve fonlar hangi kurallara göre verilirse verilsin, hâlâ “özel” bir mantıktır. Dahası, devletin ulusal eğitim sistemini yayma ve modernleştirme çabası, arkasında belirtilen amaç ne olursa olsun sanayinin faaliyet gösterebilmesi ve ilerlemesi için gereksinmesi olan yetişmiş insan gücü ve ileri bilimsel, teknolojik ve idari bilgiyi sağlamaya yaramaktadır. Öbür yandan devletin “istikrarlı kalkınma” ve “tam istihdam” arzusu, devleti sanayi ürünlerine olan talebi karşılamak amacıyla büyük harcamalar yapmaya götürmektedir. Bunun da enflasyonu hızlandırıcı yan etkileri vardır. Son zamanlardaki radikal görüşler, modern Batı devletinin refah harcamalarını bile (bizim at kesimlerin yeni kazanılmış siyasal etkinliği sonucunda gerçekleştiğini öne sürdüğümüz harcamaları), özel şirketlerin işletme maliyetlerini hafifletmek için devletin, büyük ölçüde o alt sınıflara vergi yükü yükleyerek, gerçekleştirdiğini öne sürmektedir.²²

Alman anayasa hukukçusu Böckenförde, böyle etkinliklere girişmekle, Batı’da devletin kendisini ekonomik sürece bağımlı kıldığını savunmaktadır. (Bir Marksist olmadığı için bu olgunun *sınıf* ilişkileri açısından önemini vurgulamadığına işaret etmeliyim).

22 Örneğin, bkz. J. O'Connor, *The Fiscal Crisis of the State* (New York, 1973).

Modern devletin kendisini ekonomiyle özdeşleştirmesi sonucunda, devlet büyük ölçüde sınai-ekonomik sürecin hizmetine girmiştir. Devletin ekonomik yükümlülükleri artarken kendi kendine karar verebilme kapasitesi zayıflar. Düzenleme ve denetleme işlevlerini yerine getirir, ama tarafların üstünde gücü elinde tutan bir “üçüncü kişi” olarak değil. Daha çok, sınai-ekonomik süreci tamamlayıcı işlevleri gerçekleştirir. Ekonomik sürecin hangi yönlerinin destekleneceğine ve denetleneceğine karar veren devlet değildir! Devlet sürecin kendisinden ortaya çıkan verilere ve eğilimlere yanıt verir. Genel bir denetim devlet tarafından değil, sınai-ekonomik sürecin kendisi tarafından yerine getirilir.²³

Yukarıda incelediğimiz süreçte devletin yalnızca edilgen bir katılımı olduğunu öne sürmek kanımca aşırı değilse de abartılmış bir görüştür. Devletin karşısına Böckenförde gibi “sınai-ekonomik süreç” ya da kapital ya da başka ne dersek diyelim, devlet salt o karşıt çevresinde oluşan gelişimlere tepki göstermez. Devlet/toplum ayrımını muğlaklaştıran müdahaleler devletin bu ayrım çizgisi üzerinden öbür tarafa “çekilmesi”nin değil, kendisini bu çizginin ötesine “itmesi”nin sonucudur. Devlet/toplum ayrımının yok olmasına yönelik eğilimi bu denli güçlü kılan tam da birbirinden farklı ve başka durumlarda birbirine aykırı birçok olgunun bu sonucu yaratmak için birleşmesidir.

Örneğin, daha önce gördüğümüz gibi “iktidar”a karşı “muhalfe” olgusu özel bir siyasal dinamik oluşturarak oy hakkının genişletilmesini ve bunun sonucunda devlet politikalarının alt kesimlerin yararına harekete geçirilmesini sağlamıştı. Her devletin öteki devletler karşısında kendi gücünü korumak ve artırmak isteğini -ki bu Carl Schmitt’e göre en temel siyasal gerçektir- ele alalım. Gayet açıktır ki, günümüz koşullarında devletin bu istek ve kararlılığı devletin kendisi-

23 E.-W. Böckenförde, “Die Bedeutung der Unterscheidung von Staat und Gesellschaft im demokratischen Sozialstaat der Gegenwart”, *Rechtsfragen der Gegenwart* (Stuttgart, 1972), s.11 ve devamı; bu alıntı, s.28. V. Ronge ve G. Schmieg’in, *Restriktionen politischer Planung*’da (Frankfurt t.y.), Böckenförde’nin temel görüşü başka bir açıdan, ama aynı zamanda onu bir siyasal idari yönetim tekniği olarak “planlama”nın kullanım alanlarına uygulayarak, destekledikleri düşünülebilir.

ne yeterli bir ekonomik temel sağlamasını gerektirir. Ama, ileri sanayileşme aşamasında, böyle bir temeli oluşturmak ve korumak, ancak ya en büyük şirketlerin ya da devletin sahip olabileceği mali, teknolojik ve örgütsel kaynaklar gerektirir.²⁴ En büyük şirketler çokuluslu olduklarından ve bu kimlikleriyle herhangi bir devlet için garip birer müşterisi oluşturacaklarından,²⁵ yeterince büyük ve güçlü girişimleri desteklemekte önderlik genelde devlete düşer. Kapitalist sanayileşmenin liberal olmayan başarılı iki örneği, Almanya ve Japonya'nın, aynı zamanda güçlü askeri-siyasal gelenekleri ve saldırgan eğilimleri olan -Schmitt'in kafasına çok yatkın- ülkeler olmaları düşündürücüdür. Ve Fransa'da *dirigisme* zamanının Batılı devlet adamları içinde "siyasal" alanın özelliği ve üstünlüğünü gözü kapalı savunan De Gaulle döneminde önemli ilerlemeler göstermiştir.

Böckenförde devletin en azından Batı'da, ekonomik faaliyetlerle aşırı ilgilenererek kendisini "sınai-ekonomik süreç" in apolitik mantığına bağımlı kıldığı yolundaki görüşünde haklı olabilir. Ama devlet bazen ekonomik olmayan çıkarlar peşinde koşarken de bu belaya sürüklenebilir. Ülkeyi sanayileşmede geri bırakarak ya da ekonomik gelişmeyi çokuluslu şirketlere teslim ederek bu dertten kurtulabilir. Ancak her iki çözüm de ülkenin bağımsız siyasal varlığını tehdit edecektir.

MEŞRUIYET ARAYIŞI

Bundan önceki bölümde Max Weber'i izleyerek, modern devletin meşruiyetini buyruklarının yasallığına, diğer bir deyişle, usulüne uygun olarak kabul edilmiş genel kurallara dayandığını öne sürmüştüm. Bununla birlikte Carl Schmitt'in, böyle bir anlatımın güçlü bir ideal, evrensel olarak paylaşılan bir geçerlilik ölçütü çağrıştırmadığı, tersine bütünüyle biçimsel, içeriksiz bir usule uygunluk kaygısına atıfta bu-

24 Bkz. P. Sarceno, "Le radici della crisi economica," *Il Mulino* 25, no.243 (Ocak-Şubat 1976), Bolum 3 ve devamı.

25 Başka yerlerde olduğu gibi, burada da, ulusal devletler ile çokuluslu şirketler ve uluslararası örgütler arasındaki, önemli ama bugünlerde biraz fazla gözde olan ilişkiyi tartışmaktan bilerek kaçındım.

lunduğu için görece zayıf olduğu görüşüne de katılmıştım. Modern devletin meşruiyetinin bu içsel zayıflığı, liberalizm ötesi çağda iki açıdan giderek artan bir sorun haline gelmektedir. Birincisi, aşağıda göreceğimiz üzere, parlamentonun merkeziliği, hukukun üstünlüğü ve genelliği, güçler ayrımı gibi yasal-ussal otoritenin bazı kurumsal dayanakları ve anlatımları ortadan kalkmıştır. İkincisi, devlet/toplum çizgisini muğlaklaştıran kimi gelişmeler, usul kurallarına uymakla bir şey kazanmayacak ve fırsatını bulsa hukuku çiğneyecek olan toplumsal güçlerin (ezilen kesimlerden sosyo ekonomik gücün toplandığı yeni şirketlere kadar) siyasal gücünü arttırmıştır. Böylece bir yanda yasal-ussal otoritenin meşrulaştırıcı önemi daha da zayıflamış, öbür yanda (yalnızca iki ögeyi sayacak olursak) sanayideki gelişmeler ve toplumun giderek artan karmaşıklığı ya doğrudan devletçe ortaya çıkarılan ya da sonuçta devletçe onaylanan ve toplumsal yaşamın her yönünü saran “kurallar ağı”nı giderek daha yaygınlaştırmış ve külfetli kılmıştır.²⁶ Bu nedenle devletin, meşruiyetine ilişkin sözleşmeyi yenilemesi, farklı bir meşruiyet formülü bulması ivedi hale gelmiştir.

Liberal çağın (19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başı) sonlarına doğru, sınıf çelişkilerinin görece güçlü ve tehditkâr olduğu bir dönemde, çoğu Batı devleti meşruiyetini sömürgelerden gelen kaynaklar ve bu alandaki uluslararası çatışmalar üzerinde odaklaştırarak sağlamlaştırdı. Ancak, II. Dünya Savaşı’ndan bu yana, Batılı devletler birbirlerine karşı eskiden olduğu kadar açık ve acil bir biçimde güç kullanmaktan vazgeçmiş, ABD’nin askeri ve diplomatik önderliği altında bir blok oluşturmuş, NATO, Avrupa ittifakları ve uluslararası örgütler kurmuşlardır. Kuşkusuz, daha erken bir dönemde bu karşılıklı uyum Doğu Bloku’yla “Soğuk Savaş” gerilimlerini de beraberinde getirmişti. Bu gerilimlerle ulusal çıkarlar, yeni ideolojik boyutların da eklenmesiyle, tekrar gündeme getiriliyordu. Ancak uzun dönemde, devlet meşruiyet sorununa yeni ve değişik bir çözüm buldu. Giderek ekonomik kalkınmayı kendi başına siyasal önemi olan, her devletin performansının ge-

26 “Kurallar ağı” deyimini aldığım kaynak: C. Kerr et al., *Industrialism and Industrial Man* (Londra, 1962), s.76.

rekli ve yeterli bir göstergesi, dolayısıyla devlet/toplum çizgisinin daha da muğlaklaşmasını meşrulaştıran bir unsur olarak ele aldı.

Özellikle 1950 ve 1960'larda, "sınai kalkınma", "ekonomik büyüme" ya da "refah" gibi değişik adlar verilen bir ideal, toplumun gözünde inanılmaz önem kazandı. Bu idealin bir yandan kendi kendini meşrulaştırdığını, diğer yandan da devletin topluma yüklediği sıkıntılara haklılık kazandırdığını düşünen her çizgiden siyasal önderce onaylandı. Bu gelişmenin, kapitalist üretim biçiminin modern toplumsal yaşantının tümü üzerindeki muğlak egemenliğinin bir başka ifadesi olduğunu düşünmek belki de doğrudur. Ama, çok benzer bir gelişme hemen hemen aynı dönemde Doğu Avrupa'da da yaşandığından belki de sanayileşmenin diktatörlüğünden söz etmek gerekir. Ancak, belirttiğim gibi, bu gelişmenin siyasal alandaki gelişmelerle "ortak belirlenmiş" olduğu düşünülebilir. Hiç olmazsa ilk kez, iki Dünya Savaşı deneyimi ve bir nükleer facia olasılığı, Batılı devletler arasında modası geçmiş güç siyaseti izlemenin, kabul edilemeyecek bir öneri olarak görülmesine yol açmıştır. Ülke dışında güç peşinde koşmaktansa ülke içinde refah peşinde koşmak en azından görünürde devletin varlığının meşruiyeti ve etkinliklerinin ilkesi olmuştur.

Bu nedenle Böckenförde, devletin sınai-ekonomik sürece aşırı katılımının devleti bu sürecin mantığına bağımlı kıldığını öne sürmekte haklı olabilir. Ancak devletin tam da bu ilgisi meşruiyetine ilişkin özellikle siyasal sorunlara bir çözüm arayışı olarak da görülebilir. Gerçekten de A. Gehlen²⁷ söz konusu gelişmelerin Max Weber'in üç meşruiyet tipine bir dördüncüsünü eklediğini öne sürmüştür: Politikalarıyla, tüketicilere sınırsız mal ve hizmet sunmakta ekonomik sisteme yardımcı olarak meşruiyet arayan devletlerin özelliği olan modern bir meşruiyet, "toplumsal mutlulukçu" meşruiyet. Bu meşruiyet anlayışının temel konumuzla ilişkisine dikkat çekmek isterim: Eskiden tek tek tüketicilerin "özel" kaygıları dahilindeki konuların doğrudan doğruya "kamusal" önem kazanmasıyla, devlet/toplum ayrımı yok olmaktadır.

27 A. Gehlen, *Studien Zur Anthropologie und Soziologie* (Neuwied, 1963), s.255.

YÖNETİMİN GENİŞLEMESİNE DOĞRU İÇERİDEN BASKILAR

Modern devletin doğasının ve iç yapısının onu liberal anlayışa göre topluma ait olan alana nasıl “itttiğini” de görmeliyiz.

Toplumsal işbölümünün başka herhangi bir boyutunda olduğu gibi, uzmanlaşmış bir siyasal örgütün oluşması, kendi kazancını artırmak için işbölümüne dahil öteki kesimlerle rekabet eden bir dizi kendine özgü, kendine yönelik çıkarın ortaya çıkmasına yol açar. Liberal görüşte, güç ve kazançların dağılımında aşırı dengesizliklerin ortaya çıkması üç yolla kısıtlanır: Arz ve talep mekanizmalarıyla (temelde, bir üretici tarafından sömürölme tehlikesi karşısında, tüketiciler taleplerini başka bir üreticiye götürürler); bireysel çıkarları aşan dayanışma duygularıyla ve işbölümü dahilindeki sektörlerin, birbirleriyle ve bütünle olan ilişkilerinde fazla ileri gitmelerini engelleyen yasal düzenlemelerle.

Ancak, bu kısıtlamalar devlet ile toplumsal işbölümünün diğer sektörleri arasındaki ilişkilere uygulandığında modern devletin niteliği gereği kısıtlamaların etkinliği azalır. Devlet, önemli bir gücü -tüm toplum üzerinde şiddet kullanımını- tekelleştirir. Bu nedenle de arz, talep ve öteki pazzarsal engellerden muaftır. Devlet, kişilerarası ve gruplararası dayanışma duygularının merkezi olarak faaliyet gösterir²⁸ ve kendisine boyun eğilmesini bu duyguların bir ifadesi olarak kabul eder. Son olarak, devletin kendisi yasa koyar ve uygular. Yasalar da dayanışmanın en temel kurumsal güvencesidir. Özetle devlet, tümü ya da bir bölümü adına, *toplumu yönetmek* için oluşturulmuştur. Dolayısıyla devlet etkinlik alanını genişleterek ve sonuçta yönetimine tabi olacak toplumsal çıkarların sayısını artırarak gücünü çoğaltma eğilimindedir.²⁹

Liberalizm, birbiriyle örtüşen üç anayasal düzenleme yoluyla toplumun devlet karşısında farklılığını ve özerkliğini korumasını bekler. Bunlardan ilki güçler ayrımıdır. Devletin gücü, birbirine kenetlenen

28 Modern toplumda toplumsal ayinlerin rolü konusunda siyasal tören ve sembolere verilen önem için, bkz. R. Bellah, “Civil Religionin America”, *Beyond Belief* (New York, 1970), s.168 ve devamı.

29 Bu, “alan”ın kendisinin etki ya da gücün bir unsuru olduğu düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Örneğin, bkz. H. Lasswell ve A. Kaplan, *Power and Society* (New Haven, Conn., 1950), s.73, 77.

ama karşılıklı olarak birbirini kısıtlayan yönetim yetkilerine sahip değişik organlar arasında bölünmüştür. İkincisi, liberal “toplumsal alan” kavramıdır. Toplumun devlet gücünün kullanımına izin vermesi ve devleti denetlemesi beklenir. Üçüncüsü, devletin kendi yasalarına uymasısıdır. Liberal modelin geçerliliğini yitirmesi temelde bu son iki düzenlemedeki yetersizliklerin sonucudur. Bir önceki bölümde öne sürdüğüm gibi, *kendisinin* hukuku olduğu için devleti bağlamaz. Pozitif hukuk olduğu için de değiştirilebilir. Değiştirilmesini yalnızca usul kuralları ve biçimsel ayrıntılar engeller. Ayrıca, toplum aslında çıkar çatışmalarıyla bölünmüştür. Devletin yeni toplumsal alanlara müdahale etmesine karşı çıkmak yerine bunu tercih edecek çıkar sahipleri her zaman olacaktır. Bu iki öge bir kez devletin hukuksal ve siyasal açılardan toplumla arasındaki sınır aşamasını sağladıktan sonra, toplum artık geri kalan tek anayasal ilkeyle, güçler ayrımıyla, korunamaz hale gelir. Çünkü eğer devlet organları birbirlerine karşı değil de topluma karşı güçlerini artırabileceklerse, birbirlerini “dengeleme ve denetleme”leri için devlet organları arasında güç dağıtımının yararı nedir?

Devleti kendi sınırları içinde tutmak bir yana, aslında güçler ayrımı, kendi ayrıcalıklarını artırmaya çalışan tüm birimler ve alt birimler arasındaki rekabetten dolayı devletin gücünün artmasına yol açmıştır. Yönetim sisteminin organlara, şubelere, müdürlüklere vb. bölünmesi her ne kadar merkezi bir örgütsel yapı çerçevesinde düşünülmüşse de, o yapı içindeki unsurlar kısa sürede kendi özerkliğini, birbirine karşı konumunu ve kaynaklar üzerinde yetkisini artırma mücadelesi veren çıkar merkezleri haline gelmiştir. Ve bu mücadele, bir birimin yeni bir toplumsal çıkarı etkinliklerinin meşru hedefi, dolayısıyla da varlığının ve öteki birimler karşısındaki konumunun gerekçesi kılabilmesini kolaylaştırmıştır. Ayrıca, devlet görevlerine seçilen ya da atanan kişilerin, yasalarla her bir makamın görev alanı içine dahil edilmiş çıkarlar adına davranmaları ya da kendi makamlarının dahil olduğu birimin özerkliği ve konumundan sağladıkları, yasallığı kuşkulu küçük siyasal çıkarlar adına hareket etmeleri beklenemez. Tüm bu kişiler ilgilerinin en azından bir bölümünü bütünüyle özel amaçlara, bu-

lundukları görevden sağladıkları gelir ve statülerini artırmaya, o görevden kendilerine bir meslek yaratmaya yöneltilir.

Bu kişisel çıkarlar devlet/toplum ayrımı çizgisi üzerine doğrudan bir baskı yapmaktan çok, bu baskının yapılmasına ivedilik kazandırır. Örneğin, bir birimde çalışanların sayısını artırmak için, genellikle toplumsal işlerin yeni bir yönünün ya da aşamasının o birimce “yönetilmesi” gerektiği iddia edilebilir. Çalışanların sayısında böyle bir artış da denetleyici sayısını artırabilir ve böylelikle birim içerisindeki memurlara yükselme fırsatı doğabilir. Bu koşullar altında özel çıkarların bir talebin gerçekleşmesini sağlamaya yardımcı olacağı beklenebilir.

Devlet/toplum ayrımı üzerindeki baskıların bu biçimlerde (kuşkusuz genellikle toplum tarafından gelen baskılarla birlikte) ortaya çıktığını ve devletin idari mekanizması içinde özellikle yoğun olduğunu kabul etmek için “güce doymayan bürokratlar” karalamasına katılmak gerekmiyor.³⁰ Şimdi aşağıdaki beş noktaya bakalım.

1. Devlet organlarının işleyişi ekonomik kuramın ışığı altında incelendiğinde, bu organların hizmet/kaynak organı yerine bütçelerini artırma eğiliminde oldukları görülür.³¹ Bu da sonuçta, sürekli artan toplumsal kaynağı denetimleri altına almaya çalıştıklarını gösterir.

2. Modern bir devletin idari mekanizmasının boyutu ve karmaşıklığı onu (ya da tek parçalarını) toplumsal baskılardan uzak tutmaya yarar. Böylelikle yönetim ve toplumsal çevre arasındaki devre kapanmış olur.³²

3. Resmi kuruluşlar genellikle toplumun içine uzanır ve toplumun bazı kesimlerini ya kendi içlerine alır ya da yönetimin nesnesi kılarlar. Bunu toplumsal çevrenin karmaşıklığı ve karmaşasını azaltmak, gerek toplumsal çevreyi gerekse bu çevre ile olan ilişkilerini istikrarlı kılmak için yaparlar. Bir devlet organı için, bir toplumsal çıkar üzerin-

30 Bkz. A. Gouldner, “Metaphysical Pathos and the Theory of Democracy,” *Sociology; The Progress of a Decade*, derleyenler S. M. Lipset ve N. Smelser (Englewood Cliffs, N. J., 1961), s.80 ve devamı.

31 W. Niskanen, *Bureaucracy: Servant or Master?* (Londra, 1973), s.20 ve devamı.

32 M. Crozier, *The Bureaucratic Phenomenon* (Chicago, 1964).

de idari denetim kurmak, o çıkara bağımsız bir unsur ya da pazarlık ilişkisi içinde bir taraf olarak yaklaşmaktan daha rahat ve “doğal”dır.

4. Profesyonelleşmiş resmi kuruluşlarda, kurumsal gelenekleri dış etkilere koruyabilmek atama politikaları, yeni girenlerin yoğun sosyalizasyonu, güçlü meslektaşlık duyguları ve paylaşıp değer verilen bir idari felsefe kanalıyla sağlanabilir. Ama bu geleneklerin kökenleri liberalizm öncesine dayanabilir ve esin kaynakları liberalizme karşı olabilir. Eğer böyleyse, bu kuruluşun politikaları kaçınılmaz olarak devlet/toplum sınırını çiğnemeye yatkındır. Fransız bürokrasisinin üst kesimleri “despotik” geleneklerini Fransız Devrimi’nden koruyabildilerse (Tocqueville’in öne sürdüğü gibi), herhalde Beşinci Cumhuriyet’te de bu gelenekler değişmiş de olsa hâlâ canlıdır. Wilhelm’ci *Obrigkeitsstaat*’ın miras aldığı Prusya bürokrasisinin Alman bürokrasisi üzerinde Weimar’ın silemediği, Hitler’in ise kullandığı etkileri bugün de Bonn’da (ve Doğu Almanya’da) büyük olasılıkla hayatta ve sıhhattedir.³³ Son olarak, Bourboncu eğilimler -gerçekte toplumun özerkliğine göz dikmekten çok, asalak ve yozlaşmış bir bürokrasi geleneği- İtalyan bürokrasisinde hâlâ güçlüdür.

5. Son olarak, 20. yüzyıl devletinde daha önce tanık olmadığımız topyekün savaş ve topyekün diktatörlük olguları, bütün dünyada devletin toplum üzerindeki egemenliğini ne denli çabuk, acımasız ve etkili biçimde artırılabilceğinin silinmez bir anısını bırakmıştır.

DEVLET VE TOPLUMDAN GELEN BASKILARIN SONUÇLARI

Buraya kadar, devlet/toplum ayrımının 20. yüzyılda giderek önem kaybetmesinin başlıca nedenleri ve örneklerine değindim. Bu bölümde modern Batı devletinin yapısına ilişkin bazı sonuçları inceleyeceğim. En görünür sonuçlar muhtemelen nicel değişikliklerle ilgilidir. Örneğin, devlet memurlarının sayısındaki artış, toplumsal ürünün devletin denetlediği ve kullanıldığı payındaki artış ya da idari kuruluşların ço-

33 A. Gorlitz, *Demokratie im Wandel* (Köln, 1969), s.84.

ğalmaları gibi. Ancak, burada, özellikle parlamenter kurumlar, seçimler ve yasama süreçleriyle ilgili bazı nitel değişiklikleri kısaca ele almak istiyorum. Önemli olmalarına rağmen, 18. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başı arasında gerçekleştirilen bu değişiklikler genellikle devletin resmi anayasal yapılarına yansımamıştır.

Bundan önceki bölümde gördüğümüz gibi, 19. yüzyıl devletinde adı ve örgütsel yapısı ne olursa olsun parlamentonun temel bir yeri vardı. Seçimler yoluyla ifade edilen siyasal talepleri, devletin tüm etkinliklerinin dili ve aracı olan yasalara dönüştürme sorumluluğu parlamentonundu. Egemenliğin merkezi kabul edilse de edilmese de, yürütmeye olan ilişkileri bir devletten ötekine farklılıklar gösterse de, parlamento bu sorumluluğu taşıyordu. Günümüzde devlet/toplum ayırımının sınırlarını zorlayan hemen tüm gelişmeler parlamentonun bu kendine özgü konumuna yöneliktir. Özellikle, oy hakkının yavaş yavaş genişletilmesi sermaye sınıfının çıkarları ile kolaylıkla “dengelenemeyen” çıkarların yalnızca seçimler ve yasama süreçlerinin konularını belirlemelerine değil, bu süreçlerin yöntemlerini değiştirmelerine de olanak verir.

Daha önce “dengelenebilir” çıkarlar arasındaki çelişkiler, parlamentodaki çeşitli görüş sahiplerinin çoğunluğu oluşturan görece tarafsız parlamento üyelerinin desteğini de sağlayarak yürüttükleri tartışmalarla çözümlenirdi.³⁴ Liberal kuruma ve bir ölçüde uygulamaya göre, her parlamento üyesi kendi seçmenlerine değil, tüm ulusa karşı sorumluydu. Anonim ve birleşmemiş olan bu ulus ise, milletvekillerinin parlamentodaki etkinliklerini en azından seçimler arasındaki dönemde yakından yönlendiremez ve denetleyemezdi. Parlamento üyesinin önceden kararlaştırılmış, dar bir programa uyması yerine, parlamentodaki tartışmalarla biçimlenen ve ifade edilen kendi düşüncesine inanması beklenirdi. Bu da seçilmiş milletvekillerinin belirli toplumsal çıkarlara karşı sorumluluğunu ve bağımlılığını azaltıyordu. Buna ko-

34 Klasik parlamentarizmde tartışmanın öneminin ağırlıkla vurgulandığı bir kaynak için, bkz. C. Schmitt, “Die Prinzipien des Parlamentarismus”, *Parlamentarismus*, der. K. Kluxen (Köln, 1967), s.41 ve devamı.

şut olarak da yasama meclis(ler)inde muhalefet ya da uzlaşma özgürlüğünü artırıyordu. Parlamentonun “yaratıcı” bir işlevi vardı, çünkü daha önce programlanmamış siyasal ve hukuksal kararlar üretiyordu. Kuşkusuz, parlamento üyeleri arasında hükümet/muhalefet ayrımının her iki safında geniş ve oldukça istikrarlı ittifaklar vardı. Ama bu ittifaklar genellikle parlamento çatısı altındaydı. Dar ve birbiriyle çelişen toplumsal çıkarlara değil, özel siyasal konulara ve devlet faaliyetleri hakkında genel felsefelere ilişkindi.

Geniş halk kitleleri oy hakkına sahip olurken bu yeni ve siyasal eğitimi olmayan seçmen kitlesini ancak örgütlü partiler harekete geçirebilirdi. Ama bu partilerin üyeleri ve seçmenleri toplumsal çatışmaların haritasına liberal kuramın öngördüğünden daha iyi uyuyordu. Bu partilerin temsil ettiği çıkarlar yerleşik çıkarlar karşısında öyle pek kolay “dengelenemiyordu.” Ayrıca, örgütlü oldukları için partiler, parlamentodaki üyelerinin davranışlarını yönlendirebiliyor ve denetleyebiliyorlardı. Meclis(ler)de parti üyeleri kendilerini işbölümüne dayanan, hiyerarşik yapıyı “parlamentodaki parti” halinde örgütlüyor, böylelikle çoğunluk ve azınlık ittifakları, eskiden düşünülemediği ölçüde dengeleniyordu.

Örgütlü partiler oy pusulasına adı konacak adayları seçtikleri, seçildiklerinde ise onların davranışlarını yönlendirdikleri ve denetledikleri için, ilk bakışta bunun parti üyelerine önemli bir siyasal güç kazandırdığı, böylelikle de (liberal temsil kuramına neye mal olursa olsun) siyasal bilinç ve etkiyi topluma yaydığı düşünülebilir. Ama, partilerin iç yapılarındaki farklılıklara rağmen, örgütsel dinamikler parti tabanının gücünü aşamalı olarak kısıtlarken, parti önderliğinin gücünü artırır.³⁵ Partiler çoğunlukla “özel” kurumlar oldukları için, parti liderleri topluma karşı sorumlu değildir. Parti üzerindeki örgütsel denetimleri onları parti üyeleri ve seçmenleri karşısında bile giderek daha bağımsız kılar.

Parti liderlerinin çoğu aynı zamanda partinin parlamento üyeleri arasındadır. Dolayısıyla konumları resmiyet kazanmıştır. Ama ken-

35 Bu konuda R. Michels’in görüşü hâlâ temel görüş olmayı sürdürmekte; bkz. R. Michels, *Political Parties* (Londra, 1915).

dilerine verilen bu kamusal konumu parti içi düzenlemeler yoluyla değiştirebilirler, çünkü herhangi bir partinin seçmenleri büyük ölçüde “tutsak” bir kitledir. Ayrıca, parti örgütü ile parlamentodaki parti arasında sık sık çatışmalar çıktığından, parti örgütü parlamentodaki partiyi bağlayacağını umduğu, oldukça kesin ideolojik ilkeler ve yasama programları geliştirir.

Parlamente sürecin tartışmaya açık, yaratıcı niteliği böylece azalır. Parlamento giderek, önceden oluşturulmuş, hiyerarşik olarak denetlenen, ideolojik açıdan belirlenmiş ittifaklar arasındaki tartışmaların, çatışmaların sahnelendiği bir tiyatroya dönüşür. Parlamentodaki parti kendi içindeki görüş ayrılıklarıyla parçalansa ve parti örgütüyle şiddetli ve rekabete girse bile, parlamentoda genellikle birleşik bir cephe oluşturur ve parti önderliğinin saptadığı politikaları kayıtsız şartsız destekler.

Bu koşullar altında parlamento artık toplumsal çıkarlar arasında bir arabulucu olarak önemli ve özerk bir rol oynamaz. Aksine, kompozisyonu ve etkinlikleri salt seçmenlerin tercihlerinin dağılımını tescil eder ve hangi partinin yürütmenin başında olacağını belirler. Herhangi bir konu üzerinde bir partinin parlamento üyelerinin nasıl oy kullanacağını, konunun ideolojik boyutu ve partinin iktidarda mı, muhalefette mi kalacağı sorusu belirler. Buna karşılık, konunun değeri görece önemsizdir ve tartışmalarda pek göz önünde tutulmaz.

Gördüğümüz gibi 20. yüzyılın ortalarında, Batı ülkelerinde siyasal süreç “sınai gelişme”nin, “refah”ın, vb. nasıl arttırılacağı sorusu çevresinde dönmeye başlamıştır. Bu soru, uzun zamandır “dengelenemez” olarak nitelenmiş toplumsal çıkarların uzlaşması için bir temel oluşturacak tek büyük konu (savaş dışında) olarak ortaya çıktı. Daha önce belirtildiği gibi devlet/toplum ayrımı üzerinde doğrudan etkileri olmasının yanı sıra bu gelişme, partilerin ideolojik mirasının belirleyici önemini azalttı. Çünkü ulusal ürünün nasıl arttırılacağı sorunu, sonuçta siyasal olmaktan çok “teknik” bir konu olarak görülmekteydi. Bunun sonucu olarak partinin ideolojik eğilimlerinin yumuşaması partinin örgüt ve seçmen tabanı karşısında parti önderliğinin özerkliğini

daha da artırdı. Ancak, seçimler ve parlamentonun eski önemine kavuşması açısından bir katkısı olmadı.

Giderek her kesimden oy toplama peşine düşen partilerin katıldığı seçimlerde, temelde tek bir partinin halktan yetki almasının sağlanması amaçlanmıştı. Parti bir kez parlamentoda çoğunluğu sağladıktan sonra, artık politikalarını, ideolojik tercihlerine çok az bir bağlılıkla, pragmatik bir biçimde oluşturabilirdi.³⁶ Böylece seçim propagandaları daha çok resmi törenlere dönüştü. Propaganda dönemlerinde giderek pazarlama teknikleri kullanılır, bol bol imaj satışı yapılır ve adayın “karizma”sı üzerinde odaklaşarak konular sözde kişiselleştirilir oldu. İki seçim arasında hem iktidardaki parti (ya da partiler koalisyonu) hem de muhalefet partileri, ideolojik ölçütler yerine iktisat ve işletme “uzmanları”nın görüşlerini temel almaya başladılar. Bu tutum, tüm toplumun çıktılar, girdiler oranını yükseltmeye çalışan bir firma olarak algılandığı ortama uygundu. Dolayısıyla bu anlayışta devletin görevi, çok sayıda “sosyo-teknik” sistemleri kuran ve işleten bir “teknostürktür”e sahip çağdaş büyük şirket modeline göre toplumu yönetmek olarak algılanıyordu.

Siyasal süreç bir kez böyle (yanlış) algılandıktan sonra, parlamentonun bu sürece katabileceği çok az şey vardı. İdeolojilerin değer yitirmesiyle ortaya çıkan boşluk, yeniden bir tartışma ortamı yaratılmasıyla değil, ekonomik, teknolojik ve idari “uzmanlığa” başvurarak giderilmektedir. Bu uzmanlığı sağlamak ya da devlet yönetiminde kullanılmasını denetlemek parlamentonun hakkıyla yerine getirebileceği bir iş değildir. Bu görev büyük ölçüde devlet bürokratlarına düşmektedir. Onlar ise bu görevi “bilim çevresi”nden kişilerin ve büyük şirketlerle öteki çıkar gruplarının sözcülerinin yer aldığı araştırma kurumlarının, planlama birimlerinin, danışma kurullarının yardımıyla yerine getirmektedirler. Sonuç olarak, idari kararlar giderek parlamentonun eleştirisine ve kamuoyu tartışmalarına hedef olmalarını engelleyen bir dille ifade edilmektedir. Bu da çoğu kez aslında o kararları dikte etti-

36 Bkz. O. Kirchheimer, *Politics, Law and Social Change* (New York, 1969), s.245-371.

ren çıkarlar için iyi bir kılıftır. Bütçe oylamasından gensoru usullerine kadar yürütmenin faaliyetlerini denetlemek üzere düzenlenmiş klasik parlamenter yöntemler, bu ve benzeri gelişmelerle etkinliğini yitirmiştir. Örneğin, bakanlık örgütünün çerçevesi dışında ve parlamento tarafından gensoru yoluyla sorgulanamayan, parlamentoya karşı sorumlu tutulamayan birçok yeni idari daire ortaya çıkmıştır. Ne gariptir ki, devlet gelirlerinin ve harcamalarının dev gibi büyümesi parlamentonun denetimini her zamankinden daha gerekli, ama bir o kadar da olanaksız kılmıştır. Bütçelerin ve öteki hesapların boyutları ve karmaşıklığı parlamentonun denetimini hem gerektirmiş hem de engellemiştir. Dahası, birçok parlamentonun aşırı yasama yükü, denetleyici faaliyetlere ayırabileceği zamanı azaltmıştır.

Bu son birkaç nokta, parlamentoların yürütme ve idare üzerindeki üstünlüklerini yasama ayrıcalığı yoluyla etkili biçimde savunabileceklerini düşündürmemeli. Gerçekte yürütme ve idare parlamentodan geçirdikleri yasaların sayısını ve içeriğini büyük ölçüde denetlemektedir. Bakanların ve üst düzey devlet görevlilerinin gözünde yasama, yasa koyuculara bırakılamayacak kadar önemli olmuştur. Yasalar hemen hemen bütünüyle parlamento dışında hazırlanır. Çoğunlukla idari konulara ilişkindir ve devlet memurlarının teknokratik bilgilerine ve ilgili baskı gruplarının yardımına dayanarak verdikleri kararlara resmi geçerlilik kazandırmaya yarar. Ayrıca, günümüzde yasama, “klasik” yasamayı parlamentonun üstünlüğünün aracı yapan o genellik ve soyutluk özelliklerini de yitirmiştir. Birçok yasa önünde idari bir kararın, ilgili harcamaları yasallaştırmak ve bakanlar ve memurları siyasal ya da kişisel sorumluluk üstlenmek zorunda bırakmamak için alınmış *ad hoc* önlemlerin yasa biçimi verilmiş halidir. Çağdaş hükümetlerin üstlendiği “toplumsal yönetim”in zorlu gerekleri karşısında, idari faaliyetler klasik yöntemlerle, yani herhangi bir idari tasarrufun gerçekleştirilebileceği genel koşulları belirten bir yasa yoluyla, anlamlı biçimde programlanamaz. Onun yerine, bir daireyi yönlendiren program, diyelim ki ülkenin çelik üretimi kapasitesini yüzde x arttırmak ya da sanayi kirliliğini z yıl içinde yüzde azaltmak, sözkonusu amaca

ulaşmada alınacak önlemleri idari hukuk dışında konunun uzmanlarının takdirine bırakmalıdır.³⁷ O zaman parlamentonun (ya da bir yargı organının, ya da bir üst dairenin) soyut kurallara uyup uymadığını inceleyerek bu dairenin etkinliklerini denetlemesi, ortada böyle kurallar olmadığı ve olamayacağı için olanaksızlaşır.³⁸

Bütün bunların toplu etkisi, ki bunlara çokuluslu şirketler ile uluslararası kuruluşlar da eklenebilir, parlamentoyu ülkenin siyasal yaşamının merkezinden uzaklaştırmak, artık çok sayıda devlet dışı güçle iç içe girmiş yürütme organlarını ve idari mekanizmayı ön plana çıkarmaktır. Gene de parlamento yurttaşlar ile devlet arasındaki başlıca kurumsal bağlantı olmayı sürdürmektedir. Eğer etkin bir bağlantı olmaktan çıkarsa, devlet ve toplumun sürekli artan karşılıklı müdahalelerini siyasal olarak ne ya da kim yönlendirecek, denetleyecek ve yumuşatacaktır?

Partiler, seçmenlerden artık hep daha genel ve daha az bağlayıcı yetki istemektedir. Ancak bu yetkilerini kullanırken sorumlu tutulamazlar; çünkü başka konulardaki farklılıkları ne olursa olsun, hepsi siyasal temsil kurumu üzerindeki ortak tekellerine sahip çıkmaktadır. İdari mekanizma, boyutları ve karmaşıklığından dolayı siyasal denetimden uzaktır. Kitle iletişim araçları siyasal konuların ifade edilebilmesi ve tartışma platformları oluşabilmesi için artık görece açık kanallar değildir (gazetelerin önceleri olduğu gibi). Birkaç Batı ülkesinde 1960 ve 1970'lerde mahkemeler devlet işlerinin yürütülmesinde hukuksallık kavramını yeniden devreye sokmada zaman zaman başarı kazanmıştı. Ancak bu çaba geri planda kalmaya mahkûmdu, temelde ceza yasalarına başvurduğundan alanı dardı. Toplumsal alanın farklılığının ve özerkliğinin ekonomik ve öteki kuruluşlarca savunulacağını beklemek de olası değildir. Aksine bunların çoğu siyasal alanı "sömürgeleştirme"ye meraklıdır. Bunun için de açık ya da gizli olarak kamu

37 Burada aktardığım idari etkinliklerin "koşullu" ve "hedef" planlamaları arasındaki ayrım için bkz. N. Luhmann, "Opportunismus und Programmatik in der öffentlichen Verwaltung", *Politische Planung* (Opladen, 1971), s.165 ve devamı.

38 Bkz. *Planungsorganisation*, derleyenler R. Mayntz ve F. Scharpf (Münih, 1973), Bölüm 4.

kaynaklarını ele geçirip yönetim güçlerini gasp ederek belirli toplumsal çıkarların ya da kendilerini yöneten dar oligarşilerin hizmetine sunmaya çalışırlar.

Bilhassa abarttığım bu kaygılar, çağdaş Batı'da siyasal sürecin ve onun toplumla olan ilişkilerinin yapısal verilerine işaret ediyor. Söz konusu ülkelerde 1960'ların ortasından 1970'lerin ortasına kadarki dönemde yaşanan bunalımlarla birlikte düşünülürse, taşıdıkları anlam daha da önem kazanıyor. Bu gerçeklerden çıkarılacak genel sonuç devletin kurumsal aygıtının, başlangıçtaki anayasal modele ve dolayısıyla devlet/toplum ayırımına uygunluğu bir yana bırakılsa bile, önemli sorunları beraberinde getiren ciddi zorluklar içinde olduğudur. Bu sorunlar iç içe geçmiştir ve önceki bölümlerde sözü edilen olgularla bağlantılıdır. Ancak burada bağlantıları göz ardı edip, yalnızca sorunları sıralayacağım.

1. Sözkonusu dönemde siyasal muhalefet çoğu kez anayasaya aykırıdır. Bazen de suç unsuru içerir. Muhalefetin amacı yerleşik siyasal sistemin toptan reddi ve yıkılması olabilir. Ya da ayrılıkçı bir akıma dönüşebilir. En azından bazı durumlarda bu gelişmeler meşru taleplerin sisteme nüfuz edemez oluşunun ve anayasal siyasal anlatım yollarının sistemin taleplere tepkisiz kalmasına yol açacak biçimde topluma kapatılmasının sonucudur. Ayrıca, iktidardaki yetkililerin tepkileri çoğu kez anayasal ilkeleri çiğnemekte ve belli toplumsal grupların daha çok yabancılaşmasına neden olmaktadır.

2. Birçok devletin “refah politikası” hem ekonomik ve toplumsal yoksunluğu düzeltmemekte hem de sosyoekonomik eşitsizlikleri azaltamamaktadır. Dahası, bu politikaların idari maliyeti topluma ve üretim sistemine ağır mali sıkıntılar getirmektedir.

3. Devlet adamlarının başarısızlığı ve siyasal değerlendirmelerin isabetsizliği “skandallar” ve “karanlık ilişkiler” ile birleştiğinde, bazı devletlerde siyasal liderlerin entelektüel ve ahlaksal düzeylerinin insanı umutsuzluğa sürükleyecek kadar düşük olduğunu göstermektedir.

4. Devletin güvenlik aygıtı, yurttaşların evlerinde ve kamuya açık yerlerde güvenliğini, fiziksel çevresinin bütünlüğünü ve güzelliği-

ni koruyamaz, hem tüketici hem de vergi ödeyen kişiler olarak sömürülmesini engelleyemez olmuştur.

5. Genel olarak, çoğu devletin idari aygıtı, ulusal üründen daha çok pay almasına karşın, toplumun sorunlarını etkin biçimde çözme kapasitesini giderek yitirmektedir.

6. En önemlisi, devlet aygıtı ulusal ekonomiyi izlemek, desteklemek ve canlandırmak için üstüne düşeni yapmada çoğu kez yetersiz kalmaktadır. 1970'lerin ortalarında birçok Batı ülkesinde Keynesçi ve post-Keynesçi ekonomi politikaları, inatçı enflasyon ve ekonomik durgunluk karşısında çözülme içine girmiştir.

Nedenleri ne olursa olsun bu son gelişim özellikle devletin meşruiyetini etkilediği için siyasal açıdan önemlidir. Yasal-ussal meşruiyetin devlet otoritesini ahlaki nedenlere bağlamakta yetersiz kaldığını, bu bölümde ele alınan gelişmelerle daha da zayıfladığını, 1950'ler ve 1960'larda tüm Batı ülkelerinde ortaya çıkan bu meşruiyet eksikliğinin devlet gücünün özünde ekonomik kalkınma için kullanıldığı iddiasıyla kapatılmaya çalışıldığını daha önce ileri sürmüştüm. Ancak, 1960'larda oldukça geniş azınlıklar, Batı toplumlarında daha iyi yaşam standartlarına doğru gidiş olarak görülen gelişimin ahlaki önemini ve devletin bu ilerlemeyi göstererek bağlılık talep etmesinin ahlaki geçerliliğini sorgulamaya başladılar. Gördüğümüz gibi, 1970'lerde ekonomik büyümeyi sağlamak giderek zorlaştı. Ayrıca dağıtımın görüldüğünden çok daha eşitsiz yapıldığı ortaya çıktı. Üstelik kimi ülkelerde gelişme bütünüyle, belki de ebediyyen kesintiye uğramış gibi görünüyor. Dolayısıyla, söz konusu meşruiyet formülü (benzer durumlardaki başka herhangi bir formül gibi) "tersine" işleme, meşruiyet boşluğunu doldurmak yerine genişletme tehlikesi arz etmektedir.

Devlet açısından bakıldığında, bu olgu üç temel olasılığa yol açabilir. Birincisi, devlet bir meşruiyet formülü olmaksızın, sistemden hoşnut olmayan kesimleri sindirme ve bastırma, geri kalanını ise kayırma yoluna giderek toplum üzerindeki denetimini korumaya çalışır. İkincisi, eski güç siyasetinin meşruiyet formülüne sarılabilir. Dikkatleri, bir başka devlet ya da devletler koalisyonundan gelen gerçek ya da

gerçek dışı askeri tehdide çevirerek, geniş bir *consensus* yaratmaya çalışabilir. Ya da üçüncüsü, topluma yeni bir formülü “satmaya” çalışabilir. İletişim araçlarının yardımıyla geniş kitlelerce benimsenebilecek kadar çekici ve devleti belirli bir yükümlülük altına sokmayacak kadar genel bir formül tercih edilir (1970’lerin başlarında “Yaşam Kalitesi” böyle bir formüle aday olarak ortaya çıktı).

Başarı olasılıkları ne olursa olsun, bu sonuçların (ya da bunların olası bileşimlerinin) hiçbirisi çekici görünmüyor. Hepsi de modern devletin kurumsal gelişimindeki o temel eğilimi, sürekli daha kapsamlı yönetim yetkileri ve araçlarını devlet çatısı altında toplamayı, güçlendirmektedir. Çelişkili de olsa, devlet bir yandan da bu eğilimin, gücünü etkin biçimde kullanabilmesini ve toplumsal süreç üzerinde denetim kurulabilmesini giderek daha çok engellediğinin farkındadır. Ayrıca bu gelişmeler, liberal görüşteki hukukun üstünlüğü düşüncesini ve demokratik görüşteki yönetilenlerin yönetim sürecine katılmaları gerektiği fikrini bir kenara itmektedir. Geçen iki yüzyıl boyunca devletin gelişimindeki temel eğilimleri desteklemiş olmalarına karşın, bu iki fikir aynı zamanda devlete bir meşruiyet kaynağı ve kendini düzeltme olanağı sağlamıştır. Modern devletin geçmişteki evrimiyle Batı’nın ahlaki mirası arasındaki bağı yalnızca bu iki düşünce kurmakta ve böylelikle insanlığın, evrensel bir ahlaki girişimin ortak başoyuncuları olarak görünmesini sağlamaktadır.³⁹

Ben kendi adıma ahlaksal esin kaynağı ve stratejik yönlendirme arayışı içinde, günümüzde devlet/toplum ilişkilerinde kaygı verici eğilimlere karşı çıkanların bir kez daha liberal ve demokratik düşüncelere sarılmaları gerektiğini düşünüyorum.⁴⁰ Bunun birçok açıdan umutsuz bir öğüt gibi gözüktüğünün farkındayım. Liberalizmin de, demokrasinin de denenmiş ve kusurlu bulunmuş olduğu ya da geçmişte soru-

39 Batı’ya özgü kültürel başarıların, evrensel önem kazanmasının Batı’nın farklılığının çelişkili bir özelliği olduğu tezinin ortaya atıldığı kaynak: “Einleitung”, M. Weber, *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie* (Tübingen, 1920), c.1, s.1-5.

40 Örneğin, bkz. N. Matteucci, *Il Liberalismo in un Mondo in Trasformazione* (Bologna, 1972) ve K. O. Hondrich, *Theorie der Herrschaft* (Frankfurt, 1975).

nun parçası oldukları için artık bugün ciddi olarak çözümün parçası olarak düşünölemeyecekleri öne sürölebilir. Liberalizm ile demokrasi arasındaki içsel ve belki de çözümsüz çelişkilere dikkat çekilebilir ve her ikisini de zayıflatacak ve biçimsizleştirecek ödünler olmaksızın ikisini birden kurumsallaştırma olanağından kuşku duyulabilir. Ya da biraz daha umutlu olup, sosyalizmin toplumun ekonomik yapısından kaynaklanan sorunları zorla gözler önüne sererek liberalizmi de demokrasiyi de aşan bir seçenek olduğı öne sürölebilir.

Ancak, kanımca sosyalizm, devletin yapısı ve faaliyetlerindeki değişimlerin sonucu olarak çağdaş Batı toplumunun karşı karşıya kaldığı çelişkiler açısından liberalizm ve demokrasiden daha az uygun düşmekte. Sosyalizmle karşılaştırıldığında liberalizm ve demokrasi yönetimin gerekliliğinden kaynaklanan temel sorunları, üretim araçlarını denetime alan bir devrimden sonra kendiliğinden çözülecek teknik meseleler olarak küçümsemek yerine ciddiye almaktadır.⁴¹ Liberalizm ve demokrasi bu sorunlara belki (bugün) yanlış çözümler önerebilir. Ancak, doğru sorunlara yanlış çözümler, hem kuramsal olarak hem de pratikte, o sorunları görmezden gelen ya da es geçen yanlış yönlendirilmiş bir çabadan daha değerlidir.

Dolayısıyla, Batı toplumlarında bugün var olan esin kaynakları hâlâ liberalizm, demokrasi ve sosyalizmle (ve onların değişik türleriyle) sınırlıdır. Kişisel olarak ben bunların ötesinde bir şey göremiyorum.⁴² Liberalizm ve demokrasi geleneklerinin yapıcı ve yaratıcı biçimde yeniden ele alınması olumlu bir çabanın, kuşkusuz yeterli olmasa bile, gerekli bir koşuludur.

41 Sosyalist, özellikle de Marksist geleneklerin siyasal yetersizliklerinin yeniden vurgulandığı çağdaş bir çalışma için, bkz. N. Bobbio, *Quale socialismo?* (Turin, 1976). Sosyalist ve demokratik gelenekler arasındaki sorunlu ilişkiler için bkz. A. Rosenberg, *Demokratie und Sozialismus* (Frankfurt, 1964).

42 R. M. Unger'in *Knowledge and Politics*'i (New York, 1975) başka yönleri yanında, liberal geleneği eleştirirken ve günümüz Batı'sının siyasal tıkanıklığını anlamak için aynı zamanda demokratik kuramın da bazı varsayım ve yetersizliklerini açacak yepyeni bir görüş yaratmaya çabalarken ortaya koyduğu bilgi ve akıcılığıyla öne çıkan bir yapıttır.

Dizin

- a contrario 71
ad hoc 64, 119, 151, 165
allodia 38
allodium 46
Almanya 32, 54, 76, 96, 101, 108, 154
Amerika Birleşik Devletleri 155
amitiës 55
ancien r gime 32, 101, 104, 132
Anglo-Sakson 122
arcana imperii 102
Arles 56
Avusturya 79
- Bahr dt 151
Batı Avrupa 33, 48
Batı Hristiyanlığı 34
Bayeux 43
Beamte 95
beneficium 36, 37
Beşinci Cumhuriyet 160
Bismark 111
Bonn 160
Bons personnages 62
B ckenf rde 76, 152-154, 156
Bruges 58
B y k Karl 34
- Carsten 67
castellan 42
Catlin 26
Cavour 111
censive 57
Charles IX. 83
comites (kontlar) 34, 35
commendatio 36-39, 48
commissarius 90, 91
- Commonwealth 24
communis 56
Corpus juris civilis 93
corvee 57
cuius regio eius religio 142
- Darwin, Charles 29
De Coq, Robert 66
De Gaulle, Charles 154
Der Begriff des Politischen 19
devlet kuramı 21
Dhondt, Jan 54, 58
dirigisme 154
Doğu Almanya 160
Doğu Avrupa 32, 156
Doğu Bloku 155
D le 62
dominus 42
don gratuit 63
dualist 65, 67, 87, 114
dualizm 64-69
Duby, Georges 41, 42, 51
Durkheim, Emile 19
dux 40
- Easton, David 16-20, 22, 24-27, 113
estate 60-65, 67-71, 73, 74, 76, 81,
82, 87, 91-93, 99, 102
Estienne de Foug res 39
Etats g n raux 66, 87
Eudes (Blois Kontu) 50
Evreux 43
- fascinosum et tremendum 121
feodal anarşı 47, 51
feodal baron 64

Feodal commendatio 37
feodal devlet 41
feodal lord 54, 72, 75, 76, 82, 85-87, 89, 91
feodal vasallar 56
feodal yönetim 45, 50
feodalizm 31-33, 36, 38, 47-52, 55, 58, 59
fief 36-38, 40, 41, 43-48, 51, 52, 55, 69, 70
Flanders 58
fonctionnaire-Commissarius 91
Franche-Comté 62, 63, 70
François II. 83
Franklar 34
Fransa Krallığı 66
Fransa 32, 41, 44, 51, 59, 60, 62, 76, 77, 79, 83-85, 87, 96, 132, 154
Fransız Devrimi 160
Friedrich 94, 96

Gefolgschaft 35-38, 55
Gehlen, A. 156
Geist 117
Gemeinschaft 120-122
Genossenschaft 55
Germen 35, 36, 50, 67, 93
Gesellschaft 120-122
Ghent 58
Gierke, Otto von 65, 67, 87, 114
Gross, Leo 110
güçler ayrımı 29

Habermas, Jürgen 126, 141, 148, 149
Hegel 143, 129
Heidelberg 127
Heller, Hermann 117, 118, 121
Henri IV. 80
Henry I. 43
Hintze 91

Hitler, Adolf 160
homaj 55
homo oeconomicus 140

II. Dünya Savaşı 155
İberya Yarımadası 32
immunitas 36, 37, 54
İngiliz Uluslar Topluluğu 24
İngiltere 24, 44, 59, 76, 77, 108
intuiti personae 43
İskandinavya 32
İspanya 53, 79
İtalya 54, 55
İtalyan yarımadası 32

Jakoben 116
Japonya 154
Jellinek, Georg 127, 128
Jüstinyen 93

Karanlık Çağlar 34
Kardinal Richelieu 81
Karl V. 62
Karolenj İmparatorluğu 32, 34-36, 51
Katolik Karşı-Reformu 142
kent devlet 58
Keynes 148, 168
Kıta Avrupası 24, 44, 108, 114, 124
Konrad II. 45
Kont İyi Charles 58
Königsweihe 51
Kral Robert 50
Kutsal Meryem Ana Kilisesi 43

"laissez-faire, laissez-passer" 100
legibus solutus 94
Lille 58
lingua franca 34
literati 73
lord-süzeren 59

- lord-vasal ilişkisi 39, 40, 46, 54, 55,
64, 71
Louis XIII. 81
Louis XIV. 90, 92, 94, 96
- Macaristan 53
Makyavel 24
Marksist 25, 142, 152
Marshall T.H. 60
Marx, Karl 140, 141, 143, 145
Mayer, Theodor 41, 65
meliores terrae 68
Mendel 29
merkantilizm 83, 98, 136
Milano Kuşatması 45
missi dominici 34, 35
modus vivendi 117, 118
More, Thomas 24
mulle terre sans seigneur 41, 44
mutlakiyetçilik 31
- Napoléon Savaşları 112
NATO 155
noblesse d'épée 84
noblesse de robe 84
Normandiya 43, 44
Normanlar 24
- Obrigkeitstaat 160
officier 91
Oikoumene 110
oligarşik 73
- Paris Parlamentosu 81
Parlement 62-64
particuliers 72, 97
plaid 42
plutokratik 73
politea 118
populus 114
- post-Keynes 168
potens 56
potente 51, 55, 61, 65
Potential 94
primum mobile 80
primus inter pares 65, 90
princeps 40, 114
Protestan Reformu 142
Prusya 32, 71, 77, 79, 92, 94, 95, 160
Habsburg 33
- raison d'état 111, 142
ratio 129
Rechtsstaat 21
Reformasyon 80
rentier 38, 39
rex et regnum 114
rex 40
Roma hukuku 49, 93
Roma İmparatorluğu 33, 34, 51, 36,
40, 62, 75, 109, 110, 114
- sacre du roi 51
salus publica 96
Schiera 96
Schmitt, Carl 16, 19, 20-27, 109, 121,
128, 129, 153, 154
seigneurie 39
senyörlük 39, 41, 57, 69, 74, 86
sivil toplum 97-100, 102-105, 126,
140, 143
Smith, Adam 27
Soğuk Savaş 155
stadtluft macht frei 57
stand 60, 62, 97
stande 59-61, 65-70, 72, 74, 75, 82,
86-88, 91-93, 96, 97, 103
Ständestaat 31, 32, 49, 53, 60-62, 65-
69, 73-75, 79-81, 85, 87, 92, 94,
97, 114

ständish 96, 107, 136

Stuart Hanedanlığı 76

Suhart, Roger 44

süzerenlik 44, 46, 51, 65

telos 117

Tocqueville 32, 104, 132, 140, 160

Tönnies 120, 122

Utopia 24

vasal lord 59

vavassores 43

Vestfalya Barışı 110, 112, 136

vicarii 40

voluntas 129

Völkerwanderungen 33

Weber, Max 30, 121-123, 127-129,
154, 156

Weimar 160

Wilhelm, Friedrich I. 94

Wille zum Staat 117

Ypres 58

Sosyoloji bilimi çok uzun bir zaman devlet kavramıyla ilgilenmedi. Siyasal ve toplumsal alanlar arasındaki ayrımların olağan karşılanması, sosyolojinin inceleme alanı olarak kendisine toplumu seçmesi ve bu bağlamda toplumsal yaşamın daha mütevazî, somut ve kurumsallaşmamış yönlerini araştırması gibi sebeplerle, bu ilgisizlik doğal karşılanabilir.

Weber, Marx ve Engels'in devlet sosyolojisi üzerine yaptıkları çalışmaları "sınırlı sayıda ve çoğu genel nitelikte olmayan, belli bir konuya değinen ve muhtemel politikaları ele alan yazılar" olarak nitelendiren Gainfranco Poggi'nin bu kitabı ise devlet üzerine sosyolojik bir kuram oluşturmayı amaçlaması ve devlet gücünün hangi amaçlar doğrultusunda kullanılabildiğini açıklığa kavuşturacak radikal bir eleştiri getirmesi bakımından önemlidir.

Poggi'nin kitabı devlet kavramının giderek daha çok sorgulandığı Türkiye için esaslı bir başvuru kaynağı olma niteliğini de taşıyor.

KAPAK RESMİ: GERARAD TER BORCH'UN NATIONAL GALLERY LONDON'DA BULUNAN
"MÜNSTER ANDLAŞMASI'NIN ONAYLANMASININ YEMİN TÖRENİ" TABLOSU
© NATIONAL GALLERY, LONDON

ISBN: 978-975-6857-21-8

www.bilgiyay.com

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ Y.